

T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

NEHCÜ'L-FERÂDÎS'TE EŞDİZİMLİLİK

Yüksek Lisans Tezi

Gamze SAY

DANIŞMAN
Doç. Dr. Seçil HİRİK

NEVŞEHİR
Ağustos 2021

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan

Gamze SAY

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“Nehcü’l-Ferâdîs’te Eşdizimlilik” adlı Yüksek Lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

TEZİ HAZIRLAYAN

Gamze SAY

DANIŞMAN

Doç. Dr. Seçil HİRİK

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. H. Abdullah Şengül

KABUL VE ONAY

Doç. Dr. Seçil HİRİK danışmanlığında Gamze SAY tarafından hazırlanan “Nehcü’l-Ferâdîs’te Eşdizimlilik” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

...../...../.....

JÜRİ

Danışman :

Üye :

Üye :

İMZA

.....

.....

.....

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun/...../..... tarih vesayılı Kararı ile onaylanmıştır.

...../...../.....

.....

Enstitü Müdürü

“NEHCÜ’L-FERÂDÎS’TE EŞDİZİMLİLİK”

Gamze SAY

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve
Edebiyatı, Yüksek Lisans, Ağustos 2021
Danışman: Doç. Dr. Seçil HİRİK

ÖZET

Bir dilin söz varlığı içerisinde sözcük ve sözcüklerin bir araya gelerek oluşturdukları öbek şeklinde yapılar mevcuttur. Atasözleri, kalıp sözler, deyimler, birleşik sözcükler, serbest birleşmeler ve eşdizimleri içine alan bu öbek yapılar dilin en önemli unsurlarındandır. Dilin, tarihine ışık tutan bu sözcük ve sözcük birleşmeleri, toplumun tarihinin yanında ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel bütün yaşamsal faaliyetlerini geçmişten geleceğe taşıyan köprü vazifesi görmektedir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan ve söz varlığının önemli unsurlarından biri olan eşdizimler farklı yaklaşımları benimseyen araştırmacılar tarafından farklı şekillerde tanımlanmış ve incelenmiştir. Eşdizimlerin tespitinde sıklık temelli yaklaşım ve anlam temelli yaklaşım olmak üzere iki temel yaklaşım kullanılmaktadır. Sıklık temelli yaklaşım, metin içerisinde belirli bir mesafede bir arada kullanılma eğilimi gösteren birleşmeleri eşdizim olarak ifade etmekte, sözcük birleşmelerini, metin veya derlem içinde birliktelik kullanımı en sık olan birleşmelerden en az olan birleşmelere doğru derecelendirmektedir. Bu derecelendirmeye göre kullanım sıklığı fazla olan birleşmeler eşdizim olarak nitelendirilmektedir. Anlam temelli yaklaşımı (sözcük seçimine dayalı yaklaşım) benimseyen araştırmacılar, eşdizimleri anlamsal boyutuyla deyimleşme ölçüğüne göre incelerler. Eşdizimleri, sözcük birleşmeleri başlığının bir kategorisi olarak değerlendirerek diğer sözcük birleşmelerinden ayırabilecekleri birtakım ölçütler öne sürerler. Bu ölçütler doğrultusunda eşdizimin, serbest sözcük birleşmeleri ile deyimler arasında bulanık bir alanda yer aldığı dile getirirler. Eşdizimlerin tespitinde kullanım sıklığından ziyade birimler arasındaki anlamsal ilişkilere odaklanmışlardır. Yapılan çalışmanın birinci bölümünde eserin kaleme alındığı Harezmi Türkçesinin dil özelliklerinden bahsedilerek dönemin önemli eserleri üzerine kısaca bilgiler verilmiş, Nehcü’l-Ferâdîs’in dili, üslubu, konusu, nüshaları hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Kuramsal çerçeveden bahsedilen ikinci bölümde öncelikle söz varlığından bahsedilmiş, sonrasında fiil ve fiillerin sınıflandırılması, bağdaşıklık/bağdaşma kavramlarından söz edilmiştir. Eşdizim kavramına geçmeden önce eşdizimi de kapsayan sözcük birleşmelerinin sınıflandırılmasından bahsedilmiştir. Daha sonra eşdizimlerin alayazınındaki tanımlarına, özelliklerine, kavramın gelişim çizgisine, kavram üzerine yapılan sınıflandırmalara ve alanyazınında eşdizimlerin saptanmasına yönelik kullanılan yaklaşımlara yer verilmiştir. Çalışmanın inceleme kısmını oluşturan üçüncü bölümde Anlam Temelli Yaklaşım temel alınarak Nehcü’l-Ferâdîs’teki isim+fiil birleşmelerinin oluşturduğu eşdizimsel birliktelikler tespit edilmiştir. Tespit edilen eşdizimler, kullanıldığı isim ile birlikte ortaya çıkardığı anlam alanına göre farklı kategorilere ayrılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Anlam Temelli Yaklaşım, Sözcük Birliktelikleri, Eşdizimlilik, Nehcü’l-Ferâdîs.

“COLLOCATION AT NEHCÜ’L-FERÂDÎS”

Gamze SAY

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences, Turkish
Language and Literature, Master’s Degree, August 2021

Advisor: Associate Prof. Dr. Seçil HİRİK

ABSTRACT

Within the vocabulary of a language, there are structures in the form of phrases that word and words come together to form. These phrase structures, which include proverbs, routines, idioms, compound words, free combinations and collocations, are the most important elements of language. These words and combinations of words that shed light on the history of language serve as a bridge that carries all economic, social, political and cultural vital activities from the past to the future in addition to the history of society. The collocations that form the subject of this study and are one of the important elements of the vocabulary have been defined and studied in different ways by researchers who adopt different approaches. Two basic approaches, frequency-based approach and semantic-based approach, are used to determine the collocations. The frequency-based approach refers to combinations that tend to be used together at a certain distance within the text as collocations, and rates word compounding towards combinations that are the least common to use of conjunctions within text or the corpus. According to this rating, the combinations with a high frequency of use are considered as collocations. Adopting a semantic approach (a word-based approach), the researchers examine the collocations by semantic dimension and idiomatic scale. They consider collocations as a category of the word combinations title and propose a number of criteria that they can distinguish from other word combinations. In line with these criteria, they say that collocations are located in a blurred area between free word combinations and idioms. They focused on semantic relations between units rather than the frequency of use in the detection of collocations. In the first part of the study, the language characteristics of Khorezmian Turkic language, where the work was written, were briefly given on the important works of the period and detailed information about the language, style, subject and copies of Nehcü'l-Ferâdîs was given. In the second part, which mentioned the theoretical framework, the vocabulary was mentioned first, and then the classification of verb and verbs, the concepts of cohesion/accord were mentioned. Before moving on to the concept of collocation, it was mentioned that word combinations including collocations were classified. Then, the definitions, characteristics of the collocations at the literature, development line of the concept, classifications on the concept and approaches used to detect the collocations at the literature are given. In the third part of the study, which constitutes the analysis part of the study, the collocational conjunctions formed by noun+verb combinations in Nehcü'l-Ferâdîs were determined based on the Semantic Approach. The identified collocations are divided into different categories according to the meaning area it reveals with the noun it is used.

Keywords: Semantic Approach, Word Combinations, Collocations, Nehcü’l-Ferâdîs.

TEŐEKKÖR

Bu alıőmanın hazırlanmasında bilgisi, tecrübesi, yol göstericiliğinin yanında sabrı ve hoşgörüsü ile her zaman yanımda olan, her güçlükle başa çıkmama yardım eden sayın danışman hocam Doç. Dr. Seçil HİRİK'e; yardımına ihtiyacımın olduğu her an desteğini esirgemeyen, bütün sorularımı en ince ayrıntısına kadar cevaplayan sayın Doç. Dr. Nuh DOĞAN hocama; başta annem ve babam olmak üzere çalıőmam boyunca desteğini esirgemeyen aileme; sıkıldığım her anımda bana moral verip yanımda olan sevgili arkadaşım Őeyma İLHAN ve iyi kötü her anımda yanımda olduğunu hissettiren yol arkadaşım Ömer SEMİZ'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Gamze SAY

Nevşehir, Ağustos 2021

ÖN SÖZ

Toplumlar, dış dünyayı, burada karşılaştıkları durum ve olayları kendilerine göre algırlar, bu olay ve durumları ana dillerinde meydana gelmiş olan kavramlar aracılığıyla anlamlandırmaya ve anlatmaya çalışmışlardır. Farklı bakış açıları, farklı yaşayış biçimleri, farklı dünya görüşleri, yaşamsal bütün faaliyetler nesilden nesile aktararak yaşatılmış, böylelikle toplumların sahip olduğu dillerin farklı kavramlardan oluşan söz varlığı meydana gelmiştir. Söz varlığı ait olduğu toplumun gelenek-göreneklerini, toplumun bakış açısını, zekâ seviyesini, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel yaşam şekillerini yansıtır. O topluma ait bilinmeyen her şey söz varlığı aracılığıyla çözümlenebilmektedir. Eski ile yeni nesil arasında kurulmuş bir köprü vazifesi görür. Dilde yer alan atasözleri, deyimler, birleşik sözcükler, ikilemeler, kalıp sözler, sloganlar ve eşdizimler söz varlığının en önemli parçalarıdır. Çalışmanın konusunu oluşturan eşdizim kavramı, farklı araştırmacıların inceleme konusu olmuştur. Hepsi, kavramı birbirinden farklı tanımlamalar yaparak farklı yaklaşımlarla incelemişlerdir. Latince *col-* ‘birlikte’+*locare*‘yerleşmek’ birleşmesiyle oluşmuş *collocat-* ‘birlikte yerleştirilmek’ fiilidir. Kavramın kullanımı 18. yüzyıla kadar götürülebilmektedir. İlk olarak 1750 yılında Harris tarafından bugünkü dil bilimsel eşdizimlilik olarak nitelendirilen birleşmeleri ifade eden şekliyle kullanılmıştır.1922’lerde *ikinci dil öğretimi* hususunu ele alan Palmer tarafından kullanılmıştır. Eşdizimi günümüzde kullanılan anlamıyla ele alan ilk araştırmacı J. R. Firth’dür. Kavram, Firth, Halliday ve Sinclair tarafından benimsenen Sıklık Temelli Yaklaşım ve Cowie, Mel’çuk ve Howart gibi araştırmacılar tarafından benimsenen Anlam Temelli Yaklaşım/Sözcük Seçimine İlişkin Yaklaşım olmak üzere iki yaklaşımla incelenmiştir. Sıklık temelli yaklaşım, eşdizimleri kullanım sıklığına göre inceleyerek sık kullanılan bütün birleşmeleri eşdizim olarak incelemiştir. Anlam temelli yaklaşımda ise eşdizim sözcük birleşmelerinin bir alt kategorisi olarak görülmüş ve eşdizimi diğer sözcük birleşmelerinden ayırt etmek için bir takım ölçütler kullanılmıştır. Eşdizim bir ucunda serbest birleşmelerin diğer ucunda deyimlerin bulunduğu deyimleşme sürecinin ortasında konumlandırılmıştır. Bunun dışında, eşdizimlerin tespitinde iki yaklaşımın tek tek kullanılmasının verimli olmayacağını ve iki yaklaşımı birlikte kullanmayı öngören araştırmacıların savunduğu karma yaklaşımlar da kullanılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde yapılan çalışmanın amacı ve ne için bu çalışmanın yapıldığı açıklanarak çalışma için seçilen konunun ve konuya örneklem olarak tercih edilen metnin seçilme nedeni, metin üzerine yapılan çalışmanın yöntemi hakkında gerekli bilgiler sunulmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümünde eserin kaleme alındığı Harezmi Türkçesinin gelişimi, etkilendiği farklı yerel diller ve dilin birtakım özelliklerinden bahsedilmiştir. Sonrasında Harezmi Türkçesinin önemli çalışmalarından olan Nehcü'l-Ferâdis'in önemi, dil ve üslubu vefarklı coğrafyalarda bulunmakta olan nüshaları hakkında bilgiler verilerek geçmişten bugüne eser üzerinde yapılmış olan tez, kitap, makale gibi bazı çalışmaların bibliyografyasına yer verilmiştir.

Tezin kuramsal çerçevesini oluşturan üçüncü bölümünde öncelikle dilin söz varlığının öneminden bahsedilerek söz varlığının temel yapı taşlarından olan sözcük birleşmeleri ele alınarak bu birleşmelerin farklı araştırmacılar tarafından yapılan sınıflandırmalarından bahsedilmiştir. Sonrasında sözcük birleşmelerinin alt kategorisi olan serbest birleşmeler, eşdizimler, deyimler ve birleşik sözcüklerin genel özelliklerinden bahsedilmiştir. Bir sonraki aşamada eşdizim kavramının alanyazınındaki tanımlarına yer verilmiş, kavramın gelişim çizgisinden bahsedilerek genel özelliklerinden bahsedilmiştir. Bir sonraki başlıkta eşdizimleri tespit etmek için kullanılan sıklık temelli yaklaşım, anlam temelli yaklaşım ve karma yaklaşım olmak üzere üç yaklaşımdan bahsedilmiştir. Çalışmada deyimdilbiliminden esinlenerek ortaya çıkan anlam temelli yaklaşımın görüşleri esas alınmıştır. Yaklaşımın eşdizimleri diğer sözcük birleşmelerinden ayırmak için kullandıkları *açıklık/kapalılık*, *değiştirilebilirlik/yerine konabilirlik*, *dil bilgisel biçimlenmişlik*, *genelleşme*, *anlamsal birlik* ve *güdülenme* ölçütlerinden bahsedilmiştir. Sonrasında Benson vd. tarafından ortaya atılan *dil bilgisel* ve *sözlükleşdizim* sınıflarından bahsedilmiştir. Çalışmada iki veya daha fazla sözlük birimin meydana getirdiği sözlüksel eşdizimler ve sözlüksel eşdizimin içerisinde barındırdığı dil bilgisel eşdizimler incelenmiştir. İncelemede sözcük türlerinden isim ve fiil niteliğindeki sözcüklerin oluşturdukları eşdizimler tespit edilmiştir. Yüklemcil öge görevindeki fiillerin yanında yan cümlelerde kullanılan fiillerde incelemeye tabi tutulmuştur. Bölümün son başlığında örneklem olarak kullanılan Nehcü'l-Ferâdis'in tarihi bir metin olması nedeniyle eşdizimin tarihi metinlerin anlamlandırılmasındaki rolüne değinilmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde ise Nehcü'l-Ferâdîs'in tamamı taranarak eserde yer alan isim + fiil birleşmelerinden eşdizimsel birliktelik oluşturanlar tespit edilerek tarihi dönemdeki kullanımı verilerek tümcelerın Türkiye Türkçesine aktarılmış halleri ile metin içinde geçtiği varak ve sayfa sayıları belirtilmiştir. Belirlenen eşdizimler, ifade ettikleri anlama göre farklı kategorilere ayrılmıştır.

İÇİNDEKİLER	
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	II
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK.....	III
KABUL VE ONAY.....	IV
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
TEŞEKKÜR.....	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
İÇİNDEKİLER.....	XI
KISALTMALAR.....	XIV
ŞEKİLLER TABLOSU.....	XV

GİRİŞ

1.1. Problem.....	1
1.2. Konu.....	1
1.3. Amaç.....	1
1.4. Yöntem.....	2

BİRİNCİBÖLÜM

HAREZM TÜRKÇESİ VE NEHCÜ'L-FERÂDİS

1.1. Harezmi Dönemi ve Harezmi Türkçesi.....	3
1.1.1. Harezmi Döneminin Tarihi.....	3
1.2. Harezmi Türkçesi.....	3
1.2.1. Harezmi Türkçesinin Gelişimi.....	3
1.3. Harezmi Türkçesi ile Kaleme Alınan Eserler.....	4
1.3.1. Mukaddimetü'l-Edeb.....	4
1.3.2. Kıyasü'l-Enbiya.....	4
1.3.3. Satır Arası Kur'an Tercümelere.....	5
1.3.4. Muînü'l-Mürîd.....	5
1.3.5. Nehcü'l-Ferâdis.....	5
1.3.5.1. Eserin Önemi ve Özellikleri.....	5
1.3.5.2. Dili ve Üslubu.....	6
1.3.5.3. Eserin Nüshaları.....	7

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKÇEDE SÖZ VARLIĞI VE EŞDİZİMLİLİK

2.1. Söz Varlığı.....	9
2.2. Fiil Kavramı.....	11
2.2.1. Fiillerin Sınıflandırılması.....	12
2.3. Bağdaşıklık/Bağdaşma, Birliktelik Kullanımı ve Eşdizimlilik.....	15
2.4. Sözcük Birleşmeleri.....	16
2.4.1. Sözcük Birleşmelerinin Sınıflandırılması.....	17
2.4.1.1. Serbest Sözcük Birleşmeleri.....	23
2.4.1.2. Eşdizimlilik.....	24
2.4.1.3. Deyimler.....	24
2.4.1.3.1. Değişmeceli Deyimler.....	25
2.4.1.3.2. Saf (Yalın) Deyim.....	25
2.4.1.4. Birleşik Sözcükler.....	26
2.5.Eşdizim Kavramı ve Tanımları.....	29
2.6.Eşdizimlerin Saptanmasına Yönelik Yaklaşımlar.....	33
2.6.1.Sıklık Temelli Yaklaşım.....	34
2.6.1.1. Serbest-Seçim İlkesi.....	37
2.6.1.2. Deyim İlkesi.....	38
2.6.1.3. Anlamsal Uyum.....	38
2.6.2. Karma Yaklaşımlar.....	39
2.6.3. Anlam Temelli Yaklaşım/Sözcük Seçimine İlişkin Yaklaşım.....	39
2.7. Eşdizimleri Açıklayıcı ve Ayırıcı Ölçütler.....	43
2.7.1. Anlamsal Açıklıkve Kapalılık.....	44
2.7.2. Değiştirilebilirlik/Yerine Konabilirlik.....	45
2.7.3. Dil Bilgisel Biçimlenmişlik.....	46
2.7.4. Genelleşme.....	47
2.7.5. Anlamsal Birlik ve Güdülenme.....	48
2.8. Eşdizimlerin Sınıflandırılması.....	49
2.8.1. Dil Bilgisel Eşdizimlilik Kalıpları.....	49
2.8.2. Sözlüksel Eşdizimlilik ve Kalıpları.....	51
2.9. Eşdizim Türleri.....	58
2.9.1. Sınırlı Eşdizimler.....	58

2.10. Eşdizimlilik Kavramının Tarihi Metinlerin Çözümlemesi Ve Anlamlandırılmasındaki Önemi.....	59
--	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNCELEME

3.1. Anlambilimsel Özelliklerine Göre Eşdizimler.....	60
3.1.1 Mental Süreçleri İfade Eden Eşdizimler.....	60
3.1.1.1. Duyu İfade Eden Eşdizimler.....	60
3.1.1.2. Bilişsel Durumları İfade Eden Eşdizimler.....	60
3.1.1.3. Duygu İfade Eden Eşdizimler.....	62
3.1.2. Etki İfade Eden Eşdizimler.....	66
3.1.3. Hareket İfade Eden Eşdizimler.....	71
3.1.4. Bir Durumu veya Olayı İfade Eden Eşdizimler.....	74
3.1.5. Durağanlık İfade Eden Eşdizimler.....	80
3.1.6. Fiziksel ve Biyolojik Durumları İfade Eden Eşdizimler.....	81
3.1.7. Söylem İfade Eden Eşdizimler.....	87
3.1.8. Din ve İnanç İfade Eden Eşdizimler.....	88
3.1.9. Yönetim/Yönetme İfade Eden Eşdizimler.....	92
3.1.10. Davranış İfade Eden Eşdizimler.....	93
3.1.11. Terketme Durumu İfade Eden Eşdizimler.....	97
3.1.13. Aile Kurumunu İfade Eden Eşdizimler.....	98
3.1.14. İletişim İfade Eden Eşdizimler.....	98
SONUÇ.....	100
KAYNAKÇA.....	105
ÖZGEÇMİŞ.....	114

KISALTMALAR

COBUILD Collins Birmingham University International Language Database

OSTI English Collocation Studies

SSİY Sözcük Seçimine İlişkin Yaklaşım

TDK Türk Dil Kurumu

ŞEKİLLER TABLOSU

Şekil 1. Howarth'ın sözcük birleşmeleri sınıflandırması.....	20
Şekil 2. Nesselhauf'un sözcük birleşmeleri sınıflandırması	20
Şekil 3. Doğan'ın, sözcük birliktelikleri sınıflandırması.....	21
Şekil 4. Kumova Metin ve Karaoğlan sözcük birleşmeleri sınıflandırması	21
Şekil 5. Lewis'in sözcük birleşmeleri Sınıflandırması.....	21
Şekil 6. Eken'in sözcük birleşmeleri sınıflandırması	22
Şekil 7. Van Der Meer'in sözcük birleşmeleri sınıflandırması	22
Şekil 8. Mel'cuk'un söz öbekleri sınıflandırması	23
Şekil 9. Doğan'ın Deyimleşme Ölçeğindeki Eşdizim ve Birleşik Unsurların Sıralanışı.....	41
Şekil 10. Doğan'ın sözcük birleşmeleri ile eşdizimler arasında belirlediği farklılıklar	58

GİRİŞ

1.1. Problem

Türkiyede son yıllarda hız kazanan eşdizim çalışmaları genel itibariyle güncel metinler üzerinde yapılmıştır. Tarihî metinler üzerinde daha çok sözlük ve söz varlığı çalışmaları yapılmıştır. Yapılan sözlük çalışmalarında eşdizimler, karışık şekilde anlamlarıyla birlikte verilmiş ya da hiç eşdizimin kullanımına yer verilmemiştir. Aslında tarihi metinlerin aydınlatılmasında önemli bir yeri olan eşdizimsel birliktelik konusu üzerinde durulması konu ile alakalı problemlerin çözümünde yararlı olacaktır.

1.2. Konu

Kerderli Mahmud bin Ali tarafından kaleme alınan ve dört “bab” dan oluşan Nehcü'l-Ferâdîs, dini ve didaktik bir eserdir. Her “bab” onar fasıldan oluşur ve her fasıl hadisle başlar. Peygamberin hayatını, halifelerin faziletlerini, Allah'a ulaşmanın yollarını anlatan eser, “cennete giden yol” anlamına gelir. Eser dünyada ve ahirette mutlu olmanın yollarını anlatır. Allah'tan uzaklaştıran ve Allah'a yakınlaştıran ameller ele alınmıştır. Farklı dillerinde etkisinde kalan Harezmi Türkçesi ile kaleme alınmış nadide bir eserdir.

Dilbilim alanında eşdizim konusu üzerine yapılan çalışmalar son yıllarda artış gözlemlenmektedir. Eşdizim çalışmaları, genel olarak derlem dilbilim yahut bilgisayarlı dilbilim alanlarında yapılmıştır. Çalışmalarda bazen hazır halde bulunan büyük derlemler kullanılırken, bazen de araştırmacılar tarafından sözlü ya da yazılı bir derlem oluşturularak çalışmalarını tamamlamışlardır. Yapılan araştırmalarda eşdizim konusunun tarihi metinlerde çok fazla işlenmediği gözlemlenmiştir. Bu sebeple Harezmi Döneminin önemli eserlerinden Nehcü'l-Ferâdîs örneklem olarak ele alınmıştır. Ele alınan eser baştan sona taranarak isim+fiil birleşmelerinden eşdizimsel birliktelik oluşturanlar tespit edilecektir.

1.3. Amaç

Bu çalışmanın amacı, Nehcü'l-Ferâdîs'te yer alan isim+fiillerin oluşturduğu eşdizimsel birliktelikler tespit edilmiştir. Bu sebeple, Harezmi Türkçesinin önemli eserlerinden olan Nehcü'l-Ferâdîs'te eşdizimsel birlikteliklerin nasıl ele alınabileceğini incelemek amaçlanmıştır.

1.4. Yöntem

Öncelikle eşdizim konusu üzerine literatür taraması yapılmış, arşivlerden ve kütüphanelerden yeterli sayıda kaynağa ulaşıldıktan sonra bu kaynaklar detaylı biçimde incelenerek konu ile alakalı gerekli bilgiler fişlenmiştir. Çalışmada örneklem olarak Harezmi Türkçesi ile kaleme alınan eserlerden *Nehcü'l-Ferādis* ele alınmıştır. Eserinin tamamı taranarak tümcelerdeki yüklemcil ögeler ve yan tümcelerin fiilleri dâhil bütün fiiller incelenmişbu fiillerin isimlerle oluşturdukları birleşmelerden eşdizim olanlar tespit edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HAREZM TÜRKÇESİ VE NEHCÜ'L-FERÂDÎS

1.1. Harezmi Dönemi ve Harezmi Türkçesi

1.1.1. Harezmi Döneminin Tarihi

İslam orduları tarafından 717'de fethedilen Harezmi 1017 tarihinde Gazneli Mahmut tarafından ele geçirilmiştir. Bölge, 1041 tarihinde Kanglı ve Kıpçak komutanlarının yönetimine geçer ve bu boylar da yavaş yavaş bölgeye yerleşmeye başlarlar. Bu yerleşme, Arapça ve Farsça'nın üstün durumda olduğu bölgede Türkleşmeyi başlatmıştır. Türkleşmenin tamamlanma süreci Selçuklular döneminde gerçekleşmiştir. 1098'de bölgeye Sultan Sencer tarafından *Harzemşah* ünvanı ile bir vali atanır. Bu dönem, Harezmi'nin en parlak dönemi olmuştur. 1200-1220 yıllarında imparatorluk olan devlet Moğol İstilasını sonucunda yıkılır (Shafiq Shafi, 2016:1-2).

Amu Derya'nın döküldüğü Aral Gölünün güneyinde ve Amu Derya (Ceyhun) nın iki tarafında yer alan bölgeye ve bu bölge halkına Harezmi denmektedir. Harezmi, bugünkü Özbekistan ve Türkmenistan sınırları içinde yer almaktaydı. Arap İstilasının ardından Harezmi adı yalnızca ülke adı olarak kullanılmıştır. Bölgede yaşayan halka ise Harezmi denmiştir (Ata, 202: 9).

1.2. Harezmi Türkçesi

1.2.1. Harezmi Türkçesinin Gelişimi

Harezmi bölgesinde Oğuz, Kıpçak ve Kanglı boylarının yerleşik hayata geçmelerinin sonucu olarak Karahanlı (Hakaniye) Türkçesi, Oğuz Türkçesi ve Kıpçak Türkçesinin bu bölgede karışıp kaynaşmasıyla meydana gelen Türkçeye verilen addır. Oğuz, Kıpçak ve diğer Türk boylarının dillerinden bazı unsurlar alınmıştır. Bundan ötürü

Harezmi Türkçesinin şekil bilgisi ve kelime hazinesinde çeşitli bir yapı oluşmuştur (Ata, 2002: 12)

Harezmi Türkçesi edebiyat dilinin Harezmi ve Sir Derya'nın aşağı yöresinin dışında Altınordu'nun diğer kültür merkezlerinde, en önemlisi Saray (baş şehir) da kullanılması 14. yüzyıla gerçekleşmiştir. Bu dil Timurular devrinde yerini Çağataycaya bırakıp kaybolmuştur (Saygı, 2004: 3-4 ve Toprak, 2005: 278).

“Orta Türkçenin ilk dönemini oluşturan Harezmi Türkçesi, verilen eserlerin çeşitliliği ve standart yazı dilinden farklı özellikler taşıyan ağız özelliklerinin bu eserlerde görülmesiyle Türkçenin diğer yazı dili dönemlerinden farklı özellikler arz eder” (Demirel ve Nalbant, 2015: 132). Farklı boyların ağızlarından alınan unsurların etkisiyle Harezmi Türkçesinin ses ve biçim özellikleri hem dilin en belirgin özelliği ve hem de onu diğer dillerden ayıran bir farklılıktır (Ata, 2002: 12).

1.3. Harezmi Türkçesi ile Kaleme Alınan Eserler

1.3.1. Mukaddimetü'l-Edeb

1124-1144 yıllarında Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. 'Omar b. Muhammed b. Ahmed Ez-Zemahşerî El-Hârezmî tarafından kaleme alınan eser sözlük niteliği taşımaktadır. Harezmi şahı, Atsız b. Muhammed b. Ânûş Tigin'e sunulan eser, harfler, fiiller, isimler, fiil çekimi ve isim çekimi gibi bölümlerden oluşmaktadır. Harezmi Türkçesinin önemli eserlerinden biri olan Mukaddimetü'l-Edeb'in farklı ülke ve şehirlerde yer alan 42'yi aşkın nüshası bulunmaktadır. Çalışmada kaynaklarda en çok adı geçen ve Harezmi Türkçesine tercümesi yapılmış olan 20 adet nüshasının olduğu belirtilmiştir (Sağol, 2002: 805 ve Ata, 2002: 32-33).

1.3.2. Kısasü'l-Enbiya

Eser, Nâsirü'd-dîn b. Burhânü'd-dîn Rabgûzî tarafından 1311 yılında kaleme alınmıştır. Arapça ve Türkçe manzumelere yer verilen eserde, Peygamber menkıbeleri, Avac bin Annak, Harût ve Marût, Eshâb-ı Kehf kıssaları, savaş, fetih, ölüm gibi önemli olayların kıssalarına, Peygamber ve din büyükleri için yazılmış kasidelere ve aşk, tabiat gibi konuların işlendiği manzumelere yer verilmiştir. Eser, Emirü'l-Eccel Tâcü'l-Ümerâ Muhibbü'l-Ulema begler Uluğu Nâsirüddîn Tok

Buğa'a ithafen yazılan eserin yedi nüshası bulunmaktadır (Canan, 2016: 5-9 ve Köprülü, 1980: 86-87 ve Sağol, 2002: 305-306).¹

1.3.3. Satır Arası Kur'an Tercümelere

VIII. yüzyıldan itibaren Müslümanlaşmaya başlayan Türkler, X.yüzyıl ile birlikte İslam'ı devlet dini olarak kabul etmişlerdir. Sosyal, ekonomik ve siyasi yaşam şekilleri gibi etkisi altında kaldıkları inançlar da dili işleyişlerine etki etmiştir. İslâmiyeti kabul etmeleri ortaya koydukları eserlerde kendini göstermiştir (Ata, 2002: 36).

1.3.4. Muînü'l-Mürîd

İslâm lakaplı Şeyh Şeref Hoca tarafından kaleme alınan eserin yazımı 1313 tarihinde tamamlanmıştır. Bilinen tek nüshası Bursa'da yer almaktadır. İmân, Ma'tifetü'l-Hakk ve Resûlihi Muhammed, Va'z ve'n-Nasîhat, Zekât, İrâdât, Âdâb, İktidâ, Beyânü's-Sohbet, Meselü's-Şerî'at ve't-Tarîkat Ve'l-Hakîkat, Beyânü'l-Kalb ve' n-Nefs, Sülûk, Şükrü'l-Hakk ve Zikrû'l-Ebrâr gibi bölümlerden oluşan eserin yazılış amacı dini bilgileri öğretmek olduğu için edebi bir niteliği yoktur (Sağol, 2016: 306-307 ve Aksu, 2002: 34-35).

1.3.5. Nehcü'l-Ferâdîs

1.3.5.1. Eserin Önemi ve Özellikleri

Uştmahların Açık Yolu (Cennetlerin Açık Yolu) anlamına gelen Nehcü'l-Ferâdîs, 1358 yılından önce Mahmut bin Ali tarafından yazılmıştır. Harezm'in Kerder şehrinden olan yazar 1360 hayatını kaybetmiştir. Eserin iki nüshası bilinmektedir. Kazan ve Petersburg kütüphanelerinde başka nüshalarının da olduğu söylenmektedir. Eser dört bab 40 fasıldan oluşmaktadır. Birinci bab, Hz. Muhammed'in hayatı, faziletleri, vahiy, Peygamber ile sahabelerin çektiği zorluklar, Medine'ye göç, Peygamberin miracı, mucizeleri ve ölümü gibi başlıkları içermektedir. İkinci babda, dört halife, ehlibeyt, Hasan ve Hüseyin ve dört mezhep imamının faziletleri yer almaktadır. Üçüncü babda, ilim öğrenmenin öneminden, Namaz, zekât, oruç, hac gibi dini görevlerin ve anne babaya hizmet, helal yemek, sabır gibi iyi amellerin öneminden bahsedilmektedir. Dördüncü babda haksız olarak kan dökmek, zina yapmak, içki içmek, tekebbür, yalan dünyayı sevmek, riya, kin ve haset, gurur ve

¹ Ayrıca bkz Aysu Ata (2002: 17-18)

gaflet gibi kötü iş ve alışkanlıklardan bahseder (Ercilasun, 2004: 376-377 ve Aktan, 2006).

Eser, Karahanlı edebi dili ile bağlantılıdır. Ancak lehçe özellikleri itibariyle Harezmi Türkçesi eseri olduğu açıktır. Hatta yerli Harezmi lehçesinin karakterini en iyi taşıyan eserlerden birisidir (Sağol, 2004: 331).

Eser, devrinin ve yazıldığı bölgenin bütün inceliklerini yansıtması açısından büyük önem taşır. Kaşgar, Kıpçak ve Oğuz dillerinin özelliklerini barındıran çalışma zengin bir kelime hazinesine sahiptir. Eserde her kısım Arapça bir hadisle başlar. Öncelikle hadis Türkçeye aktarılmış ve dönemin âlimlerinin hadisler hakkındaki yorumları verilmiştir. Eserin yazarı, yazılış yeri ve tarihi ile ilgili bilgiler Nehcü'l-Ferâdis nüshasında yer almaktadır. Şihabettin Mercanlı'nın şahsi kütüphanesinde bulunan bu nüsha sonradan kaybolmuştur (Saygı, 2004: 5-7).

Köprülü, Nehcü'l-Ferâdis'in önemini şu şekilde özetlemiştir:

“Nehcü'l-Ferâdis, bilhassa lisan tarihi noktasından fevkalâde dikkate değer: Eldeki sahih ve eski nüshanın Hârizmli biri tarafından baştanbaşa Hârizm şivesine göre ve büyük bir dikkatle harekelenmiş olması, imlâ hususunda da edebî lehçenin muttarid imlâsına daima riayet edilmeyerek ekseriyetle mahalli şive tesirinde kalmış bulunması, bu ehemmiyeti bir kat daha artırmaktadır. Hakikatte bu büyük eser, yalnız fonetik ve morfolojik hususiyetleri bakımından değil, içindeki lûgatler itibariyle de çok zengindir. Elimizdeki diğer Hârizm eserleri gibi Nehcü'l-Ferâdis de XIV. asır esnasında edebî Hakaniye Türkçesinden Çağataycaya giden tekâmül silsilesinin mahsullerinden biri ve lisan tarihi bakımından belki de en mühimdir.” (1980: 293-295).

Nehcü'l-Ferâdis, yazıldığı dönem, kelime hazinesi ve barındırdığı dil bilgisi malzemesi vb. onu Türk dilinin anıt eserleri arasında bulunmasında önemli etkiler olmuştur. Eser, harekeli bir eserdir. Ancak harekelendirmesi düzenli değildir. Bu sebeple bazı araştırmacılar “yazım-ses bilgisi bağlantısı” konusunda farklı yaklaşımlar (Yücel, 2015: 2010).

1.3.5.2. Dili ve Üslubu

Nehcü'l-Ferâdis'in dili, XIII. yüzyıldan itibaren Oğuz, kısmen de Kıpçak gibi ağızların etkisi altında Karahanlıca'dan gelişen Harezmi Türkçesi olarak kabul edilmektedir. Eserin dilinde yoğunlukla Karahanlıcanın özellikleri yer almaktadır.

Bunun yanında Oğuzca ve Kıpçakça'nın da özellikleri görülmektedir (Aktan, 2006: 6-7).

Söz dizimi bakımından önemli özelliklere sahiptir:

Günümüz Türkçesinde bağlama göreviyle kullanılan *vebağlacının* yerine kullanılan *taç bağlacı* isimler ve kelime gruplarını hatta tümceleri birbirine bağlamak için kullanılmaktadır. Bu durumun tercüme yoluyla Türkçeye yansıyan söz dizimsel bir özellik olarak görülmektedir.

Yüklemler genellikle şart kipi şeklinde basit veya birleşik çekimli olarak kullanılmıştır.

-dı/di erse ekleriyle oluşturulan görülen geçmiş zamanın şartlı birleşik çekimi, *-ınca/-ince, ...-dığı zaman* anlamıyla kullanılır.

Eserde, söz aktarmalara, hikâye etmelere ve diyaloglara çok fazla başvurulması sebebiyle birleşik cümlelere sıkça rastlanmaktadır. Bu tümcelerde temel cümlenin yüklemi, yan cümlenin bir başında, bir de sonunda kullanılabilir (Aktan, 2006: 7-9). Aktan, bunun sebebini çeviride yararlanılan yöntemlerden kaynaklandığını dile getirir:

“Arapça eserlerdeki söz dizimi fiil+fail+meful sırasında olduğundan, önce bu sıraya uyularak temel cümlenin asıl unsur olan yüklem başta söylenmiş olması, bir yandan yan cümle (iç cümle) özne bittikten sonra, bu kez de Türkçenin şeklindeki söz+tümleç+yüklem dizimi kuralı gereği, yüklem en sonda yine kullanılmış olmasıdır” (2006: 9).

1.3.5.3. Eserin Nüshaları²

Eser, günümüze kadar birkaç yazma halinde gelmiştir. Türkiye’de bir nüsha Türkiyede bir nüsha Kırım’da; diğer nüshalar, Tataristan topraklarında bulunmuştur (Nadjib, 2012: 30).

1-Şihabettin Mercani Nüshası. Bu nüsha sonradan kaybolmuştur.

2-Paris Bibliotheque Nationale Nüshası, 1020. Başı ve sonu eksiktir.

3-Leningrad Nüshaları: 2 ayrı nüsha olarak İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü’nde bulunmaktadır (Kuyma, 2015: 376).

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Ercilasun (2004: 380-383)

4-İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan Yeni Cami kısmı: Bu nüsha günümüze kadar eksiksiz, bütünüyle korunmuş olması açısından ayrı bir öneme sahiptir. Ancak müellifi ve yazıldığı yer bilinmemektedir (Nadjib, 2006: 34).

5-Kazan Nüshaları: Prof Gotvald'a ait olan bu nüsha, 1928'de varisler tarafından Kazan Üniversitesine hediye edilmiştir. Nüshanın varaklarının sayfaları eksiktir. Müellifi ve yazıldığı tarih hakkında bilgiler mevcuttur. Yine Kazan Üniversitesinde bulunmaktan olan ikinci nüshaya ait bazı parçalar mevcuttur. 28 varaktan oluşan nüshanın her varağı 29 satırdır. Üçüncü yazma Kazan Devlet Pedagoji Enstitüsünde yer almaktadır (Nadjib, 2006: 34,35).

6-Yatla Nüshası: Günümüze ulaşan en eski nüshalardan olan XIV. asrın sonuna ait bu yazma, geç bir zamana dek Ali Mirza Emirov'a ait olduğu bildirilmektedir. Daha sonra Bahçisaray'da satılarak Yalta müzesine kaydedilmiştir (Nadjib, 2006: 31)

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKÇEDE SÖZ VARLIĞI VE EŞDİZİMLİLİK

2.1. Söz Varlığı

Toplumlar, dış dünyayı, burada karşılaştıkları durum ve olayları kendilerine göre algırlar ve olay ve durumları ana dillerinde meydana gelmiş olan kavramlar aracılığıyla anlamlandırmaya ve anlatmaya çalışırlar. Farklı bakış açıları, farklı yaşayış biçimleri, farklı dünya görüşleri, yaşamsal bütün faaliyetler nesilden nesile aktararak yaşatılır. Böylelikle toplumların sahip olduğu dillerin farklı kavramlardan oluşan söz varlığı meydana gelir. Söz varlığı ait olduğu toplumun gelenek-göreneklerini, toplumun bakış açısını, zekâ seviyesini, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel yaşam şekillerini yansıtır. O topluma ait bilinmeyen her şey söz varlığı aracılığıyla çözümlenebilmektedir. Eski ile yeni nesil arasında kurulmuş bir köprü vazifesi görür. Geçmişte yaşanan, öğrenilen, tecrübe edilen bütün bilgi, durum ve olaylar söz varlığı aracılığıyla gelecek nesillere aktarılmıştır.

Söz varlığı, terimi Fransızca *vocabulaire*, İngilizcede *vocabulary*, Almandada *wortschatz* ve *wortbestand* terimleriyle ifade edilmektedir. Türkçede *kelime* (sözcük) *hazinesi*, *sözcük dağarcığı*, *sözcük gömüsü* gibi terimleri söz varlığı kavramı içinkullanılagelmiştir (Kalaçay 2020: 4).

Türk Dil Kurumu sözlüğünde söz varlığı: “Bir dildeki sözlerin bütünü, söz hazinesi, söz dağarcığı, sözcük hazinesi, kelime hazinesi, kelime kadrosu, vokabüler” olarak tanımlanır (TDK, 2019).

Bir dilin söz varlığı masa, kitap gibi sözcüklerin yanında atasözleri, deyimler, kalıp sözler ve terimleri de kapsamaktadır. Bununla birlikte o toplumun düşünce yapısının, maddi ve manevi kültürünün yansıtıcısı olarak görülmelidir. Söz varlığı, toplumun olaylara ve durumlara verdiği tepkileri, ticari ilişkileri, aile hayatları, dini inançları, değerlerini, nelere değer verip nelere değer vermedikleri konusunda da önemli

bilgileri aktarmaktadır. Toplumun tecrübeleri bütün sözvarlığına yansımaktadır (Aksan 1996: 7-8). Bu doğrultuda Aksan, dilin söz varlığını ifade eden öğeleri sekiz başlıkta toplamıştır: Temel söz varlığı yabancı sözcükler, deyimler, atasözleri, ilişki sözleri / kalıp sözler, kalıplaşmış sözler, terimler, çeviri sözcükler (Erdin, 2020: 21). Bazı araştırmacılar ve TDK Sözlüğü'nün tanımına göre söz dağarcığı söz varlığı ile eş anlamlı olarak düşünülmüştür. Aslında söz dağarcığı söz varlığı kavramından daha özel bir kavramdır. Söz dağarcığı bireysel bir anlam ifade ederken söz varlığı daha genel bir anlam alanını işaret eder. Göçen'in de ifade ettiği gibi, sözcük dağarcığı (kelime/sözcük hazinesi, dağarcığı, serveti...). bir dilde bulunan ve bireyin zihinsel sözlüğünde yer alan bildiği ve kullandığı sözcükler olarak tanımlanabilir. Söz varlığı ise dilde yer alan sözcükler ve bu sözcüklerin birleşiminden doğan ikileme, deyim, atasözü gibi kalıplaşmış ifadeleri de kapsayan bütün olarak tanımlanabilir (2016: 41). Bireylerin sözcük hazinesi ne kadar gelişmişse sahip olduğu dili anlaması ve anlatması o kadar gelişecektir. Okuduğu bir metni anlamak da sözcük hazinesinin gelişmişliği ile alakalıdır. Kişinin kelime hazinesi gelişmişse okuduğu metni daha kolay anlamlandırır. Bilmediği sözcük sayısı da az olacaktır (Yahşi, 2020: 15 ve Yıldırım, 2020: 50). İnsanların birbirleriyle kurduğu iletişimde de söz varlığı ve sözcük dağarcığı oldukça önemli bir yere sahiptir. Özellikle iletişim esnasında kişisel durumu ifade eden sözcük dağarcığı, iletişim kurarken insanların hitabını etkileyen bir unsurdur. Geliştirilmiş bir sözcük dağarcığı iletişimi daha etkili ve daha anlaşılabilir kılar. Böylelikle kişi, iletişim kurduğu kişilere kendisini açıklayabilir ve üzerine konuşulan konuyu daha etkili ve net bir şekilde anlatabilir. Aynı durum, bir topluluğa hitap ederken de geçerlidir. Dinleyiciye herhangi bir bilgiyi ifade ederken de kişinin sözcük dağarcığının gelişmişliği oldukça önemlidir. Kişinin sözcük dağarcığı ne kadar genişse o bilgiyi, o kadar etkileyici bir biçimde açıklayabilir. Böylelikle kendisini tekrar etme durumu ile de karşı karşıya kalmaz.

“Bir dilin gelişim sürecine söz varlığı açısından bakıldığında, bir topluma ait tarihsel olayların dildeki izlerine rastlamak mümkündür. Toplumların yaşadıkları göçler, evlilikler, ölümler vb. toplumsal olayların incelenmesi bir dildeki kelimelerin geçirdiği değişimleri ortaya çıkarmaktadır” (Uz, 2019: 4-5). Bu bağlamda bir toplumun söz varlığı toplumun aynası niteliğindedir. Söz varlığı yaşamsal devamlılığın bir gereği olarak geçmişten günümüze aktarılır. Bir toplumun sözlü ve yazılı kültürü hakkında bilgiler sunmaktadır (Sekman, 2020: 23-24). Söz varlığı,

toplumun yaşadığı sosyal, ekonomik, siyasal, tarihi bütün olayları yansıtmaktadır. İnsanların yaşadığı olaylara bakış açıları ve olayları yorumlayış biçimlerini, bununla birlikte zekâ düzeylerini göstermektedir. Tanık oldukları durumları o zamanki duruma göre farklı şekillerde yorumlamışlardır. Dolayısıyla söz varlığı, toplumdan, kültürden, gelenek-göreneklerden ayrı tutulmamalı, ikisi bir bütün olarak görülmelidir. Söz varlığının her bir ögesi bugünkü toplumun geçmişine ışık tutmaktadır.

Söz varlığı, anlam olayları ve söz sanatlarını da yansıtıcı konumdadır. Örneğin, *sağır tencere* birleşmesi, yemeği kolayca pişirmeyen kaplar için kullanılmaktadır. Yani hem insana ait bir özellik olan *sağır* sözcüğü cansız bir nesne için kullanılmış ve yeni bir anlam kazanmıştır. Bunun yanında aynı dil içinde ve farklı diller arasında gerçekleşen sözcük aktarmalarında sözcüklerin aynı şekilde kullanılması veya birtakım değişikliklere uğramış olması konusu söz varlığı aracılığıyla açıklanabilmektedir (Aksan, 2006: 11-13).

Bu çalışmada söz varlığının temel unsurlarından olan sözcük birleşmelerinden bahsedilerek sözcük birleşmeleri üzerine yapılan sınıflandırmalar verilecek ve sözcük birleşmelerinin bir alt sınıfı olan birleşik unsurlar içerisinde yer alan eşdizim deyim, birleşik sözcük, serbest birleşmeler gibi birleşik unsurların birbirinden ayrılanyönlerinden bahsedilecektir. Bu bağlamda çalışmada, eşdizimi bir deyimleşme süreci olarak ele alan, onu diğer sözcük birleşmelerinden ayırmayı amaç edinen, anlam temelli yaklaşım ve bu yaklaşımın eşdizimleri ayırt etmek için ortaya koydukları ölçütler temelinde Nehcü'l-Ferâdis'te yer alan isim+fiil kalıbındaki sözcük birleşmelerinin eşdizimsel birlik oluşturan örnekleri tespit edilecektir.

Bu çalışma, yalnızca fiillerin isimlerle oluşturduğu birleşmeler temel alınarak yapılmıştır. Bu sebeple sözcük birleşmeleri ve eşdizim konusuna değinmeden önce çalışmanın önemli bir kısmını oluşturan fiil kavramı açıklanacaktır. Fiil üzerine yapılan tanımlamalara değinilecek ve bu alanda yapılan çalışmalardan hareketle eşdizimlerin ifade ettiği anlamlar doğrultusunda bir sınıflandırma yapılacaktır.

2.2. Fiil Kavramı

Söz varlığının önemli unsurlarından olan fiiller, ele alındığı bütün eserlerde farklı şekillerde tanımlanmış ve farklı açılardan ele alınmıştır. Kavram, Türk Dil Kurumu Sözlüğünde “olumlu veya olumsuz çekimli durumda zaman kavramı taşıyan veya

zaman kavramı ile birlikte kişi kavramı veren kelime, eylem” şeklinde tanımlanan fiil kavramı, tümcenin önemli unsurlarından birisidir.

Kaya, fiili, “anlatımda “zaman” ya da “dilek” anlamı yüklenerek ve bir yapıcıya-olucuya bağlanarak kullanılabilen, yapılıkların ve oluşların karşılığı olan sözcük ve sözcük öbeklerine fiil denir” şeklinde tanımlar (Kaya, 2012: 65).

Korkmaz, şekil bilgisinin addan sonraki en önemli unsuru olarak gördüğü fiilleri, iş ve hareket bildiren sözler olarak nitelendirir (2009: 527).

2.2.1. Fiillerin Sınıflandırılması

Geleneksel dil bilgisi çalışmalarında fiiller, genel olarak yapı bakımından, çatı bakımından veya çekimleri bakımından farklı şekillerde sınıflandırılmıştır. İsim, sıfat, fiil gibi sözcük türleri her biri kendi içerisinde basit, türemiş ve birleşik olma özelliğine göre sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Bu sınıflandırmaların yanında Türk dünyasında fiiller, anlam açısından da ele alınmıştır. Korkmaz, “Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi” adlı çalışmasında fiilleri yapıları bakımından, içerikleri bakımından, anlamları bakımından, kılınış biçimleri bakımından ve çatıları bakımından olmak üzere beş ana gruba ayırmıştır. İçerikleri bakımından fiilleri ise oluş bildiren, kılınış ve kılınış bildiren ve durum ve tasvir bildiren fiiller olmak üzere üç gruba ayırmıştır (2009: 528-538). N. Hacıeminoğlu, hareket, iş ve oluş şeklinde yapılan sınıflandırmalara tavır bildiren fiilleri de eklemiştir. S. Arnazarov, Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde kullanılan ortak fiilleri semantik olarak yedi gruba ayırmıştır. Sarı-Güder ise Türkmençe fiilleri on başlıkta sınıflandırmıştır. Bir diğer önemli çalışma Kuliyev tarafından yapılmıştır. Kuliyev, hem genel Türkçe hem de Azerbaycan Türkçesinde kullanılabilecek bir tasnif yapmıştır (Yıldız, 2017: 351).

Fiiller daha sonraları dilbilimsel bir bakış açısıyla ele alınarak anlambilimsel sınıflara ayrılmıştır. Bu konu ile alakalı en kapsamlı çalışmalardan birisi Levin tarafından hazırlanan “English Verb Classes and Alternations a Preliminary Investigation” adlı çalışmadır. Levin, çalışmasında fiiller için 49 ana sınıf ve 186 alt sınıf belirlemiştir. *Yerleştirme, kaldırmak, gönderim, kuvvet uygulanan, fırlatma, gizleme, algı, karar, arzu, değerlendirme, arama, öğrenme, tutma* bu kategorilerden bazılarıdır. Her biri kendi içinde farklı sınıflandırmalara tabi tutulmuştur (1993: 111-276). Levin’in çalışması en kapsamlı ve detaylı çalışma olarak görülmüş ve kendisinden sonraki dönemlerde çalışmalar yapan araştırmacılar tarafından örnek alınmıştır.

Erdem, fiillerin biçimbilgisel, sözdizimsel ve anlambilimsel olmak üzere üç farklı ölçüt temelinde sınıflandırılabilirliğini öne sürerek anlambilimsel sınıflandırmaların sözcüğün temel anlamı açısından fiiller doğrultusunda yapılan sınıflandırmalar ve kılınış açısından fiiller olmak üzere iki gruptan bahseder (2016: 192-194).

Yıldız, fiilleri oluş fiilleri (varoluş fiilleri, olma fiilleri, değişim fiilleri), durum fiilleri, hareket fiiller, bağlantı fiilleri, mental fiiller (bilgi fiilleri, psikolojik durum fiilleri, algı fiilleri), bilgi fiilleri, psikolojik durum fiilleri, algı fiilleri, iletişim fiilleri, doğa fiilleri olmak üzere 7 ana kategori belirlemiştir (2017: 361).

Doğan, yapılan tasniflerin anlam bilimsel esaslara dayanmadığını yalnızca tematik sınıflandırmalar olduğunu dile getirir ve anlam bilimsel sınıflandırma olmadığı için olduğunu dile getirir. Fiilleri, anlam bilimsel yapılar doğrultusunda sınıflandırır. Bu durumun fiillerin anlam bilimsel sınıflarının, anlamsal olarak birbirine yakın olan fiil sınıflarının ve cümle tiplerinin tespitinde kolaylık sağlayacağını dile getirmiştir. Belirlenecek olan roller ve fiillerin anlamları sıkı bir ilişki içindedir. Bu sebeple fiilin ifade ettiği olay veya süreç (process) değiştikçe tümceye katılan (participants) üyeler de farklılaşacaktır. Farklılık gösteren her anlam bilimsel rol yapısı farklı süreç tiplerini ifade ederler. Bu süreçlerin belirlenmesi ise öncelikler anlam bilimsel rol yapılarının belirlenmesiyle tespit edilebilir (Doğan, 2017: 225-226). Doğan çalışmasında anlam bilimsel yapıları doğrultusunda 72 adet fiil sınıfı tespit etmiştir.

Hirik, *İyi ve Kötü Prens Öyküsü* adlı Eski Uygur Türkçesi metni üzerinde Rol Kuramı ve fiillerin anlambilimsel sınıfları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Eserde yer alan yüklemcil öge görevindeki fiilleri tespit ederek anlambilimsel sınıflara ayırmıştır. Çalışmasında, duygu barındıran fiiller (süreç içeren duygu fiilleri, son sınır vurgulayan duygu fiilleri, anlık duygu fiilleri), durağanlık belirten fiiller, duygu çıktısı fiiller, karşılıklı yapılan fiiller, söyleme dayalı fiiller, varlıkla ilgili fiiller, olumlu ya da olumsuz sonuç barındıran fiiller ve hareket barındıran fiiller olmak üzere sekiz kategoriden oluşan bir liste oluşturmuştur (2018: 9).

Hirik, fiillerin sınıflandırılması ile alakalı çalışmalardan bahsederek önemli bir fiil sınıfı olan mental fiilleri ayrıntılı biçimde incelemiştir. Mental fiil sınıflandırmalarında da bahsederek ayrıntılı bir tasnif ortaya koymuştur. “duyu organları ile harekete geçen algının zihinsel süreci etkilemesi ve sonuçta çeşitli dönütlerin de verilmesini kapsayan, psikoloji temelli hareketleri ifade eden fiiller” ve “zihinsel hareketlerin

dildeki ifadesi” şeklinde tanımlamaktadır. Mental fiilleri sınıflandırırken sürecin işleyiş biçimini ele almıştır. Hirik, çalışmasında mental fiilleri öncelikle üç bölüme ayrılmıştır. Bu bölümlerden girdi basamağı ve fiiller, duyu fiillerini; işlem basamağı ve fiiller, bilişsel fiilleri; çıktı basamağı ve fiiller ise ifade fiilleri yer almaktadır. İfade fiilleri kendi içinde duygu fiilleri ve açıklama fiilleri olarak ikiye, açıklama fiilleri de dilsel ve görsel açıklama fiilleri iki bölüme ayrılmıştır (Hirik, 2018: 21-75). Bu çalışmada yukarıda bahsi edilen sınıflandırmalardan yola çıkılarak anlambilimsel bir kategori listesi oluşturulmuştur. Çalışmada, doğrudan bir fiil sınıflandırmasından ziyade fiillerin isimlerle oluşturdukları birleşmelerin ifade ettiği anlamlar çerçevesinde bir sınıflandırma yapılmıştır. Yani sınıflandırmanın sınırları eşdizimlerin ifade ettiği anlamlar doğrultusunda çizilmiştir. Çalışma sınırlı eşdizimlerle sınırlandırıldığı için birleşmenin anlamından hareket edilmiştir. Çünkü sınırlı eşdizimlerde fiil sözlük anlamını kaybederek birleşmenin anlamına hizmet etmektedir. Bir örnek verilecek olursa *kes-* fiili bir hareket ifade ederken *sözünü kesmek eşdiziminde* davranış ifade eden bir anlama bürünmektedir. İncelenen çalışmalar ışığında metinde yer alan eşdizimler anlambilimsel özelliklerine göre 13 ana başlık 3 alt başlıkta incelenmiştir. Okunan eserlerde ortaya konan kategorilerin dışında farklı bir anlamsal grup içerisinde değerlendirilme olanağı olan eşdizimler için farklı kategoriler oluşturulmuştur:

1. Mental Süreçleri İfade Eden Eşdizimler
 - a. Duyu İfade Eden Eşdizimler
 - b. Bilişsel Süreçleri İfade Eden Eşdizimler
 - c. Duygu İfade Eden Eşdizimler
2. Etki İfade Eden Eşdizimler
3. Hareket İfade Eden Eşdizimler
4. Bir Durumu veya Olayı İfade Eden Eşdizimler
5. Durağanlık İfade Eden Eşdizimler
6. Fiziksel ve Biyolojik Durumları İfade Eden Eşdizimler
7. Söylem İfade Eden Eşdizimler
8. Din ve İnanç İfade Eden Eşdizimler
9. Yönetim/Yönetme İfade Eden Eşdizimler
10. Davranış İfade Eden Eşdizimler
11. Terketme Durumu İfade Eden Eşdizimler

12. Aile Kurumunu İfade Eden Eşdizimler

13. İletişim İfade Eden Eşdizimler

Tezin asıl konusunu oluşturan eşdizim kavramına geçmeden önce eşdizimin gerçekleşme öncülü olarak kabul gören *bağdaşma* ve *birliktelik kullanımı* kavramlarından bahsetmek yerinde olacaktır.

2.3. Bağdaşıklık/Bağdaşma, Birliktelik Kullanımı ve Eşdizimlilik

Sözcük birimin (lexeme) anlamlandırılmasında içlem (sense) kavramı oldukça önemli bir kavramdır. Kavram, Berke (2002: 117) tarafından “Bir kavramı tanımlayan özelliklerin tümü şeklinde tanımlanırken İmer, Kocaman, Özsoy (2011: 150) tarafından “Dil içi anlam; bir sözcüğün, söz öbeğinin bir dilin sözvarlığındaki öteki bağıntılı sözcüklerle ilişkisi sonucu ortaya çıkan anlam, dilsel anlam.” şeklinde tanımlanmıştır. Sözcüğün diğer sözcüklerle kurduğuanlamsal ilişkilerle başka anlam boyutlarının ortaya çıkacağını belirten Kocaman, sözcükler arasında gerçekleşen eşanlamlılık, zıtanlamlılık, üstanlamlılık ve birleşmeler gibi dilsel bağlantıları bilinmeden anlamlandırmanın mümkün olmadığını dile getirmiştir (1992: 88). *Kırmızı* sözcük biriminin içlemi, al, kırmızımsı, kıpkırmızı, kan kırmızısı gibi sözcüklerle ilişkisi sonucu ortaya çıkar.

Bağdaşma, tümcede bir arada bulunabilen anlambirimler arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir. Anlambirimler bağdaşma özellikleriyle nitelenirler. Aynı bağdaşma özelliğini gösteren ve aralarında sözcenin bir noktasında seçim yapılmasını gerektiren anlambirimler aynı sınıfta yer alır. Aynı bağdaşmayı gösteren anlambirimlerden birbirini dışlamayanlar değişik sınıflara girer. Birliktelik kullanımı ise eşdizimliliğin gerçekleşme öncülü ve dizimsel olarak gerçekleşen ilk olgu olarak nitelendirilmektedir (Vardar, 2002: 29).

“Birliktelik kullanımı ve eşdizimlilik kavramları daha çok bağdaşıklık (bağdaştırma) kavramıyla belirginlik kazanmaktadır. Bir anlamda, dil dizgesinin birleştirme ve seçme ilkeleri ile dil kullanıcılarının ortaya koyduğu kullanımlar, dizgede, dizisel ve dizimsel düzeylerin gerçekleşmesiyle dağılımsal bir görünüm sergileyerek bağdaşık yapıları oluşturmaktadır.” Dilde anlamın ortaya çıkmasında bağdaşık yapılar oldukça önemli bir yere sahiptir. Bağdaşık yapılar, *bugün hava güzel* gibi alışılmış bağdaşık yapılar ile *yaşlı ve öfkeli bir otobüsteyim* gibi alışılmamış bağdaşık yapılar olarak farklı şekillerde gerçekleşirler. Birliktelik kullanımı ve eşdizimliliği, bu bağdaşık

yapılar belirginleştirmektedir (Özkan, 2007: 30-31). Özkan, eşdizimliliğin gerçekleşme öncülü olarak nitelendirdiği birliktelik kullanımını, dizimsel olarak gerçekleşen ilk olgu olarak belirtir. Eşdizimli yapıların ortaya çıkışında birliktelik kullanımının yüksek bir dağılıma sahip olması gerektiğini ve bu dağılımın anlamlı bir farklılaşma olarak var olması gerektiğini söyler (2007: 32). Kullanım, iki kavram arasında ayırt edici olma özelliği taşır. Eşdizimlilik, dil birimlerin kullanımındaki sıklığının yanında sözlük birimselleşmesine de ihtiyaç duyar. Ancak bazı dil birimler sözlük birimselleşmeden de birliktelik ve eşdizimlilik sergileyebilirler. “Ancak birliktelik yapıları ve eşdizimlilik olmaksızın sözlük birimselleşmeden de söz edilemez. Kısaca söylemek gerekirse birliktelik ve eşdizim sözlük birimselleşmede gerek-şart bir durum ortaya koyarken yeter-şart bir görünümle karşımıza çıkar.” Bunun yanında bağdaşık yapılar da dilde anlamın ortaya konulmasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Bağdaşıklık, alışılmış ve alışılmamış olmak üzere iki şekilde görülmektedir. Bağdaşıklık, birliktelik gösteren yapıların anlamsal geçerliliğinde bir ölçüt olarak ele alınmaktadır. Görüldüğü üzere bağdaşıklık, birlikte kullanım ve eşdizimlilik birbirini tamamlayan unsurlardır (Özkan, 2007: 36). Birlikte kullanım terimi Evert tarafından *ilişkisel birliktelikler* (relational co-occurrences) ve *kurumsal/konumsal birliktelikler* (positional co-occurrences) olarak iki başlıkta incelemektedir. Konumsal birliktelikler, sözlükbirimlerin belirli bir mesafe sınırında birlikte görülmesi olarak ifade edilmektedir. İlişkisel birliktelikler, “gözlemlenebilir bütünlük verilerinin dilbilimsel yorumuna dayanmaktadır” (Evert, 2005: 18-19).

2.4. Sözcük Birleşmeleri

‘Sözcük birleşmesi’ kavramı, bazı türleri kalıplaşmış, bazı türleri kalıplaşma göstermeyen anlamsal açıdan birbirini tamamlayan iki veya daha fazla sözcük birimin birlikte kullanımı şeklinde tanımlanabilir. Bir toplumun söz varlığının en önemli kısmını oluşturan atasözü, deyim, ikileme, birleşik sözcük, eşdizim, serbest birleşme ve kalıp söz gibi sözcük birleşmeleri, araştırmacılar tarafından farklı biçimlerde tanımlanmış ve anlamlandırılmıştır.

Türkçede atasözü, deyim, kalıp söz, birleşik sözcük, eşdizim, serbest birleşim vb. birleşmeler, söz varlığının önemli unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır. Eşdizimlerin tespiti için yapılan çalışmalarda ortaya konulan sözcük birleşmelerinden belirgin özellikleri ile eşdizimlerden kolayca ayrılabilen atasözleri, kalıp sözler, slogan gibi birleşmeler çalışmaların dışında tutulmuş, eşdizimsel

ifadeleri tespit ederken karışıklığa yol açabilen deyim, birleşik sözcük, ikileme, serbest birleşme gibi sözcük birleşmelerinin eşdizimlerden ayırt edilmesi amaçlanmıştır. Eşdizim ve bahsi edilen dört sözcük birleşmesini birbirinden ayıran bazı ölçütler ortaya konularak bu birleşmelerin sınırları çizilmiştir.

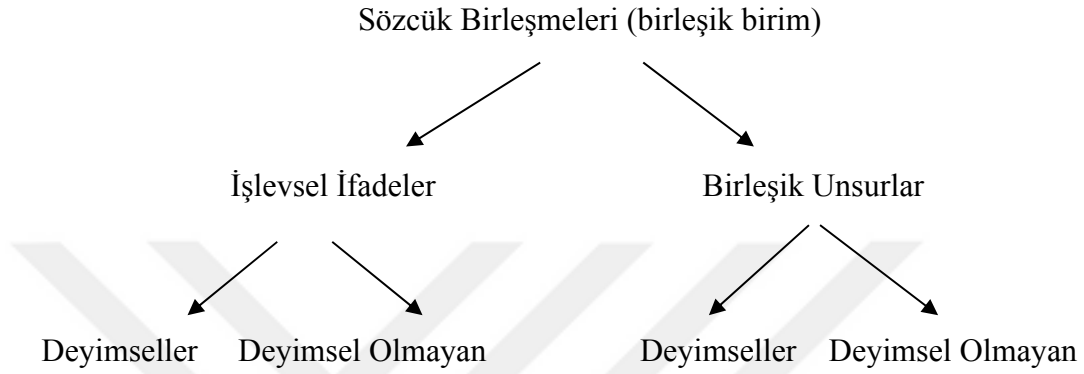
2.4.1. Sözcük Birleşmelerinin Sınıflandırılması

Türkçede sözcük birleşmeleri araştırmacılar tarafından farklı biçimlerde sınıflandırılmıştır. Yapılan çalışmalarda birleşmelerin, atasözü, deyim, ikileme, birleşik sözcük, eşdizim, serbest birleşme ve kalıp söz gibi sözcük birleşmesi kategorilerin hangisinin içerisinde değerlendirilebileceğine dair ortaya atılan görüşlerde fikir ayrılıkları mevcuttur. Bu birleşmeler arasındaki farkların belirlenmesinde yeterli ölçütler ortaya koyulmamıştır. Ortaya konan ölçütler ise birleşmelerin birbirlerinden ayrılmasında çelişkili sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle bir birleşme, bazı araştırmacılar tarafından atasözü olarak nitelendirilirken, bazı araştırmacılar tarafından birleşik sözcük, deyim veya ikileme olarak nitelendirdiği görülebilmektedir (Doğan, 2016: 50). Konu üzerine bir örnek ele alınacak olursa *Ayda yılda bir namaz, onu da şeytan komaz* (koymaz) ifadesi konu üzerine yapılan çalışmalarda gerek türünün belirlenmesinde gerek anlamlandırmasında büyük ölçüde fark vardır. Aksoy (1984: 496) “çok seyrek olarak hayırlı bir iş yapmaya kalkışır. Sonra bir bahane ile ondan da vazgeçer” anlamında kullanılan bir deyim olarak nitelendirirken Nureddin Albayrak (2009: 204) tarafından “İyilik yapmakla ilgisi olmayan kimseler arada bir iyilik yapmak isterler; ancak bu iyiliği yapmaları da kötü insanlar tarafından engellenir” anlamına gelen bir atasözü olarak nitelendirilmiştir. Bu durumda sözcük birleşmeleri sınıflandırılırken de büyük ölçüde problemler ortaya çıkmıştır.

Yurt dışında da sözcük birleşmelerinin sınıflandırılması konusunda farklı görüşler yer almaktadır. Howart, bu konuda önemli araştırmacılardan birisidir. Sözcük birleşmelerini aşağıda verilen tabloda genel bir sınıflandırmaya tâbi tutar (1996: 32). Howart’ın yaptığı sınıflandırmada cümle uzunluğundaki edimbilimsel işlevlere sahip kalıp sözler, atasözleri, doldurma sözler, vecizeler, sloganlar, atasözleri gibi birçok söylem türünü içine alan birleşmeleri *işlevsel ifadeler*³ (functional expression) grubuna dâhil etmiştir. Eşdizim, deyim, ikileme, birleşik sözcük gibi birleşmeler

³İşlevsel ifade terimi, Zgusta (1971) tarafından kalıp öbekler (set groups) şeklinde adlandırılmıştır.

birleşik unsurlar (composite units) grubuna dâhil eder. Howart'ın sözcük birleşmelerinin büyük bir çoğunluğunu işlevsel ifadeler grubunda değerlendirmesi, birleşik unsurlar arasında bir ayırım yaparken oldukça etkili olmuştur (Doğan, 2016: 72-73). Aşağıdaki sınıflandırmayı bir süreç olarak değerlendiren Howart, bu ölçütler temelinde dört başlıktan oluşan bir sınıflandırma ortaya koyar.

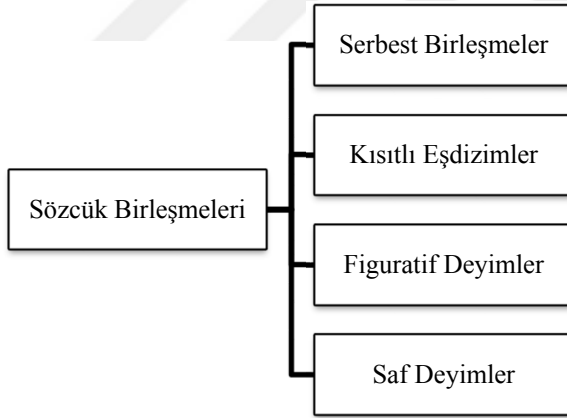

Howart ve Howart'ın yaptığı sınıflandırmaya yakın birçok sınıflandırma yapılmıştır. Bu sınıflandırmalar tablolar halinde aşağıda sunulmuştur.

Şekil 1. Howarth'ın sözcük birleşmeleri sınıflandırması⁴ (1996: 33)

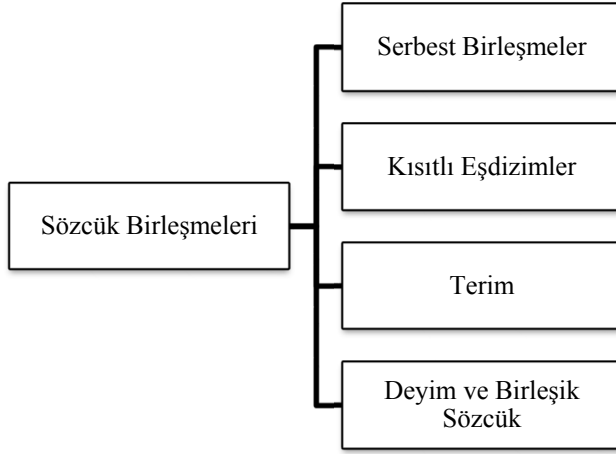
Sözcük Birleşmeleri	
Ulam	Örnek
Serbest eşdizimler (free collocations)	<i>Blow a trumpet</i> (trompet üflemek)
Sınırlı eşdizimler (restricted collocations)	<i>Blow a fuse</i> (sigorta attırmak)
Simgesel deyimler (figurative idioms)	Blow yorown trumpet
Salt deyimler (pure idioms)	Blow the gaff

Şekil 2: Nesselhauf'un sözcük birleşmeleri sınıflandırması (2005: 15-15)

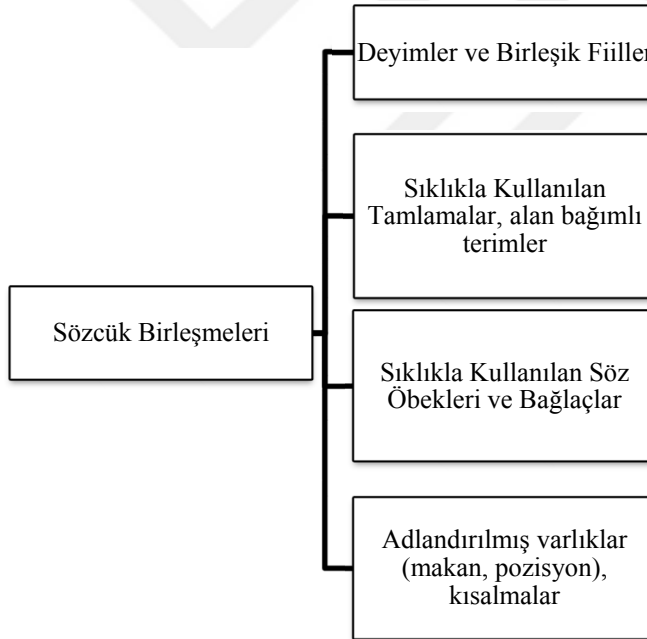

⁴Howarth, 1998a, 1998b'deki çalışmalarında 1996' da yaptığı çalışmasında 'serberst eşdizim' olarak adlandırdığı kategoriye 'serbest birleşim' olarak nitelendirmiştir.

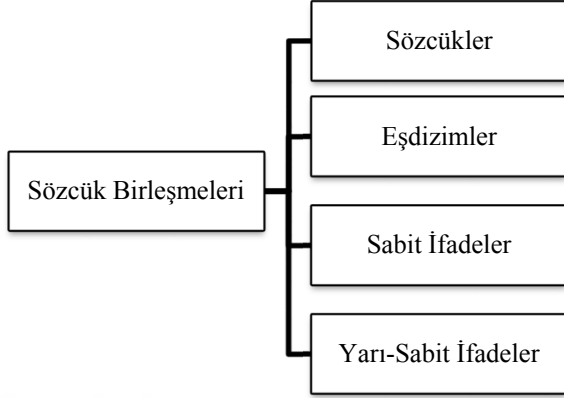
Şekil 3, Doğan'ın, sözcük birliktelikleri sınıflandırması (2016: 4-5)

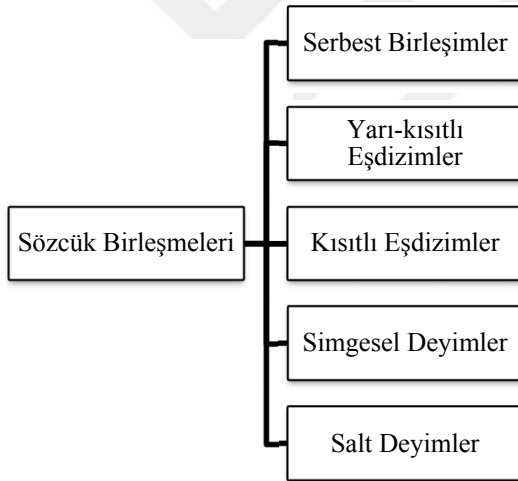
Şekil 4, Kumova Metin ve Karaoğlan sözcük birleşmeleri sınıflandırması (2016: 256)

Şekil 5, Lewis'in sözcük birleşmeleri sınıflandırması⁵ (1997:255)

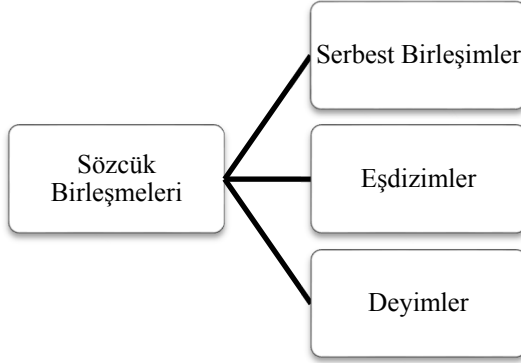

Şekil 6, Eken'in sözcük birleşmeleri sınıflandırması (2015: 246)

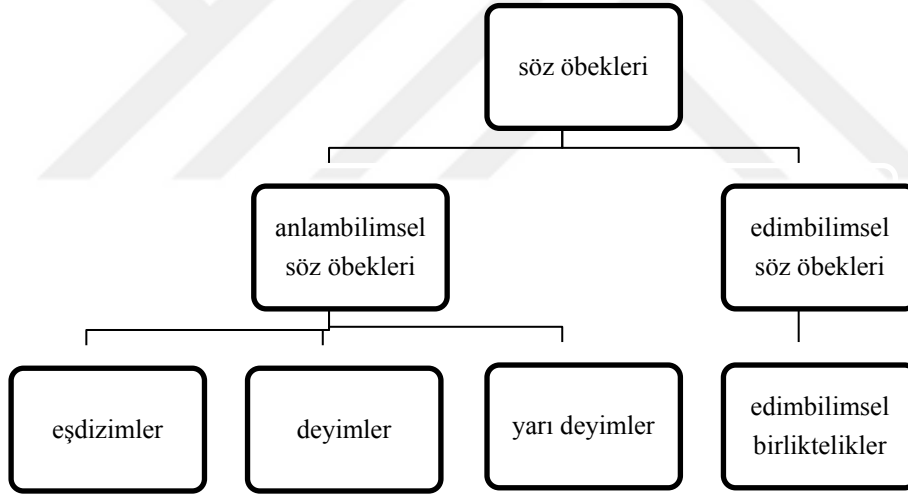

⁵ Lewis, başka bir çalışmasında sınıflandırmayı, *words and polywords, collocation, institutionalised utterances, sentence frames and heads* şeklinde ifade etmiştir (2008: 8-11)

Şekil 7, Van Der Meer'in sözcük birleşmeleri sınıflandırması (1998: 314)

Şekil 8, Mel'cuk'un söz öbekleri sınıflandırması (1998: 7)

Bu çalışmada, eşdizimin tespitinde karıştırılabilecek bütün sözcük birleşmelerine değinilecektir. Daha öncesinde de belirtildiği gibi atasözleri, sloganlar ve kalıp sözler eşdizimler ve diğer birleşmelerden çok net bir şekilde ayırt edilebildiği için bu sözcük birleşmelerine değinilmeyecektir. Çalışmada, *serbest sözcük birleşmeleri*, *eşdizimler*, *deyimler* ve *birleşik sözcükler* ele alınacak ve anlam temelli yaklaşımın eşdizimleri ve diğer sözcük birleşmelerini birbirinden ayırt etmek için ortaya koydukları dil bilgisel biçimlenmişlik, değiştirilebilirlik, açıklık/kapalılık, genelleşme, anlamsal birlik ve güdüleme gibi ölçütlere yer verilecektir.

Bu çalışmada, sözcük birleşmelerinin ve eşdizimlerin sınıflandırılması konusunda Doğan'ın (2016) çalışmasında kullandığı sınıflandırma örnek alınarak sözcük birleşmelerinden birleşik unsur kategorisinde yer alan birleşmeler ve eşdizim türleri aşağıda listelenmiştir:

- 1) Serbest Sözcük Birleşmeleri
- 2) Birleşik Sözcük
- 3) Eşdizim
 - a) Sınırlı Eşdizim
- 4) Deyimler
 - a) Değişmeceli Deyimler
 - b) Yalın Deyimler

2.4.1.1. Serbest Sözcük Birleşmeleri

Anlam temelli yaklaşımın eşdizimler ve deyimlerden daha esnek bir yapı olarak ifade ettikleri serbest birleşmeler alanyazında yapılan çalışmalarda farklı şekillerde ele alınmıştır. Kimi araştırmacılar, fazla sayıda birimle birliktelik kurabilen bu birleşmeleri, serbest birleşim olarak ifade ederken bazı araştırmacılar serbest eşdizim terimini kullanarak kavram için farklı sınırlar çizmişlerdir.

Bu tür yapılarda sözcük birleşimdeki her iki unsur da gerçek anlamını korur ve birleşimdeki başka sözcüklerle değişebilme konusunda esnek bir özelliğe sahiptir. Bu birleşmelerde birlikte kullanım gereksinimi neredeyse sıfırdır (Kumanlı, 2016: 199). Dil bilimsel ve söz dizimsel kurallar doğrultusunda birliktelik gösteren açık sözcük birleşmelerindeki değiştirim anlambilimsel sınırlılıklarla tanımlanabilir. Açık sözcük birleşmelerinin anlamına, birleşimi oluşturan unsurların ilk ya da gerçek anlamlarından hareketle ulaşılabilir (Doğan, 2015: 74). Örneğin, *ye-* fiili yenilebilir olan *kek*, *kurabiye*, *elma* gibi isim gruplarının hepsiyle kullanılabilir niteliktedir. Ancak içilebilir olan *kola*, *çay* gibi isimlerle birleşme sağlamaz. Ancak dikkat edilmesi gereken husus yenilebilir her şey ile birleşme göstermesidir. Yani bir fiilveya isim türünden bir sözcük, ifade ettiği anlamı tamamlayan bütün birimlerle birlikte kullanılabilirler. Yukarıda örneği verilen *yemek* fiili yenilme özelliği taşıyan bütün isimlerle birlikte kullanılabilir. Buradaki en temel husus fiilin taşıdığı anlamın niteliğini taşıyan isimlerle birlikte kullanılıyor olmasıdır.

2.4.1.2. Eşdizimlilik

Anlam temelli yaklaşım temsilcileri, eşdizimleri diğer sözcük birleşmelerinden ayırarak bir deyimleşme süreci olarak görürler. Şeffaflığın son derece belirgin olduğu serbest birleşmeler ile şeffaflığın neredeyse hiç olmadığı deyimler arasında konumlandıkları eşdizimleri serbest birleşmelerden daha kapalı ve değiştirime daha az açık ve hem değiştirilebilirlik hem de açıklık ölçütleri açısından deyimlerden daha serbest birleşmeler olarak nitelendirirler.

Eşdizimli yapılarda birleşimi oluşturan unsurlardan biri mecaz diğeri gerçek anlamdadır. Serbest birleşimler ve saf deyimlerden ayrılan tarafı bu esnek yapısıdır. Tek bir unsurun mecaz olması eşdizimi serbest birleşmelerden ayırırken her iki unsuru mecaz olan saf deyimlerden de bu yönleriyle ayrılırlar (Kumanlı, 2016: 199).

Eşdizimli yapıların tespitinde dikkat edilmesi gereken en önemli özellik, eşdizimlerin sınırlandırılmasıdır. Fiil veya fiil ile birlikte kullanılan diğer birimler mutlaka sınırlandırılmıştır. Eşdizimlerde birimler bütün sözcük birimlerle birliktelik gösteremezler. Yani sözcük birimlerin özgürlükleri kısıtlanmıştır.⁶

2.4.1.3. Deyimler

Sabit ifadeler adıyla da anılan deyimler, eşdizimlerden farklıdır. Sabit ifade yani deyimlerde bütünü anlamına birimlerin sözlüksel anlamlarından ulaşmak imkânsızdır. Onları anlamlandırabilmek için birimlerden değil birleşmenin bütününden yola çıkmak gereklidir (Sinclair, 1999: 2). *Etekleri zil çalmak* deyimini ele alınacak olursa bu deyimde *etek* ve *zil* sözlüksel anlamlarıyla kullanılmazlar, ikisi de bütünü anlamına hizmet eder. Mesela anadili konuşuru olmayan birisi veya küçük bir çocuğa bu deyim söylenirse ilk duyuşta ‘etekten sallanan ziller’ akla gelecektir. Anadili konuşurları bu deyim ‘çok büyük bir mutluluk yaşamak’ anlamına geldiğini bileceklerdir.

Kalıplaşma eşdizimlere oranla deyimlerde daha çoktur. Eşdizimler ise serbest birleşen sözcüklere göre daha sert bir birleşme sergiler. Bu durum deyimdeki sözlükbirimlerin eşanlamlarıyla yer değiştirme konusunda eşdizime göre daha katı olduğunu açıklar durumdadır (Koparıcı, 2019: 39). Eşdizimler belirli sınırlar çerçevesinde başka sözlükbirimlerle birliktelik kurabilmektedir. Deyimlerin anlamı kurulu olduğu sözlükbirimlerin bütününe bakarak tespit edildiği için sözlükbirimlerin yeri değiştirilemez ve yerine benzer bir sözlükbirim veya eşanlamlısı getirilemez.

⁶ Eşdizim türleri eşdizimlilik ve ‘eşdizimin türleri’ başlıkları altında detaylı olarak incelenmiştir.

Aksi takdirde deyimmin vermek istediği anlam kurulamaz. Ya da verdiği anlam deyimmin anlaşılması ve yorumlanmasında yetersiz kalır.⁷

2.4.1.3.1. Değişmeceli Deyimler

Değişmeceli deyim yapısındaki birleşimler hem gerçek hem mecaz anlam taşırlar. Bu açıdan yalnızca mecâzî anlam taşıyan saf deyimlerden ayrılırlar. Anlamsal esneklik bakımından saf deyimlerden daha esnek, sınırlı eşdizimlilikten daha yoğun yapıdadırlar (Kumanlı, 2016: 199 ve Nesselhauf, 2005: 14-15). Mesela, *köşeyi dönmek* deyimini hem gerçek anlamda hem de mecaz anlamda kullanılmaktadır. Gerçek anlamda yürürken sokakta bulunan bir köşeyi dönmekten bahsedilir. Mecaz anlamda ise maddi olarak durumu çok iyi olmayan bir kişinin maddi durumunun iyileşmesi durumunu anlatmak için kullanılmaktadır. Doğan'ın da ifade ettiği gibi değişmeceli deyimlerde birimlerin değiştirimi az da olsa mümkündür. *Gözleri yaşarmak* aynı anlamı *gözleri sulanmak* şeklinde kullanıldığında da verir. Ancak değişimin mümkün olmadığı değişmeceli deyimler daha ağırlıklıdır. Mesela, *köşeyi dönmek* mecaz anlamı dışında kullanılsa da *köşeyi sapmak* şeklinde ifade edilemez. Değişmeceli deyimler özellikle mecaz anlamları açısından donuk ifadelerdir. Topu taca atmak birleşiminde isim *göndermek* ya da *bırakmak* fiilleriyle birleşme gösterebiliyorken *topu taca göndermek* ya da *topu taca bırakmak* ifadesi “konuşulan konuyu saptırmak” anlamıyla kullanılmaz (2015: 77). Sonuç olarak değişmeceli deyimler mecaz anlamlarıyla kullanıldığında değiştirim pek mümkün olmazken gerçek anlamlarında kullanıldıklarında değiştirim az da olsa mümkündür.

2.4.1.3.2. Saf (Yalın) Deyim

Bu birleşmeler tamamen kalıplaşmış olup hiçbir birimi değiştirilememektedir. Birleşmedeki bütün birimler kendi anlamlarını kaybederek bütünü anlamını destekleyici role bürünmüşlerdir. Birimler arası değiştirim mümkün olmadığından deyimler değiştirimde esneklik göstermezler. Bu tür birleşmelerin birimlerinin anlamsal şeffaflığı yoktur. Bütün olarak tek bir sözcükmüş gibi davranırlar. Değişimin kesinlikle imkânsız oluşu ve tamamıyla mecâzî anlamda kullanılması sebebiyle serbest birleşmeler ve değişmeceli deyimlerden tamamıyla ayrışırlar. “Küplere binmek ifadesi değişmeceli deyimlerde olduğu gibi “küpün üzerine

⁷Mel'çuk (2012), deyimleri, tam deyimler, yarı deyimler ve yarım deyimler olmak üzere üç grupta inceler.

çıkılmak” şeklinde güncel, gerçek bir anlamı ifade edemez”. Bazen yalın ve değişmeceli deyimini birbirinden ayıran sınır o kadar net değildir. Gemileri yakmak deyimini bazı kişiler tarafından kalıplaşmamış ve mecâzî anlam ifade eden değişmeceli deyim olarak algılanırken, bazıları tarafından tamamen kalıplaşmış, gerçek anlamının güncel olarak artık kullanılmadığı yalın bir deyimler olarak görülür (Doğan, 2015: 77-78 ve Kumanlı, 2016: 199).

2.4.1.4. Birleşik Sözcükler

Birleşik sözcük, “bir kavram ya da nesneyi karşılamak amacıyla, anlam değerlerini yitiren iki veya daha çok sözün birleştirilmesi ile oluşturulan yeni sözcüktür” (Karaağaç, 2012: 413).

Sözlüklerde birleşik sözcükler ile eşdizimler oldukça karıştırılan bir durumdur. Bir sözcük birleşmesi bir sözlükte birleşik sözcük olarak yer almaktayken diğer sözlükte eşdizim olarak ele alınmıştır. Bazen ise eşdizim ve birleşik sözcükler, sözlüklerde ne madde başı ne de madde içi unsur olarak gösterilmiştir. Bazı birleşik sözcükler sözlükselleşmenin niteliklerini taşıyaması, bazen genelleşme özelliğine sahip olmayan sıradan birleşmeler olabilmeleri sebebiyle araştırmacılar tarafından farklı bakış açıları olmuştur (Doğan, 2016: 148-149).

Uzun, birleşmede anlamsal özelliğini kaybetmemiş bir baş ögenin bulunduğu birleşmeleri *iç merkezli* (endocentric), baş ögenin anlamsal özelliğini kaybedip birleşmeyi oluşturan birimlerin hepsiyle birlikte yeni bir varlığı, kavramı karşıladığı birleşmeleri *dış merkezli* (exocentric) şeklinde tanımlar (Uzun, 2006: 41). Sarı, morfofonetik değişikliklere uğrayabilen dışmerkezli birleşmelerin, sözlükselleşme aşamasını tamamayıp söz varlığı içerisinde yer alması gerektiğini savunur. Dışmerkezli birleşmelerin uğradığı değişiklikler, vurgunun yerinin değişmesi ya da birimlerin bürünsel özelliklerini kaybetmesi şeklinde gerçekleşebilmektedir. *Gözaltı* ‘nezaret’ örneği, hem vurgu hem de anlam açısından değişikliğe uğramıştır. Dış merkezli birleşmelerde görülen bu değişiklik, iç merkezli birleşmelerde genel olarak gözlemlenmez. *Göz altı* (torbası) örneğinde bir değişiklik olmamakla birlikte baş ögeler belirgin durumdadır. Dolayısıyla bütünün anlamına parçalardan yola çıkarak

ulaşabilmektediriz⁸ (Sarı, 2015: 75). Doğan, birleşik sözcüklerin ise dış merkezli; söz dizimsel öbeklere dönüştürülebilen eşdizimlerin ise iç merkezli yapılar olduğu dile getirerek *ders kitabı*>*dersin kitabı* örneğinde bu dönüşümü göstermiştir. Bahsi geçem iki birleşme arasında ifade edilen kavram açısından fark görülmemekte, birleşmenin karşıladığı anlam değişmemektedir. Dış merkezli yapılar üzerinde söz dizimsel değişiklikler yapılamamakta, yapıldığı takdirde yapının karşıladığı anlam veya kavram farklılaşmaktadır. Örneğin, *aslanağzı* yapısını *aslanın ağzı* şeklinde değiştirdiğimiz zaman yapının karşıladığı kavram tamamen farklılık göstermektedir (Doğan, 2016: 147). *Aslanağzı* sözcüğü renkli türleri bulunan bir çiçeği ifade ederken bu sözcüğün, yapısını bozarak herhangi bir dilbilgisel değiştirim uygularsak *orman kralı* adıyla da anılan aslanın herhangi bir özelliği yahut uzvunu dile getirmiş oluruz. Buradan yola çıkarak da sözlük anlamının dışında yeni bir kavramı karşılayan, tek bir sözcük şeklinde davrandığı için bu sözcük birleşmelerinin birbirinden ayrı düşünülmemeyeceği söylenebilir. Ancak dönüşümün mümkün olduğu birleşmelerde, her birimin kendine özgü sözlük anlamları mevcuttur. Aynı ayrı kavramları karşılarlar.

“Birleşik sözcükler, kurdukları birlikteliklerle bir kavrama ad olup yeni bir üretim yaparken; eşdizimli birliktelikler yeni bir kavram adı oluşturmaz, yeni bir üretim yapmaz”. Örneğin, *ağır vasıta* birlikteliği yeni bir kavramı ifade ederken; *ağır söz* birlikteliği yeni bir kavrama ad olmaktan ziyade eşdizimli bir yapı oluşturur (Sel, 2020: 38). Buradan yola çıkarak birleşik sözcüklere oranla eşdizimin sınırlılığının daha esnek olduğu fikrine ulaşılabılır. Birleşik sözcükler, eşdizime göre daha fazla kalıplaşmıştır. Mesela, *hanımeli* birleşimine bakılacak olursa bu birleşimde *hanım* ve *e*/birleşiminin verdiği anlam bir bitkinin adıdır aslında. Ne hanım ne de aslansözlük anlamlarını korumuştur. Her iki birim de tamamen özelleşerek birleşimin anlamına hizmet eder. Eşdizimde ise bir özelleşmiş birde gerçek anlam mevcuttur. Yani birimlerden birisi sözlük anlamını korurken diğeri sözlük anlamını tamamıyla kaybetmektedir.

Birleşik fiil olarak nitelendirilen yapılar da yukarıda bahsi geçen özellikleri taşımaktadır. Fiillerin oluşturduğu bazı birleşmeler, birleşik bir sözcük gibi değil de

⁸ Sarı (2016), birleşikleri, şeffaflık derecesine göre daha çok şeffaf olandan daha az şeffaf olana göre öbek sözcük, sözcüğümüşü ve sözcük şeklinde ifade eder.

söz dizimsel bir öbek şeklinde söz diziminde yer almaktadır. Örneğin, *ders almak* birleşmesi, bir sözcük gibi değil söz dizimsel bir öbek gibi davranmaktadır. Bu birleşme (*matematik*) *dersini almak* olarak kullanıldığında karşıladığı anlamda hiçbir fark olmamaktadır. İsim+fiil birleşmelerinin eşdizim mi birleşik sözcük mü olduğu konusunda ortak bir fikre varılamayan diğer bir alan yardımcı eylemlerle oluşturulan yapılardır. *Olmak, etmek, kılmak, buyurmak, eylemek* fiilleriyle kurulan birleşmelerin birleşik fiil mi eşdizim mi yoksa başka bir kategoride değerlendirilmesi gereken birleşmeler mi olduğu konusunda fikir birliği bulunmamaktadır. Bu yardımcı fiillerin dil bilgiselleşmiş olmasına rağmen eşdizimin en önemli özelliği olan keyfi değiştirim sınırlılığı özelliğini taşımaz (Doğan, 2016: 150-52). *Yardım, ziyaret, kabul, ziyaret, merak + etmek*. Verilen örneklerde görüldüğü üzere özellikle *etmek* ve *olmak* fiilleri başta olmak üzere yardımcı eylemler, fazla sayıda isim ve isim soylu sözcük setiyle birlikte kullanılmaktadır. Bu özellik, yardımcı fiillerle kurulan yapıları eşdizimlerden rahatlıkla ayrılmasını sağlar. Baydar (2013), *etmek, olmak* gibi fiillerle oluşturulan yapıların tek bir kavramı karşılamak için bir arada bulunmadığını ve birleşik sözcüklerin arasında bulunması gereken anlamsal bağın bu birleşmelerde bulunmadığını dolayısıyla bahsi geçen birleşmelerin birleşik fiil kategorisinde yer alamayacağını belirterek *yüklemleştirciler* adında başka bir kategori bünyesinde değerlendirilmesi gerektiğini savunur. *Olmak* fiili ile oluşturulan yapılar Eski Türkçeden beri kullanılmaya başlanmıştır. Dilde varolan ve yabancı dillerden dilimize giren isimleri yüklemleştirmek için kullanılagelmiştir. Tıpkı cevher fiili *imemek* gibi yüklemleştirci özellik gösterirler (Baydar 2013: 58). Doğan, *namaz, vitir kılmak* birleşmesinden yola çıkarak yüklemleştirci görevi üstlenen *etmek, olmak, kılmak, eylemek* gibi fiillerin bazılarının asıl fiil olarak kullanılabileceğini dile getirir. Bu fiillerin yüklemleştirci ve eşdizim olarak kullanıldığı durumların söz dizimsel dönüşüm gibi ölçütler yoluyla tespit edilebileceğini dile getirmiştir.

Doğan (2016) isim+isim kalıbındaki eşdizimlere tereddütlü yaklaşıldığını dile getirmiştir. Ancak birleşik sözcük olarak gösterilen ekmek bıçağı gibi birleşimlerin aslında eşdizimsel birliktelik sergileyebileceğine değinmiştir.

2.5.Eşdizim Kavramı ve Tanımları

“Collocation (eşdizimlilik) sözcüğünün kökeni, Latince col- ‘birlikte’ + locare ‘yerleşmek’ birleşmesiyle oluşmuş collocat- ‘birlikte yerleştirilmek’ fiilidir.” (Sel, 2020: 17).

Hori, eşdizim çalışmalarını, eşdizimin teorik olarak derinleştirildiği ve eşdizimle ilgili çeşitli konu ve sorunların tartışıldığı 1960’lar; eşdizimlilik çalışmasının metodolojisinin önerildiği ve bazı geçici yaklaşımların yapıldığı 1970’ler ve eşdizim çalışmalarının sonuçları ve başarılarının ortaya çıkmaya başladığı 1980’ler ve sonrası olmak üzere üç döneme ayırmıştır (2004: 3).

Poulsen, eşdizimliliğin 18. yüzyıldaki kullanımlarının tespitini birkaç araştırmacı ile örneklendirmiştir:

1841Vg *Hermes* II. iv. Wks. 197 Modern dillerde kelimeler sıralandığında ismin i hali fiillerden sonra gelir.

1751 JOHNSON *Rambler* No. 88, 5 Ünlü ve ünsüzlerin yan yana gelmesinden kaynaklanan uyum farkı.

1873 EARLE *Philol. Eng. Tongue* (ed. 2) §630 Tüm diller şiirde düzyazıdan daha fazla birliktelik (eşdizim) özgürlüğü kullanır (Poulsen, 2005: 36). Buradan yola çıkarak teknik anlamda olmasa da eşdizimliliğin ilk olarak 18. yüzyılda Harris tarafından kullanıldığı söylenilmektedir. Harris, eşdizim kavramını dil bilimsel eşdizimlilik olarak adlandırılan birliktelikler için kullanmıştır. 1922’lerde eşdizim kavramı, eşdizimleri *ikinci dil öğretimi* hususunda inceleyen Palmer tarafından kullanılmıştır. Eşdizimi günümüzde kullanılan anlamıyla ele alan ilk araştırmacı J. R. Firth’dür (Sel, 2020: 17-18).

Firth, Halliday ve Sinclair ile çokça bahsedilir hale gelen eşdizimlilik yani ‘collocation’ terimi, ilk olarak 1957 yılında Firth tarafından kullanılmıştır (Öztuna, 2014: 30). Firth, eşdizimliliği, sözcükler arasında bir karşılıklı gerektirim (mutualexpectancy) olarak görür. Eşdizimsel birliklerde bir sözcüğün bulunduğu yerde o sözcüğü tamamlayan başka bir sözcüğü de görmek isteriz. Buradan anlaşılacağı üzere Firth, sözcüğün çağrıştırdığı anlamdan ziyade eşdizimlendiği sözcükle kullanımından doğan anlamı ön plana çıkarmaktadır (Aksu Kurtoğlu, 2015: 11 ve Çalışkan, 2019: 77). Öyle ki bir sözcük dizge içerisinde etrafında bulunan diğer

birimler ile birlikte bir anlam kazanır. Eşdizimlenen sözcükler tek başlarına farklı anlamlar taşırlarken herhangi bir sözcükle eşdizimlendiği zaman tek başına kullanıldığında verdiği anlam farklılaşır. Eşdizimlendiği sözcük ile muthiş bir kalıba bürünür. Sözcüklerin ikisini mutlaka bir arada görme isteği eşdizimlerin oluşturduğu güçlü anlamlardan dolayıdır. Firth' ün eşdizimi, sözdizimselbirleşim olmanın yanında semantik bağlamda da ele alınması gerektiğini ortaya atması eşdizim kavramının dilbilim çerçevesinde açıklanmasında yeterli olmamıştır.

Wouden, eşdizimi, “sözcüksel öğelerin birleştirilebilirliği üzerinde kendine özgü kısıtlama” şeklinde tanımlayarak eşdizim sınırlılıklarını sözdizimsel ve anlamsal düzenliliklerin dışında tutar. Buna göre de eşdizimsel birlikteliklerin neden belirli birimlerle yapıldığı, birlikteliklerin neden sahip oldukları anlama sınırlandırıldığı konusu bilinmediğini vurgular (Wouden, 1994: 166).

Eşdizimliliği, teknik olmayan anlamda “bir yer veya konuma, özellikle de bir yere yerleştirme eylemi” olarak tanımlayan Karadağ, dilbilimsel anlamda yan yana dizilen sözlük birimlerden ibaret olmadığını belirterek eşdizimli yapıları, deyim ile günlük hayatta tümceyi oluşturmak gayesiyle kullanılan sözcükler arasında bir yere konumlandırır⁹ (2018: 31). Deyimler anlamsal olarak oldukça kapalıdır. Bir deyim anlamı tek tek birimlerden çıkartılamaz. Anlatılmak istenen mesaj bütüne bakılarak anlaşılabilir. Dolayısıyla parçalanamaz bir bütünlüğe sahiptir. Eşdizimler rastgele bir araya gelmeyen, dilde varolan sözcük birleşmelerini ifade eder. Özellikle anadili konuşurları için oldukça kolay algılanırlar.

Eşdizimler, tıpkı atasözü, deyim, kalıp söz gibi iki ya da daha fazla sözlük birimin sık olarak birlikte bulunma özelliğini ifade eder. Ancak eşdizimler farklı sözlüksel birimlerle bir arada bulunma açısından diğer sözcük birleşmelerine göre çok daha esnektir. Dizgede yer alan sözlük birimlerin bir anlam alanı oluşturabilmesi için yanındaki sözcük önemli bir konumdadır (Ağca, 2018: 278). Dilde tıpkı deyim, atasözü, kalıp söz gibi hazır halde bulunan eşdizimler, sözlüksel birimin kullanıldığı bağlamda hangi sözlüksel birim ile birliktelik kurduğuna bakılmaksızın bir anlam oluşturması düşünülemez. Eşdizimli yapı oluşturabilecek bir sözlük birim açık ve net bir anlam ortaya koymak için yanında farklı sözlük birimler konumlandırmaktadır. Kullanımlarda ikisi de olmazsa olmaz durumdadır. İkisinden birisini yok saymak gerek tümce gerek bağlam içinde verilmek istenen yansıtmaz.

⁹Farklı tanımlamalar için bk. Turan- Çubukçu (2019: 491), Çalışkan (2019: 77).

Eşdizimliliği, “Metnin bütününde belli değer ve amaçları okuyucuya sezdirmek, bildirmek için benzer kavram alanlarından gelen sözcüklerin bir arada kullanılması” olarak ifade eden Demir, eşdizimlenmiş sözcüklerin kullanıldıkları metin bünyesinde metnin anlam ve konu bütünlüğünü sağlamak amacıyla bir araya geldiğini öne sürer. Bu birleşimler metin içerisinde işlevsel olarak yer almaktadır ve metnin dışında dizgisel ilişki oluşturmazlar (2012: 1067).

Doğan, eşdizimi, “kimi sözcüklerin diğerlerinden çok daha sık birlikte kullanılma eğilimi göstermesi” ve “en az iki sözcüğün birlikteliğinden oluşan yapılar” şeklinde tanımlar. Ancak bu tanımın eşdizimlilik kavramına yeteri kadar açıklık getirmediğini, tanımların, eşdizimlilik için ortaya konulan *sıklık temelli* ve *anlam temelli* yaklaşımlar doğrultusunda ele alınması gerektiğini öne sürer (2015: 71). Sözcüklerin metin içerisinde tesadüfi olarak birliktelik kurmadığını, birliktelik kurarken bir amaç için bir araya geldiklerini, bu sözcüklerin diğer sözcüklere göre ayrıcalık taşıdıklarını belirtmektedir. Eşdizimsel yapıların kullanımında sözdizim ve dil bilgisinin dışında eşdizimsel sınırlılıklar (collocation restrictions) da etkili olmaktadır (Doğan, 2014: 508). Dolayısıyla eşdizimlenmiş birimlerin bir araya gelişi kesinlikle tesadüfi değildir. Birimlerin eşdizimli birliktelik oluşturduğunun söylenebilmesi için birlikteliğin birtakım özellikleri taşıması gerekir. Bu özellikleri barındırmayan birleşmeleri eşdizim olarak değerlendirmek yanlış olacaktır.

Özkan, eşdizimliliği, “dizgede yer alan birimlerin aynılığı” olarak değerlendirerek onların “dizgede değişmeyen bir dizim ile” var olduklarını savunur (Özkan, 2011: 95). Özkan, eşdizimlerdeki, yapısal yakınlıkların örüntülenmesinin yanında anlamsal birliklerinin de dikkate alınması gerektiğini öne sürer. Buna bağlı olarak da eşdizimleri istatistiksel bir yöntemin/uygulamanın sonucunda ortaya çıkan “anlamlı” birliktelikler olarak bir kavram alanı oluşturan birliktelikler olarak görür, Çünkü dizgede yer alan birimler belirli bir nedensellikte eşdizimsel yapıları oluştururlar. Özellikle belirteçler-fiiller ve sıfat-adlar arasındaki bağıllık bu açıdan önemli bir yere sahiptir (2007: 34, 2011: 95). *Ağzı açık* ifadesinin *dinle-* ve *bak-* fiilleriyle kullanımına bakacak olursak eşdizimsel yapıların birbirine yakınlığından çok anlamsal bir birliktelik ile ortaya çıkmış olması dikkat çeker. Ona göre bu eşdizimsel anlamlar sözlük birimler arasında meydana gelir. Bu sebeple tek başına kullanıldığında herhangi bir anlam taşımayıp yalnızca tümce içerisinde bir anlamı ifade eden görevli sözlük birimleri eşdizimliliğin dışında tutar (2007: 34-36).

Cengiz Arslan, eşdizimliliği, “iki veya daha fazla sözcükten meydana gelen, belirli kullanım sıklığına ulaşmış, aralarında anlamsal ve dizgisel ilişki bulunan, kelime birliktelikleridir.” şeklinde tanımlamaktadır (2019: 15). Eşdizimlilik, bir dilde sözcüklerin sıklıkla bir arada bulunma durumunu ifade etmenin yanında hangi sözcük birimlerin hangi sözcük birimlerle bir arada bulunması gerektiğine de ışık tutmaktadır (Cengiz Arslan, 2019: 15). Örnek verilecek olursa araba sözcüğünün direksiyon, tekerlek, fren, vites gibi sözcüklerle kullanımı fazla iken çatal, bıçak, tabak gibi sözcüklerle kullanımı sık değildir. Bunun yanında bazı sözcüklerin eşdizimsel birleşme gösterdiği sözcüklerin sayısı çok fazla olabilirken bazılarının sayısı sınırlıdır. Sözcükten sözcüğe farklılık gösteren bu durumu eşdizimsel aralık olarak ifade eden Cengiz Arslan bir sözcüğün eşdizimsel aralığını o sözcüğün özgünlüğüne bağlamaktadır. Belirli bir alana ait sözcüklerin eşdizimsel aralığı dar iken genel anlam ifade eden sözcüklerin eşdizimsel aralığı fazladır. (Cengiz Arslan, 2019: 16). Bunun yanında eşdizimlerin, kullanıldıkları bağlamda ifade ettikleri anlamların kaliteli bir şekilde ortaya çıkmasında eşdizimli sözlük birimlerin dizgedeki dizilişleri de oldukça önemlidir. Dizilişte meydana gelen herhangi bir aksaklık, eşdizimin ifade etmesi gereken anlamın dışına çıkmasına sebep olur ve anlaşılabilir bir hal alır. Örneğin, “kör” sözcüğü “kör talih” birlikteliğinde kötü alınyazısı anlamına gelirken “kör kurşun” birlikteliği “amaçsız olarak atıldığı halde bir kimseye isabet eden kurşun” anlamında kullanılır. (Cengiz Arslan, 2019: 27).

Hirik, eşdizimi, “bir kelimeyi cümlede anlamca tamamlayan, yan yana geldiklerinde belirli bir anlam alanına işaret eden eşdizimlilik, hedef kelime kullanıldığında diğerini çağrıştıran seçimlik ilişki” şeklinde ifade etmektedir (Hirik, 2017: 722).

Denk, eşdizimlerin ortaya çıktığı dillerde eşdizimsellik gösteren sözlük birimlerin, farklı kullanımları ve farklı anlamları meydana getireceğini dile getirmektedir. Türkçede sigara içmek eşdizimliliği Kürtçede sigara çekmek, İngilizce’de sigara tütürmek şeklinde karşılık bulmaktadır. “Eşdizimlerin kullanıldıkları dillerde farklı kullanımlarının olması durumu bütün eşdizimli kullanımlar için geçerli değildir. Örneğin, “süt dişi, İngilizce’ *demilktooth*, Kürtçe’de *diranênşîr*, İspanyolca’ *dadiente* de lehçe olarak benzer bir eşdizimlilik göstermektedir” (2018: 8-9). İnsanların yaşama ve yetişme biçimleri, gelenek ve görenekleri dilsel unsurları kullanımlarını farklılaştırmaktadır. Yukarıda görüldüğü gibi aynı anlamı karşılayan iki farklı yapı ortaya çıkmaktadır. Toplumlar, geçmişten beri süregelen bu kullanımları

değiştirememektedir. Bunların yanında toplumlarda gelenek göreneklerin özgünlüğünün yanında yaşamları boyunca karşılaştıkları durumlarda benzerlikler görülebilmektedir. Böylece dilsel unsurları kullanmada benzerlikler de görülmektedir.

Poulsen, eşdizim kavramı için beş farklı tanım ele almıştır.

- a) Sözdizimsel bir yapı oluştursa da oluşturmasa da sözlüksel birimlerin metinde ya da derlemde birlikte kullanılma eğilimi göstermesi,
- b) Sadece genel seçim sınırlılıkları doğrultusunda sözlüksel birimlerin söz dizimsel bir yapıda birlikte kullanımını (*açık/serbest birleşmeler* veya *açık/serbest eşdizimler* olarak bilinir)
- c) Sözlüksel birimlerin, birimlerinden birisinin hem genel seçme sınırlılıkları hem de kullanım sınırlılıklarıyla kısıtlandığı birliktelik kullanımını (*sınırlı eşdizim* olarak bilinmektedir).
- d) Sözlüksel birimlerin, genel seçme sınırlılıkları ve kullanım sınırlılıkları ile çelişen bir biçimde kullanılması (eşdizim olarak değil, yaratıcı veya sanatsal birleşmeler olarak bilinmektedir)
- e) Bir sözlüksel birimin, dil bilgisel yapılarla birlikte kullanılması (dil bilgisel eşdizim olarak bilinmektedir) (2005: 14).

2.6. Eşdizimlerin Saptanmasına Yönelik Yaklaşımlar

Eşdizimlerin saptanmasında genel olarak iki yaklaşım benimsenmiştir. Bunlar, Derlem Dilbilim ve Bilgisayarlı Dilbilimden esinlenerek ortaya atılan Sıklık Temelli Yaklaşım ve Rus Deyimdilbiliminden esinlenerek ortaya atılan Anlam Temelli Yaklaşım'dır. Sıklık temelli yaklaşım, sözlük birimlerin sözlü ve yazılı derlem veya metinlerde birbirleriyle kullanım sıklığını tespit ederken anlam temelli yaklaşım, eşdizimler ile diğer sözcük birleşmeleri arasındaki farklara dikkat çekerek tespitlerini anlamdan yola çıkarak yapar ve birleşmelerin kullanım sıklığını ön planda tutmaz.

Bu çalışmada, eşdizimsel birliktelikler oluşturan sözcük birleşmeleri anlam temelli yaklaşım temelinde değerlendirilerek tespit edilecektir. Sıklık temelli yaklaşımın aksine sayısal veriler elde edilmeye çalışılmayacak, birleşmeler aralarındaki güçlü bağlardan yola çıkılarak birtakım ölçütler doğrultusunda incelenecektir.

2.6.1. Sıklık Temelli Yaklaşım

Firth, Halliday ve Sinclair'in çalışmalarına dayanan sıklık temelli yaklaşım temsilcileri, sözcük birleşmelerini metin veya derlemdeki kullanım sıklığına göre incelerler. Kullanım sıklığı yüksek olan birleşmeler eşdizim olarak değerlendirilirken kullanım sıklığı az olan birleşmeler eşdizimin dışında tutulmuştur. Kısacası bu yaklaşımda eşdizim, kullanımı çoktan aza doğru giden bir çizelgede değerlendirir. Çoktan aza doğru ilerledikçe sözcük birleşmelerinin eşdizimsel birliktelik kurma olasılığı azalır.

“Sıklık temelli yaklaşım eşdizimi sözcüklerin belirli bir mesafede birlikte kullanımı olarak kabul eder ve temel ayırım sık olan ve sık olmayan birliktelik kullanımları arasında yapılır. Böylece dil bilimsel yapıların değil sözcükler arasındaki sözlüksel kalıpların belirlendiği kabul edilir.” Derlem dil bilimi (corpuslinguistics) ve bilgisayar destekli dil biliminde elde edilen veriler eşdizimlerin tespiti için kullanılmaktadır. Bu yaklaşım doğrultusunda yapılan çalışmalar, sözlüksel birimlerin eşdizimli olup olmadığını yalnızca sıklığı temel alıp tespit ederler. Bu sebeple dizimsel ve sözdizimsel ilişkiler tamamıyla göz ardı edilmiştir (Doğan, 2015: 72; 2016: 3).

Firth (1957), *Eşdizimle Anlamlandırma* (meaning by collocation) önerisinde bulunarak, sözcüksel anlama değinmiştir. Bu çalışması ile eşdizimlilik kavramı dilbilimde yalnızca teknik olarak yerleşmeye başlamıştır. Sözlüksel anlamı, dizisel (paradigmatic) düzeyden ziyade dizimsel (syntagmatic) düzeye yerleştirmiştir. Dizisel ilişkiler, aynı sınıftan sözcük gruplarını ifade eder. Bu gruplar belirli dil bilimsel ve sözlüksel bağlamlarda yer değiştirebilirler. Dizimsel ilişkileri ise sözlüksel birimin başka sözlüksel birimlerle birliktelik kurmasını ifade eder. “Bu nedenle Firth’ün eşdizimsel düzeyde bir sözcüğün anlamını açıklama girişimi özgünlük taşımaktadır.” (Ayabakan, 2015: 8-9).

Firth, sözcük birlikteliklerini sınıflandırırken ortaya koyduğu türler arasındaki farklılıkların belirlenebileceği herhangi bir kriter belirtmeden *alışkanlıklara dayalı* (habitual), *yaygın* (common), *genel* (general) ve *sıradan/günlük* (usual) eşdizimler ile *daha sınırlı teknik* (more restricted technical), *tek/özgün* (unique), *bireysel/kişisel* (personal) ve *a-normal eşdizimler* şeklinde bir gruplandırma yapmıştır. Bunun yanında eşdizim oluşturan birimlerin sayısı hakkında da herhangi bir bilgi vermemiştir. Sözcükbiçimlerin (word forms) her birinin bir eşdizim oluşturduğunu

öne sürerken sözlükbirimlerin (lexemes) eşdizim oluşturan unsurlar olarak düşünmez¹⁰ (Eken, 2015: 54). Kısacası Firth, çalışmalarında eşdizim konusunu derinlemesine incelememiştir. Yalnızca kavramları ortaya atmış, çok fazla uygulama yapmamıştır. Sıklık Temelli yaklaşım Firth'ün çalışmalarına dayansa da bu yaklaşımın asıl temsilcileri Halliday ve Sinclair'dir. Hatta bu kuram biraz daha daraltılarak Kurtoğlu'nun (2016) da belirttiği üzere Firth ve Halliday'in çalışmalarını metin-odaklı bir araştırma programına taşıyacak ölçüde işler hale getiren, OSTI ve COBUILD projelerini üstlenen Sinclair'in istatistiksel yaklaşımına dayandırılmaktadır.

Halliday, eşdizimliliği “sözlüksel öğelerin ölçülebilir, metinsel olarak, bir x ögesinden n çıkarıldığında (n sözcüksel öğeden bir mesafede) meydana gelme olasılığı olarak, sözdizimsel öğelerin sözdizimsel birleşimidir” şeklinde tanımlamaktadır. Eşdizimin ölçütünü birimler arasındaki n uzaklığında inceler. Dolayısıyla a, b, c öğeleri herhangi bir öğeyle birliktelik kurar. Bu birliktelikler olasılığı yüksek olandan az olana doğru gruplandırılır. Aynı zamanda birimlerin birden fazla birimle de birliktelik oluşturabileceklerini dile getirir (Halliday, 1961: 275). Sözcüksel öğelerin “yalnızca özdeş bir sözcük ögesinin tekrarı yoluyla değil, aynı zamanda birincisi ile sistematik olarak eş anlamlısı ya da üstü olarak ilişkili olan farklı bir sözcük ögesinin ortaya çıkmasıyla” gerçekleştiğini söylemektedir. Sözlüksel öğeler arasında sistematik bir ilişki mevcuttur. Sözcüksel öge çifti arasında bir uyum olduğunu söyler. Bu sözlüksel öğeler atlama oyunu, hastalık hastalığı gibi eş ve yakın anlamlı birimlerle olabildiği gibi zıtlık içeren sözlüksel öğeler de oluşturulmaktadır. Erkek-kız, siyah-beyaz gibi. Bunların yanında aynı sıralı diziden çizilmiş dolar... cent sözcük öğelerini de barındırır. Sözcüksel öğeler, üyeleri genellikle birbirleriyle bazı tanınabilir anlamsal ilişki kuran birleşmelerde olabilir. Mesela, yol... ray, kırmızı... yeşil gibi kümeler bütünü araba kavramı ile ilişkilidir. Bıçak... keskin, hasta... doktor gibi çiftlerin birlikteliği herhangi bir sistematik anlamsal ilişkiden ziyade ortak ortamı paylaşma eğiliminden kaynaklandığını dile getirirler (Halliday ve Hasan, 1976: 284-285).

Halliday, eşdizim çalışmalarında, *düğüm (node)*, *eşdizim (collocate)* ve *aralık/dizim (span)* gibi terimleri ilk kullanan kişidir. Eşdizimin sınırlarını metin içerisinde çizerek farklı cümlelerde hatta farklı paragraflarda bulunan herhangi iki birimin

¹⁰ Ayrıca bakınız Denk, 2018: 18 ve Hori, 2004: 8.

eşdizimsel birliktelik sağlayabileceğini savunmuştur (Eken, 2015: 56). Örneğin Türkiye Türkçesinde sıklıkla kullandığımız *beyaz peynir, isim babası* eşdizimsel birlikteliklerde *beyaz ve isim birimleri düğüm sözcüğüdür*. Diğerleri ise düğüm sözcüğün eşdizimlendiği birimlerdir (Kumanlı, 2016: 198).

Halliday Firth'ün düşüncesinin aksine “sözlüksel birimleri, sözcükbiçimleri olarak değil de eşdizimlilik içinde yer alan varlıklar olarak ele almakta ve sorgulanan sözlüksel birimi, eşdizimin bir parçası olarak görmektedir.” Halliday incelenen her sözlükbirimi göz önünde bulundururken Firth, çalışma yapılan sözcüğü eşdizim çerçevesinde değerlendirmeyip ona eşlik eden sözcüğü eşdizim olarak değerlendirmektedir (Aksu Kurtoğlu, 2015: 13).

Eşdizimi, “belirli bir karşılıklı beklentiye sahip kelimelerin eşdizimini” şeklinde ifade eden Jackson, eşdizimleri metin veya derlem içerisinde kullanım sıklığına göre inceleyen araştırmacılardandır. İncelenmekte olan sözlükbirimini düğüm olarak adlandırır, düğümün eşdizimlendiği sözlükbirimlerin uzaklığının aralık kavramı ile karşılandığını ifade eder. Düğümün bütün önemli eşdizimlerinin tespitinin sağda ve solda beş birimlik bir aralıkta sağlanabileceğini öne sürmüştür. Eşdizimsel aralığın yanında sözlükbirimlerinin metin veya derlemde ne sıklıkla meydana geldiklerinin de tespitinin gerekliliğini savunmuştur. Birimler ne kadar sık kullanılırsa eşdizimsel nitelik gösterme ihtimalleri yüksektir (Jackson, 2013: 96-100). Yani birleşmelerin metin ve derlem içerisinde sık şekilde tekrar edilmesi eşdizimlilik tespiti için yeterli bir analiz olarak görülmüştür. Jackson'ın (2013) de belirttiği gibi yapılan incelemelerde yalnızca bir kez geçen birçok birliktelik meydana gelse bile bu birliktelikler elde edilen verilerde çok sık kullanılmadığı için eşdizim olarak kabul edilmemiştir. Emlakçıların evleri ‘arzu edilen konutlar’ olarak tanımlayan ilanını örnek göstererek klişeleri, kemikleşmiş eşdizim türleri olarak değerlendirmiştir.

Sıklık temelli yaklaşımın önemli temsilcilerinden Sinclair (1966) Sözcüksel birimlerin dil bilgisel birimlere göre daha esnek bir yapıya sahip olduğunu ifade etmiştir. Ona göre birliktelik gösteren dil kalıpları belirli bir seçim sistemine birleşmektedir. Sinclair'in ortaya attığı bu sisteme göre bazı sözcüklerin birlikte kullanılma durumu diğerlerine göre daha fazladır. Aynı zamanda Sinclair, birimlerin bir arada kullanılması durumunu anahtar özellik olarak kabul eder (Balı, 2020: 11).

Sinclair eşdizimin karakteristik özelliklerini Firth ve Halliday'den çok daha açık bir biçimde sunarak eşdizim olgusundaki sözcük sayısı ve sözcükler arasındaki uzaklık

sorularının yanıtını ortaya koymaya çalışır. Kaç sözcüğün bir eşdizim oluşturacağı sorunsalı açısından, Sinclair'ın yayımlanmış araştırmalarının birbiriyle örtüşmediği görülür (Aksu Kurtoğlu, 2016: 57).

Sinclair, eşdizimleri, “genellikle iki kelimenin yan yana geçtiği sözcük birleşmeleridir” şeklinde tanımlar. Örneğin, *mutlu son*. Eşdizimler bazen dil bilgisel açıdan kısıtlanırlar. Dolayısıyla sözcük birimler belirli bir sözdizimsel modelde bulunur. Yani birimler eş anlamlılarıyla ya birbiriyle değiştirilemezler (1998: 8). Elbette ki değiştirilebilirlik ölçütünde birleşmeler, bazen de kısmî kısıtlamalara tabi tutulurlar. Yani birleşmede bir birim değiştirilebilir durumda iken diğer birimin anlamı özelleşmiş durumdadır.

2.6.1.1. Serbest-Seçim İlkesi

Sinclair, eşdizimi, Halliday ve Firth gibi metinsel bir olgu olarak görür. Onlardan farklı olarak eşdizimin sınırlarını tümce düzeyine indirerek eşdizimi, metnin içerisinde aralarında kısa bir mesafe olan iki ya da daha fazla sözcük olarak tanımlamıştır. Sözlük birimin sağında ve solunda dörder kelimelik bir sıralamadan bahseder (1991: 170). Bu eşdizimsel örüntülerin ortaya çıkarılmasında tek bir yöntemin yeterli olmayacağını savunan Sinclair, *serbest-seçim ilkesi (theopen-choiceprinciple)* ve *deyim ilkesi (theidiomprinciple)* ve *anlamsal uyum* gibi modeller önerir. Dillerin sözdiziminin serbest-seçim ilkesine göre kurulduğunu ancak bu ilke sınırsızlıkların olduğunu dile getirerek eşdizimlerin tespitinde bu ilkenin tek başına yetersiz kalacağını öne sürer. Bu nedenle eşdizimin açıklanmasında belirli sınırlılıkların olması gerektiğini savunan deyim ilkesini ortaya atmıştır (1991: 109-111).

Eken, *serbest seçim ilkesine* göre sıklıkla kullanılan (bir gibi) sözcüklerden sonra bir ad veya ad öbeğinin yer alabileceğini ve bu anlamsal kimliklerini kaybeden sözcük birleşmelerini sözlükbirimselleşmiş birleşik sözcük olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade eder. Bu birleşmelerde birimler arasında oluşan zoraki sözcük boşluğu da zamanla kaybolmaktadır (2015: 61).

Serbest seçim ilkesine göre birçok öbek, sözcük veya birimin bir arada bulunma eğilimi vardır. Metni, sözcüklerle doldurulması gereken bir boşluk olarak gören bu ilke *boşluk doldurma (slot-and-filler)* adıyla da bilinmektedir. Metinlerde bulunan herhangi bir boşluk herhangi bir sözcük ile doldurulabilmektedir (Eken, 2015:59).

2.6.1.2. Deyim İlkesi

Deyim ilkesi iki sözlükbirimin eş zamanlı seçimi olarak ifade edilebilmektedir. Metinlerin incelenmesi için kullanılacak ilk biçim deyim ilkesidir. Ancak incelenen uzun metinler deyim ilkesine göre analiz edilirken birtakım problemler çıkabilmektedir. Bu ilke yardımcı eylemlerin ve katkısız eylemlerin anlamlarını açıklarken yetersiz kalmaktadır. Aynı zamanda bazı sözcüklerin anlamları bakımından tutarsızlıklar ortaya çıkmaktadır. Sözcüklerin yaygın olarak kullanılan anlamları anadili konuşurları arasında yaygın görülmemektedir. Yahut sözlüklerde temel anlam olarak gösterilen anlamlar anadili konuşurlarınca temel anlam olarak algılanmamaktadır. Tam tersi ikincil anlam olarak verilen anlamlar temel anlam olarak kullanılmaktadır (Eken, 2015: 60-62).

2.6.1.3. Anlamsal Uyum

Sinclair tarafından ortaya atılan anlamsal uyum, sezgisel bilgiyle değil, bir sözcüğün, sözcük birleşmelerinin fazla sayıda örneğinin incelenmesi sonucunda gözlemlenebilir. Bazı birimler, birbiriyle sıklıkla bir arada bulunurlar ve bu birliktelikteki birimler birbirlerini çağrıştırırlar. Buradan yola çıkarak sıklık ile çağrışımın doğru orantılı olduğu söylenebilir. Ancak bazen bazı birliktelikler kalıp olarak öğrenilmektedir. Bu durum, sözcük anlamını yitiren birimlerin tamamının bambaşka bir anlama hizmet ettiği deyimlerde açıkça görülmektedir (Eken, 2015: 64).

Bazı sözlük birimler olumsuz, bazıları ise olumlu birimlerle birlikte kullanılma eğilimi gösterirler. Sinclair, olumsuz anlamda kullanılan birliktelikleri *olumsuz anlamsal uyum dizgesi* (negative semantic prosody); olumlu anlamda kullanılan birliktelikleri ise *olumlu anlamsal uyum dizgesi* (positive semantic prosody) olarak sınıflandırmaktadır. Örneğin, Türkçede kullanılan *vefat et-* ve *nalları dik-* birliktelikleri birisinin öldüğünü ifade eden birlikteliklerdir. Ancak *nalları dik-* birleşimi *vefat et-* birleşiminden daha olumsuz bir çağrışım oluşturur (Eken, 2015: 63).

Bu olumlu ve olumsuz anlamsal birlik bazı durumlarda bozulabilmektedir. Sanat yapma kaygısı sebebiyle mübalağalı kullanımlarda uyum bozulmaya uğrayabilmektedir. Örneğin, “miyavlama” anlamsal uyum açısından kediler için kullanılan bir kavramdır. Ancak anlatı metinlerinde karşılaşılan “bir aslan miyav dedi, küçük fare kükredi” tümcesinde “miyavlama” ifadesi yırtıcı bir hayvan olan

aslan için kullanılmıştır. Ancak örnekten de görüleceği üzere anlamsal uyumda meydana gelen bozulma bilinçli olarak ortaya çıkarılmıştır.

Sıklık temelli yöntemde genellikle ham sıklık, istatistiksel anlamlılık testleri, zvet-testi, ki-kare testi, log-likelihood testi, mı değeri gibi testler kullanılarak eşdizimsel birleşme gösteren sözcük öbekleri tespit edilmiştir.

2.6.2. Karma Yaklaşımlar

Bazı araştırmacılar eşdizimlerin tespitinde sıklık temelli ve anlam temelli yaklaşımın tek başına yeterli olmayacağını ifade ederek çalışmalarını iki yaklaşımı birlikte kullanarak yapmışlardır. Karma yaklaşımın temsilcileri Nesselhauf, Altanberg, Kjellmer gibi isimlerdir.

Kjellmer, eşdizimler ile deyimler arasında bir ayrımın gereksizliğinden bahsederek böyle bir ayrım yapmanın çok zor ve faydasız bir çalışma olduğunu dile getirmiştir. Deyimdilbilimcilerin serbest birleşim kategorisinde değerlendirdiği *yemek yemek*, *çay içmek* gibi birleşimleri de eşdizim olarak değerlendirmiştir (Aksu Kurtoğlu, 2015: 42-43).

Altanberg, yaptığı çalışmalarında eşdizim teriminin yerine *yinelenen sözcük birleşimleri* (recurrentword-combination) terimini kullanmaktadır. Derlemeden elde ettiği verileri bilgisayar yazılımları aracılığıyla tespit ederek dil bilgisel açıdan da incelemektedir (Aksu Kurtoğlu, 2015: 43).

2.6.3. Anlam Temelli Yaklaşım/Sözcük Seçimine İlişkin Yaklaşım

Anlam temelli yaklaşım bir deyimselleşme ya da sözlükselleşme süreci olarak ele aldıkları sözcük birleşmelerini, değiştirim sınırlılığının ve anlamsal kapalılığın azdan çoğa artan bir deyimselleşme çizgisinde incelerler. Anlamsal kapalılığı ve değiştirim sınırlılığı tam olan deyimler, deyimselleşme çizgisinin en sonunda yer alırken anlamsal açıklığı tam olan ve değiştirim sınırlılığı sıfır olan serbest birleşmeler, deyimselleşme çizgisinin diğer ucunda yer alır. Nispeten değiştirmeye izin veren ve bütünü anlamına birimlerin anlamından yola çıkılarak ulaşılabilen eşdizimler ise deyimselleşme çizgisinin ortasında yer almaktadır (Doğan, 2016: 5). Açıklık, birleşimdeki birimlerin ve birleşimin kendisinin mecâzî bir anlam taşıyıp taşıyamaması iledeğiştirebilirlik birleşimdeki birimlerin değiştirilebilirliği ile ilgilidir. Bu doğrultuda Aksu Kurtoğlu eşdizimi, birleşimdeki birimlerden birinin mecaz anlamıyla kullanıldığı, birimlerindeki değiştirilebilirliğinin ise sınırlı olduğu, yalnızca

bazı koşullarda bazı değişikliklerin yapılabildiği birleşmeler olarak tanımlamıştır (Kurtoğlu, 2016: 42).

Serbest	Bağlamsal	Sınırlı	Değişmeceli	Yalın
Birleşmeler	Eşdizim	Eşdizimler	Deyimler	Deyimler

Şekil 9, Doğan'ın Deyimleşme Ölçeğindeki Eşdizim ve Birleşik Unsurların Sıralanışı

“Bir eşik (anlam temelli) yaklaşımında, ilişkilendirme puanı araştırmacı tarafından belirlenen (az çok rastlantısal) bir eşik değerini aşan tekrarlayan kelime çiftleri “gerçek eşdizimler” olarak kabul edilir.” Eşdizimli ve eşdizimli olmayan birleşmeler arasında herhangi bir ayrıma gitmeyen sıralama (sıklık temelli) yaklaşımında, listenin en üst kısmında bulunan birleşmeleri “daha fazla eşdizimli” olarak kabul ederken, listenin en alt kısmında bulunan birleşmeler “daha az eşdizimli” olarak görülür. İki yaklaşımın tek tek uygulandığında yeterli olmadığını ifade eden araştırmacılar, iki yaklaşımı birleştirerek kullanmışlardır (Evert, 2007: 6). Sıklık temelli yaklaşımda, birleşmeler metin veya derlem içerisindeki kullanımıyla ilişkilendirilerek kullanımı yüksek olan birleşmelerden kullanımı az olan birleşmelere doğru bir sıralama yapılmakta ve kullanımı çok sık olan bütün birleşmeler eşdizim olarak kabul edilmiştir.

Cowie, eşdizimleri bir tür sözcük birleşimi olarak görür ve eşdizimleri, *deyimlerden* (idioms) ve *serbest birleşimler* (free combinations) olarak adlandırdığı türlerden ayırıp sınırlarını belirleyerek tanımlar. Cowie yaklaşımı benimseyen diğer araştırmacıların aksine tamamen sabit sözcük birlikteliklerinin yanında daha az sabit sözcük birleşimlerini de eşdizim olarak değerlendirmektedir. Sözcük birleşimlerini, *nasılsın, günaydın* gibi kullanımbilimsel işlevi olan kalıplaşmış ifadeler ve öncelikle sözdizimsel işlevleriyle tanımlanarak açıklık ve değiştirilebilirlik ölçütleri temelinde ele alınan bileşikler olmak üzere iki başlıkta incelemiştir (Eken, 2015: 66 ve Aksu Kurtoğlu, 2016: 42-43). Eşdizimlerin *açık (transparent)* olduğunu, genellikle değiştirilebilirliğin olduğunu dile getirmiştir. Bu değişimin bazen seçimlik kısıtlamalar tarafından belirlendiğini öne sürmüştür (Eken, 2015: 67). Cowie'nin önerdiği *açıklık (opacity)* ve *değiştirilebilirlik (commutability)* ilkelerine göre deyimler, en az değiştime izin veren ve anlamsal açıdan kapalı birimler; serbest birleşimler ise en çok değiştime izin veren ve anlamsal olarak en açık yapılar

biçiminde nitelendirilmiştir. Deyimleri genellikle eşdizimli birimlerin alt türü olarak değerlendirmiştir. Kendi içinde *simgesel deyimler (figurative idioms)* ve *salt deyimler (idioms)* (Eken, 2015: 42-43).

“Cowie, eşdizimin elementlerini genellikle *sözlükbirim (lexeme)* olarak varsaymakta, Halliday ve Sinclair'in *sözlüksel birimler* kavramına benzer birbiçimde bu birimlerin *kök (root)* olduğunu; sözcüğün tüm çekimsel ve türetimselbiçimlerini içeren soyut birimler olduğunu belirtmektedir” (Eken, 2016: 36).

Anlam temelli yaklaşımın önemli temsilcilerinden Howart, (1998b) deyim, serbest birleşme ve eşdizimleri birbirinden ayırmayı amaçlayan bir yol izlemiştir. Çalışmasında sıklık temelli yaklaşımın eşdizimlerin tespitinde yetersiz kalacağını öne sürerek anlam temelli yaklaşım temelinde çalışmalar yapmıştır. Birleşik birimlerde, *dil bilgisel bileşikler (grammatical composites)* ve *sözlüksel bileşikler (lexical composites)* arasındaki ayrımları ortaya koymuştur. Benson'un ayrımına benzer bir şekilde isim, sıfat, fiil gibi iki sözlüksel birimin oluşturduğu eşdizimsel birliktelikleri sözlüksel; isim, fiil gibi sözlüksel unsur ile bir dil bilgisel birimle birlikte oluşturdukları eşdizimsel birliktelikleri dil bilgisel eşdizim olarak adlandırır. Bir dilde, binlerce sözcükten hangisinin eşdizim oluşturabileceği ve hangi sözcüğü seçip eşdizimsel birlik kuracağı hususunda belirli bir kural bulunmamaktadır (Kumova Metin ve Karaoğlan, 2016: 255, Ayabakan-Tan Elmas, 2017: 164-165). Howart, kalıplaşmış sözcük birleşmelerinde sözcüklerin yerine eşanlamlılarının kullanılabileceğini öne sürmektedir. Böyle bir kullanım, dilde kodlanmış olan bu birleşmelerin kullanılagelen anlamını karşılamaması ile sonuçlanabilir. Dolayısıyla tümce veya sözcük birleşmelerinin bu kullanımları toplum tarafından kabul edilmeyecektir (Cuci, 2020: 31). *Pabucu dama atılmak* örneğine bakıldığında toplum içinde “önemini kaybetmek” anlamında kullanılan bu deyimde *pabuç* sözcüğü yerine *ayakkabı* sözcüğünün kullanılması, kullanılagelen anlamı tam olarak karşılamaz ve deyim toplumun alışık olmadığı bir kalıba bürünür. Yahut *Kara gün dostu* eşdiziminde yer alan *kara gün* eşdizimi sıkça kullanılmasına rağmen, *kara* sözcüğünün yerine eşanlamlısı olan *siyah* sözcüğünün kullanılmamasının herhangi bir açıklaması yoktur. Fakat *siyah* sözcüğünün kullanılması durumunda birleşimin, anlamı tam olarak karşılayamadığı görülmektedir.

Hausmann ve Blumenhal'a eşdizimi bir temel/tabana (base) ve eşdizim/eklenti (collocate) ifadelerinin deyimsel birleşimi olarak tanımlayarak temel/tabana birimini

kişinin özgür seçimi olarak nitelendirirken eşdizim birimini kişinin temel birime göre seçtiği birim olarak nitelendirir. Çünkü temel birim eşdizimlenen birim olmadan da tanımlanabilir. Eşdizimlenen birim ise temel birim olmaksızın tanımlanamaz. Dolayısıyla eşdizimli birim temel birime bağımlıdır. Ondan ayrı tanımlanıp, öğrenilemez. Bunun yanında dilde kodlanmış halde bulunan eşdizim, banal (sınavı unutmak) ve orjinal (siyah süt) özellik gösteren ve dilde birleştirilmemiş olan serbest sözcük birlikteliklerinden ve tıpkı eşdizimler gibi dilde kodlanmış olan deyimsele ifadelerden ayırmayı amaç edinen bir yol izlemişlerdir (2006: 3).

Mel'çuk, "iki kelimelik bir eşdizimlemenin anlamının, bileşenlerinden birinin anlamını 'eksiksiz' içerdiğini, ancak anlamının diğer bileşenin birinciye bağlı bir unsur tarafından ifade edildiğini kabul eder". O, bu duruma bağlı olarak eşdizimlerin alt kategorilere ayrılabilceğini ifade eder (Cowie, 1998: 6).

Mel'çuk, eşdizimleri kusursuz bir şekilde tanımlayabilmek için eşdizimi, Anlam-Metin Teorisi (Meaning-Text Theory) nin bir parçası olarak ele alır ve eşdizimleri şöyle tanımlar:

"L dilinin içinde adına AB diyeceğimiz bir eşdizim, L'ye ait anlamsal bir öbektir; öyle ki bu öbeğin gösterileni olan 'X', iki kurucu sözlükbiriminden birinin – diyelim ki A olsun – gösterileni ile B sözlükbiriminin ancak A'ya bağlı olarak ifade edebileceği bir 'C' gösterileninden [yani: $X = A + C$] oluşur." (Mel'çuk, 1998: 7).

Herbst, Sinclair tarafından üretilen konumsal ve istatistiksel ifadelerin bağlam dikkate alınmadığında sınırlı değere sahip olması sebebiyle eşdizimlerin tespiti için istatistiksel anlamlılığın yeterli olmayacağını öne sürer ve eşdizimleri, serbest birleşmeler ve deyimler arasında derecelendirerek iki grup ortaya koyar:

1. Bir ögenin - anlamı temelinde - yalnızca çok sınırlı sayıdaki dil dışı nesneyle öbek oluşturabileceğini ve dolayısıyla sınırlı sayıda eşdizimi kabul eder. Koyun sürüsü, kuzu sürüsü gibi örnekleri bu grupta değerlendirir.
2. Bir ögenin, hiçbir şekilde anlamla motive edilmeyen sınırlı sayıda birimle eşdizimsel öbekler oluşturabileceğini dile getirir. Bu türden örnekler, suç işlemek birleşmesini bu grupta değerlendirir (1996: 383-389).

Lewis, eşdizimleri saptamada sıklık kullanımının yeterli olmadığını söyleyerek nadiren bir araya gelen kelime birlikteliklerinin sıklıkla bir araya gelen kelime birlikteliklerinden daha kuvvetli olabileceğini savunarak bunu insan ilişkileriyle

bağdaştırmıştır. Her gün iş yerine giden birisinin bir kişiyle günde iki kez karşılaşma ihtimali yüksektir. Ancak aralarındaki bağ kuvvetli değildir. Diğer taraftan çok fazla görüşme sağlanmayan bir başka kişiyle aralarındaki bağ oldukça kuvvetlidir (1997: 27). Sözcük birleşmeleri, insan ilişkilerine paralel olarak metin içerisinde veya derlemde çok sık şekilde birliktelik kursa dahi aralarında kuvvetli bir bağ bulunmaz ise bir eşdizimsel birliktelik oluşturmazlar. Bunu tam tersi bazı birleşmeler nadiren kullanılsa dahi aralarında eşdizimsel birlikteliği sağlayan bir bağ vardır. Yani eşdizimin temel koşulu birimler arasındaki bağlardır. İki veya daha fazla birimin kurduğu bağ ne kadar kuvvetli ise eşdizimsel birliktelik oluşturma açısından o kadar güçlüdür. Bu sebeple sıklık ölçütü ön planda tutulmamıştır.

2.7. Eşdizimleri Açıklayıcı ve Ayırıcı Ölçütler

Eşdizimler, diğer sözcük birleşmeleri (serbest sözcük birleşmeleri, deyimler, atasözleri, kalıp sözler) ile benzer ve farklı özellikler taşıyabilmektedir. Bazı özellikleri diğer birleşmelerle eşdizimi ortak kılarken bazı özellikleri diğer sözcük birleşmeleri ile eşdizim arasında bir sınır çizmektedir. Bu özellikler farklı araştırmacıların çalışmalarından yola çıkılarak aşağıda maddelenmiştir.

Sıklık temelli yaklaşım eşdizimlerin metin içerisinde belirli bir mesafede bir arada bulunma sıklığını tespit eder. Yalnızca birleşmelerin kullanım sıklığı ile ilgilenilmiş diğer birleşmeler ve eşdizimler arasında herhangi bir kıyaslama yapılmamıştır. Anlam Temelli Yaklaşımında eşdizimler tespit edilirken eşdizimin ne olmadığı konusunun üzerinde durulmuş ve diğer sözcük birleşmeleri ile eşdizim arasında bir ayırma gidilmiştir. Hem eşdizimin açıklanabilmesi hem de diğer sözcük birleşmeleriyle farklarının ne olduğu konusunda sağlam bir veri elde edebilmek için birtakım ölçütler ortaya atılmıştır Rus dilbilimciler, deyimler ve eşdizimler arasındaki farkları tespit ederken Cowie ve Howarth gibi Batılı dilbilimciler, serbest birleşmeler ile eşdizimlerin ayırma değerlerini (Doğan, 2016: 98). Ortaya atılan ölçütlerden bazıları eşdizimin ön koşulu olarak değerlendirilirken bazıları eşdizimi diğer sözcük birleşmelerinden ayırt etmek için kullanılabilirler sağlam ölçütler olarak kullanılmıştır.

Doğan, *değiştirilebilirlik* ve *açıklık/kapalılık* ölçütlerinin yanında, eşdizim ve diğer sözcük birleşmelerini, bunların alt türlerini açıklamak ve aralarındaki farkları ortaya koymak için *dil bilgisel biçimlenmişlik*, *anlamsal birlik*, *güdülenme* gibi ölçütlerin de

açıklayıcı ve ayırıcı bir ölçüt olarak kullanılmasının gerekliliğine vurgu yapmıştır (2016: 99-100).

2.7.1. Anlamsal Açıklık ve Kapalılık

Anlam temelli yaklaşımın savunucuları tarafından ortaya atılan ölçütlerden en önemlilerinden birisi açıklık ve kapalılık ölçütüdür. Açıklık ve kapalılık, sözlükbirimlerin mecâzî bir anlam taşıyıp taşımadığıyla alakalıdır. Daha önceki bölümlerde bahsedildiği üzere sınırlı eşdizimler söz konusu olduğunda eşdizimsel birliktelik kuran birimlerden birisi gerçek anlamda kullanılırken diğeri mecâzî anlamda kullanılmaktadır. Yani birimlerden birisinin anlamı açıkken diğeri anlamı kapalıdır. Dolayısıyla bir birim özgün anlamını korur, diğer birim özgün anlamını yitirip yalnızca eşdizime hizmet eden bir anlama bürünür. Buradan yola çıkarak eşdizimlerin kısmen açık olduğu söylenebilir.

Dil bilimsel açıdan iyi biçimlenmiş ve genelleşmiş sözcük birleşmeleri arasında ayırım yapabilmek için kullanılan bir ölçüttür. Bu ölçüt *tümlenebilirlik ve tümlenemezlik* (compositional/non-compositionality) kavramlarıyla da açıklanabilir. Anlamsal açıklık/ kapalılık eşdizimleri deyimler ve birleşik sözcüklerin ayırt edilmesinde önemli bir ölçüttür. Özellikle serbest birleşmeler ile eşdizimi ayırmada sıkça kullanılır. Eşdizimlerin anlamı bütünün bileşenlerinin toplamından oluşup anlamsal analizi ile tespit edilebiliyorsa açık; bileşenlerinin toplamından oluşmuyor, birimlerin anlamında yola çıkılarak tespit edilemiyorsa kapalıdır. Cowie bu konuda bir ayırma giderek birimlerin ikisinin de gerçek anlamda kullanıldığı eşdizimler ve birimlerden en az birinin mecâzî anlamda kullanıldığı eşdizimler olmak üzere bir gruplandırma yapar. Bunlardan ilk kategori serbest birleşmeler veya serbest eşdizimleri işaret ederken ikinci grup sınırlı eşdizimleri ifade eder (Doğan, 2016: 112-113).

Bu ölçüt eşdizim ve serbest birleşmeleri ayırt etmek için kullanıldığında *tam anlaşılabilir ve kısmi anlaşılabilir* terimleriyle ifade edilmektedir. Tam anlaşılabilirlik sıradan, serbest ve tek seferlik birleşmeleri kapsarken kısmi anlaşılabilirlik eşdizimleri kapsar. Serbest birleşmeler, kullanım sıklığının fazla olması yönüyle sıradan ve tek seferlik birleşmelerden ayrılır. Örneğin *yemek yemek* ve *çay içmek* serbest birleşmelerinin kullanım sıklığı *rıhtıma gitmek* sıradan birleşmesine göre daha yüksektir. *Okula gitmek, mektup göndermek* birleşmelerinin kullanım sıklığının fazla olmasının yanında genelleşmiş olması nedeniyle bu birleşmeler, serbest ve sıradan birleşmelerden ayrılır (Doğan, 2016: 114). Bu tür

birleşmeleri, Doğan (2016) bağlamsal duruma bağlı olarak gerçekleşen birleşmeler kapsayan *bağlamsal eşdizimler* başlığı altında farklı bir kategoride incelenmiştir. Doğan'ın bahsini ettiği kısmi anlaşılabilirlik, eşdizimlere karşılık gelmektedir. Deyimlere oranla daha şeffaf olan eşdizimlerin anlamlarına birleşmedeki birimlerin anlamlarından ulaşılabilmektedir. Birleşimdeki birimlerin birisi mecaz diğeri gerçek anlamda kullanılır. Örneğin, isim+fiil birleşmelerinde isim özerk yani değişimin mümkün olduğu birimdir. Fiil ise bağımlıdır. Yani sözlük anlamını kaybetmiş eşdizimin anlamına hizmet etmektedir. Örneğin, ders vermek birleşmesinde *ders* birimi özerk, *vermek* birimi bağımlıdır. Eşdizimleri, serbest birleşimlerden ayıran husus bu fiillerin özelleşmiş olmasıdır.

Yukarıda bahsi geçen anlam özelleşmesi ile değiştirim sınırlılığı arasında doğru bir orantı olduğunu ifade eden Doğan, değiştirim sınırlılığının artmasına paralel olarak birleşmedeki birimlerden birinin anlamının özelleşmesinde olası bir durum olduğunu savunur. Örneğin *düşünce*, *fikir* kavramı ile eşanlamlı olmasına rağmen *fikrin* aksine *düşünce* birimi *değiştirmek* fiili ile kullanımı keyfi olarak kısıtlanmıştır (Doğan, 2016: 118). Dolayısıyla eşdizimler serbest birleşmeler ve deyimler arasında bir yerde konumlandırılır. Ne deyimler kadar kapalı ne de serbest birleşmeler kadar açıktır. Yani serbest birleşmelerin anlamı her iki birim açısından da oldukça açıktır. Bütünün anlamı, birimlerden yola çıkarak rahatlıkla çıkarılabilir. Eşdizimlerde de bütünün anlamına birimlerden yola çıkılarak ulaşılabılır lâkin, eşdizimleri oluşturan birimlerden biri yalnızca eşdizimin anlamına hizmet edecek şekilde kullanılmıştır. Deyimlerde durum çok daha farklıdır. Anlam oldukça kapalıdır ve bütünün anlamına birimlerin anlamından yola çıkarak ulaşabilmek mümkün değildir.

Bu ölçüt, açık eşdizimler sınırlı eşdizimlerde ayırt etmek için kullanılabilen önemli bir ölçüttür. Bunun yanında, anlamsal açıdan kapalı olan yalın ve değişmeceli deyimleri tamamıyla şeffaf ve kısmen şeffaf özellikler gösteren eşdizimlerden ayırt etmek için yeterli bir ölçüttür (Doğan, 2016: 120). *Etekleri zil çalmak* yalın deyim ve *ok yarıdan çıkmak* değişmeceli deyim anlamsal açıdan tamamıyla kapalı iken *yarar görmek* birleşimi, birimlerin anlamından yola çıkılarak bütünün anlamının elde edilebildiği eşdizimsel bir birleşmedir.

2.7.2. Değiştirilebilirlik/Yerine Konabilirlik

Eşdizimleri açıklayıcı ve ayırt edici en önemli ölçütlerden bir diğeri değiştirilebilirlik/yerine konabilirliktir. Burada birleşmeleri oluşturan birimlerin

birçok birimle kullanılıp kullanılmadığı konusu ön plana çıkmaktadır. Açıklık ve kapalılık ölçütünde olduğu gibi değiştirilebilirlik ölçütünde en özgür olandan en az özgür olana doğru bir sıralama metodu uygulamak mümkündür. Bu konuda serbest birleşmeler, oldukça özgürdür. Birimlerden herhangi birisi çok sayıda birimle birlikte kullanılma özelliği taşır. Örneğin, *yemek* fiili, yenilebilir olan birçok birimle birliktelik kurabilir. Eşdizimler, serbest birleşmelere göre sınırlı değiştime izin verir. Değiştime nadiren mümkündür. Yani birimler, az sayıda birimle birliktelik oluşturabilirler. Örnek verilecek olursa, *kazanmak* fiili *sınav* ve *para* gibi birimlerle sınırlandırılmıştır. Deyimler, değiştime konusunda da oldukça katıdır. Birimlerin ne herhangi bir birimle ne de eşanlamlıları ile değiştime mümkündür. Aksi takdirde deyimlerin vermek istediği anlam, mesaj yanlış bir şekilde ifade edilir.

Aisenstadt, sınırlı değiştirilebilirlikte, değiştirilen birimler ile yerine geçen birimlerin türleri ve anlamları arasında bir koşutluk belirtmez. Cowie sınırlı değiştirilebilirlik kavramını değiştirilen birimlerin *eşanlamlıları* (synonyms) ya da *yakın anlamlıları* (near-synonyms) ile sınırlandırmıştır. Eşanlamlılık ölçütü, serbest birleşmelerde işletilmemiştir. Howarth, eylemin değiştirilebilirliğinin sınırının belirlenmesi için eylemin ilgili anlamla birleştiği başka adların olup olmadığının var ise sayısının tespit edilmesi gerektiğini öne sürer. Adın değiştirilebilirliğinin belirlenmesi için ad ile bahsi geçen anlamda kullanılacak eşanlamlı eylemlerin varlığı ve sayısının sorgulanması gerektiğini söyler. Serbest birleşmelerden bahsederken birimlerden biri değiştirildiğinde diğeri anlamını koruyorsa hem ad hem de eylemin değiştirilebilirlikte kısıtlanmamış olduğunu varsaymıştır (Kurtoğlu, 2015: 50-51).

Hausman, sınırlı eşdizimleri, serbest birleşimlerden ayırmak için değiştirilebilirliği, deyimlerden ayırmak için de açıklığı temel alırken; Aisenstadt, Mel'çuk gibi araştırmacılar ise sınırlı eşdizimleri serbest birleşimlerden değiştirilebilirlik temelinde, deyimlerden ise hem değiştirilebilirlik hem de açıklık temelinde ayırır (Aksu Kurtoğlu, 2015: 44). Sınırlı eşdizimlerde değiştirilebilirlik ya tamamıyla kısıtlanır ya da yalnızca isim veya fiil kısmen değiştime müsaade eder.

2.7.3. Dil Bilgisel Biçimlenmişlik

Sıklık temelli yaklaşım, eşdizimi sözlüksel bir kalıp olarak görür ve dil bilgisel kalıplardan ayrı düşünür. Anlam temelli yaklaşım ise eşdizimi iyi biçimlenmiş dil bilgisel bir unsur olarak görür. Eşdizimi, sözlüksel ve dil bilgisel açıdan ayrı düşünmemek gereklidir. Dil bilgisel biçimlenmişlik, birleşik unsurları birbirinden

ayırt edici bir ölçüt olarak değerlendirilmemelidir. Bütün sözcük birleşmeleri, dil bilgisel açıdan çok iyi biçimlenmiş durumdadır. Dolayısıyla dil bilgisel biçimlenmişlik ayırıcı bir ölçüt olmaktan ziyade deyimleşme ve birleşik unsur oluşumunda ön koşul olarak görülmelidir (Doğan, 2016: 100-101).

Dil bilgisel biçimlenmişlik eşdizimi yalnızca metin çerçevesinde birliktelik kullanımı olan birleşimlerden ayırır ancak diğer sözcük birleşmelerinden ayırmada yeterli değildir. Söz dizimsel sınırlılık ise birleşik sözcük ve deyim eşdizimlerden kısmen ayırır ancak sıradan ve serbest birleşimler ile eşdizimlerin birbirinden ayrılmasını sağlamaz (Doğan, 2016: 106).

2.7.4. Genelleşme

Sıklık temelli yaklaşımda, derlemde veya metin içerisinde sıkça geçen sözcük birleşmeleri genelleşmiş olarak kabul edilmektedir. Anlam temelli yaklaşımda ise bunun tam aksi bir durum söz konusudur. Çünkü bazen derlemde elde edilen verilerde sıradan birleşmeler, deyim, birleşik sözcük ve eşdizimlerden çok daha sık bir arada kullanılmaktadır. Dolayısıyla genelleşmeyi sıklık temelli ele almak çok doğru değildir. Anlamsal açıdan değerlendirilmesi daha doğru ve tutarlı sonuçlara ulaşılmasını sağlayacaktır.

Genelleşme, eşdizimleri, dil bilgisel açıdan iyi biçimlenmiş sıradan birleşmelerden ayırmak için kullanılacak bir ölçüttür. Deyimler, birleşik sözcükler ve eşdizimler genelleşmiş birleşmelerdir. Bu sözcük birleşmeleri ortaya çıktıktan sonra toplum üyeleri tarafından yaygın bir şekilde kullanılmaya başlamış ve dile yerleşmiştir. Bu kullanım şekliyle nesilden nesile aktararak kullanılmaya devam etmiştir. Doğan'ın (2016) belirtildiği gibi *sıradan birleşmeler* (run-of-the-mill combination), *tek seferlik birleşmeler* (one-of combinations), *yeni oluşumlar* (nonce-forms) gibi birleşmeler ise dil bilgisel açıdan iyi biçimlenmiş, ancak genelleşmemiştir. Buradan yola çıkarak bu ölçütün eşdizimleri, tek seferlik birleşmeler, sıradan birleşmeler ve yeni oluşumlardan ayırt edebilmek için kullanılacak iyi bir ölçüt olduğuncak birleşik sözcük, serbest birleşim ve deyim gibi genelleşmiş olan diğer birleşmelerden ayırt edebilmek için yeterli bir ölçüt olmadığı söylenebilir.

Genelleşmiş olan ancak iki birimi de gerçek anlamında kullanılan *okula gitmek* ve *camiye gitmek* örnekleri farklı sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Howart, bu tür birleşmeleri *serbest eşdizim* kategorisinde değerlendirirken Benson sınırlı eşdizimin

bir türü olarak kabul etmiştir (Doğan, 2016: 108). Doğan, nispeten genelleşmiş bu alt sınıfı *bağlamsal eşdizim* adını verdiği başka bir başlıkta incelemiştir.

2.7.5. Anlamsal Birlik ve Güdülenme

Eşdizimleri, yalın ve değişmeceli deyimlerden ayırt etmek için kullanılan bir ölçüttür. Bu ölçüt Howarth tarafından ortaya konulan anlamsal ölçütlerdendir. Anlamsal birlik deyimlerin özelliklerini ifade etmektedir. Deyimler, her zaman bir bütün olarak anlamlandırılmıştır. Bütünün anlamına birimlerin anlamlarından ulaşamamaktadır. Eşdizimlerde tam tersi bir durum vardır. Birleşimin anlamına birleşimdeki birimler aracılığıyla ulaşılabilir. Değişmeceli deyimlerde de benzer bir durum vardır. Yalın deyimlere oranla anlamsal birliği daha zayıftır. Bu yönleriyle eşdizimlere yaklaşırlar fakat anlamsal birliğini daima muhafaza etmesi açısından da eşdizimlerden uzaklaşır. *Güdüleme* (motivation) ölçütü *yalın* ve *değişmeceli deyimleri* birbirinden ayırmak için kullanılmaktadır. Değişmeceli deyimlerde konuşucu ya da dinleyici, bütünün anlamından yola çıkarak deyimün sözlük anlamına ulaşabilirken yalın deyimlerde bütünden deyimün sözlüksel anlamı kesinlikle çıkarılamaz. Yani değişmeceli deyimler güdüleyici bir özellik gösterirken yalın deyimler böyle bir özellik taşımazlar (Doğan, 2016: 136-137). Örneğin, “yakayı sıyırmak” deyimine bakıldığı zaman birleşmenin birimlerinden yola çıkarak deyimün verdiği anlama ulaşamamaktadır. Yakayı sıyırmak deyimini, bir durumdan kurtulmak anlamında kullanılmaktadır. Bu bütüncül anlamı “yaka” ve “sıyırmak” birimlerinin anlamından çıkaramamaktayız. “Ok yaydan çıkmak” değişmeceli deyimini incelendiğinde bir nebze de olsa anlamsal olarak açık olduğunu görebilmekteyiz. Hem mecaz hem gerçek anlam taşıdığı için birimlerden bütünün anlamına ulaşmak mümkündür. Gerçek anlamda ‘okun yaydan çıkması’ ok atılırken gerçekleşen bir durumdur. Biz bu gerçek anlamdan yola çıkarak bu tümcenin ‘işlerin kontrolden çıkması’ anlamına gelen bir deyim olarak da kullanılabildiğini rahat bir şekilde anlayabilmekteyiz. Anlamın birimlerden yola çıkılarak tespit edilebilmesi durumunda eşdizimler değişmeceli deyimlerle ortaklık gösterir. Örneğin, “Ders almak” eşdiziminde ders kendi anlamını korurken al- fiili anlamını kaybetmiş ve eşdizimin anlamına hizmet etmiştir. Ancak bütünün anlamını birimlerin anlamından çıkarabilmemiz mümkündür.

2.8. Eşdizimlerin Sınıflandırılması

Eşdizimler, sözdizimsel, anlambilimsel özelliklerine göre ve eşdizimde birimlerin değiştirilebilirliği açısından sınıflandırılmıştır. Sözdizimsel özelliklerine göre yapılan sınıflandırmalar birimlerin türleri ile ilişkilidir. Anlambilimsel özelliklere göre yapılan sınıflandırmalar birimlerinin anlamının açıklık/kapalılık ölçütüyle alakalıdır. Değiştirilebilirlik ölçütü temelindeki sınıflandırmalar ise eşdizimin birimlerinin herhangi birinin eş anlamlısı veya yakın anlamlısı olan herhangi bir sözcük ile yer değiştirip değiştiremeyeceği tespit edilerek yapılmıştır.¹¹

Sözdizimsel çerçevede Benson (1990, 2010) eşdizimleri genel bir sınıflandırmaya tabi tutmuştur. Eşdizimsel birliktelikleri, dil bilgisel ve sözlüksel eşdizimler olmak üzere iki grupta incelemiştir. Cowie, Benson gibi bu türleri, bir isim, fiil veya sıfat gibi ana sözcükler ve bir edat veya zarf parçacığı gibi işlev sözcüğünün birleşiminden oluşan dil bilgisel eşdizimler ve sıfat, isim, fiil gibi iki ana sınıfın birleşiminden oluşan sözlüksel eşdizimler şeklinde nitelendirir (Cowie, 1990: 371).

2.8.1. Dil Bilgisel Eşdizimlilik Kalıpları

Dil bilgisel eşdizimlilik, sözlüksel birim ile dil bilgisel birimin birlikte kullanımını ifade etmektedir.

Benson vd. dil bilgisel eşdizimlerde, isim, fiil, sıfat, zarf gibi baskın sözlüksel birimler edat, tümcecik, mastar gibi gramer yapılarıyla birleşim gösterirler (Benson vd. 1990: 5-8). Eşdizimin oluşumu Türkçede farklılaşarak daha çok edatlar ve durum ekleriyle sağlanmıştır. Örneğin, *dersi geçmek* birleşiminde *ders* ve *geçmek* sözlükbirimleri birbirine bağlanırken *i* belirtme eki kullanılmaktadır.

Benson, dil bilgisel eşdizimleri, sekiz alt kategoriye ayırmıştır:

Ad + İlgeç	against negligence (ihmale karşı)
Ad + to + mastar	try to do something (bir şeyi yapmaya çalışmak)
Ad+ that tümcesi	come to an agreement (anlaşmaya varmak)
İlgeç + Ad	accidentally (kazara)
Sıfat + İlgeç	angry at (-den dolayı kızgın)
Sıfat + to	fail (başarısız olmak)
Sıfat+ that tümcesi	to be necessary (gerekli olmak)

¹¹Ayrıca bkz. Önder, 2014: 16 ve Aksu Kurtoglu, 2015: 44

Benson'un G1, G2, G3, G4, G5, G6, G7, G8 şeklinde kodladığı sınıflandırmada G8 başlığı on dokuz farklı eylem öbeğini barındırmaktadır (1990: 6-8 ve 2010: 19-24).

Bu eylem öbeklerinin bir kısmı örnek olarak aşağıda gösterilmiştir:

Model 1 Dolaylı nesnenin doğrudan nesnenin önünde konumlandırılmasına izin veren fiiller: *sent her the book* (ona kitabı gönderdi)

Model 2 Dolaylı nesnenin doğrudan nesnenin önünde konumlandırılmasına izin vermeyen fiiller: *They gave the book back to her* (kitabı ona geri verdiler).

Model 3 Dolaylı nesnenin doğrudan nesnenin önünde konumlandırılmasına izin veren edatlarla birlikte kullanılan geçişli fiiller: *Bought a shirt for her* (onun için gömlek aldı).

Model 4 Belirli bir edat ile eşdizim oluşturan fiiller: *behave like, interpret as* (gibi davranmak, olarak yorumlamak).

Model 5 Amaç ifadelerinde herhangi bir değişiklik yapılmadan sıralamaya dahi edilebilen fiiller. *He ran to catch the train, stopped to talk* (treni yakalamak için koştu, konuşmak için durdu) örneklerinde olduğu gibi bir amaç değeri taşıması gerekir.

Durrant da 2013 yılında yaptığı çalışmasında bağımlı biçimbirimlerin de eşdizimliliğe dâhil edilmesi gerektiğini savunarak “-Dir (geçişlilik), Il (edilgenlik), A (yeterlilik), mA (olumsuzluk), DIK (sıfat-fiil), I (iyelik), I (yükleme)” örneklerindeki dizimlerinde eşdizimli olduğunu dile getirmektedir. Benzer bir yaklaşımla Çalışkan (2014b) “-DIĞI zaman” gibi bağımlı ve bağımsız biçimbirimleri de eşdizim çerçevesinde değerlendirmeye almıştır. “Zaman geçmek, zaman kazanmak” gibi birliktelikleri sözcüksel, “ne zaman, o zaman” ve “-DIĞI zaman” gibi kullanımları dil bilgisel birliktelikler” olarak değerlendirmiştir (2019: 79). Nasıl ki sözlüksel birimler, söz dizimi içerisinde birlikte kullanılmayı gerektiriyorsa sözcük biçimlerde yapı içerisinde herhangi bir sözlük birimle birlikte kullanılmayı gerektirir. Bazen de iki unsurun birlikte kullanılabilmesi için bir biçimbirime ihtiyaç duyar. Örneğin *sözünü tutmak* birleşmesinde *söz* ismi *tutmak* fiiline yüklenme durum ekiyle bağlanır. Buradan yola çıkarak sözcükbiçimlerin de eşdizimli unsurlar olabileceği söylenebilir.

2.8.2. Sözlüksel Eşdizimlilik ve Kalıpları

Benson vd. nin öne sürdüğü sözlükseleşdizimler ad, sıfat, zarf ve eylem gibi sözlük birimler arasında gerçekleşir. Benson vd. İngilizcede yedi tür sözlükseleşdizim kalıbı öne sürmüşlerdir (1990: 13-15):

Eylem + Ad/ Adıl/ İlgeç Öbeği	<i>break a record</i> (rekor kırmak, karara varmak)
Eylem + Ad	<i>lift the blockade</i> (ablukayı kaldırmak)
Sıfat + Ad	<i>strong tea, rough estimate</i> (güçlü çay, kaba tahmin)
Ad + Eylem	<i>detonate a bomb, buzz a bee, sound an alarm</i> (bomba patlamak, arı vızıldamak, alarm çalmak)
Ad + (of) +Ad	<i>an article of clothing, an act of violence, a bee colony</i> (bir giyim eşyası, bir şiddet eylemi, bir arı kolonisi)
Belirteç + Sıfat	<i>absolutely true, closely (closely) acquainted</i> (kesinlikle doğru, yakından (yakından) tanışmış)
Eylem + Belirteç	<i>amuse, cling to, sincerely appreciate</i> (iyice eğlendirmek, sıkıca bağlanmak, içtenlikle takdir etmek)

Ağca, sözlüksel eşdizim kalıplarını,

ad + eylem

zarf + eylem

eylem + eylem

ad + ad

sıfat + ad

niteleyici söz + ad

zarf + sıfat şeklinde sınıflandırmıştır (2020: 82).

Özkan, sözlüksel eşdizim için altı maddelik bir sınıflandırma sunar (2007: 33):

belirteç+fiil	(açıkça söylemek, acı acı gülmek, açık konuşmak)
sıfat+ad	(güzel sanatlar, derin uyku)
niteleyici söz+ad	(bir güzel, bir ara, bir yana)
fiil+ad	(bilir kişi, çıkmaz sokak, koşar adım)
fiil+fiil	(dönüp bakmak, yakıp yıkmak, vurup devirmek)

ad+ilgeç	(bana göre, senin gibi, dünya kadar)
Doğan, Özkan'ın yaptığı sınıflandırmada fiil+isim kalıbı olarak gösterdiği maddeyi sıfat+ad kategorisinde değerlendirmek gerektiğini savunmuştur. Doğan'ın (2016: 28)sözlüksel eşdizim kalıpları sınıflandırması aşağıda gösterilmiştir:	
ad (=tümleç) + eylem	(karar vermek, cinayet işlemek, söz almak, ders vermek, vd.)
ad (=özne) + eylem	(fırtına çıkmak, hava açmak, yağmur yağmak, akıl karışmak, vd.)
sıfat + ad	(keskin bakış, ağır yara, ani düşüş, soğuk tavır, derin nefes, vd.)
zarf + eylem	(sıcak davranmak, inceden inceye araştırmak, ağır yürümek, vd.)
zarf +sıfat	(oldukça zor, çok şiddetli, hayli yoğun, vd.)

Doğan (2019) Türkçedeki dil bilgisel eşdizimliliğin gerçekleşme biçiminin diğer dillere oranla farklılık arz edebileceğini dile getirerek dil bilgisel eşdizimleri birimlerin durum ekleri ve edat ile birlikte kullanımı/birlikteliği şeklinde sınırlandırmanın mümkün olacağını belirtir (538). Bir örnek verilecek olursa *savaş-a çıkmak* eşdiziminde *savaş* ismi *çıkma* fiiline ismin yönelme hali ekiyle bağlanmıştır. Doğan (2019) dil bilgisel eşdizimlerin tespitinde farklı aşamaların var olduğunu da dile getirmiştir. İsimler fiillere yalnızca durum ekleriyle bağlanabilirken bazen de *söz-ü-n-ü tutmak* eşdiziminde görüldüğü üzere durum ekinden önce isim iyelik biçimlerinden herhangi birisiyle çekinlenmektedir.

Dil bilgisel eşdizimlerin sözlüksel eşdizimlerin bir parçası olması sebebiyle birbirinden ayrı düşünülmemeyeceğini ve dil bilgisel eşdizimlerin aslında sözlüksel eşdizim kalıpları içerisinde gerçekleştiğini dile getiren Doğan, sözlüksel eşdizimleri aşağıdaki gibi sınıflandırmıştır (2019: 539):

1. isim + fiil
 - a) İsim + durum eki + fiil
 - b) yan cümle + fiil
2. edat + fiil
3. isim + isim
4. isim +sıfat
5. edat + sıfat

6. isim + edat

7. yancümle + isim

8. isim + zarf

Yukarıda eşdizimlerin genel sınıflandırması olarak kabul edilen dilbilgisel ve sözlüksel eşdizimlerin kendi içerisinde çeşitli şekillerde sınıflandırılışına değinilmiştir. Bu çalışmada, yalnızca sözlüksel eşdizimler incelenmiş, dil bilgisel eşdizimlilik çalışmanın dışında tutulmuştur. Sözlüksel eşdizim türlerinden yalnızca isim+fiil olan birleşmeler ele alınmıştır.

Anlam temelli yaklaşım benimseyen araştırmacılar, eşdizimlerin anlamsal şeffaflığına ve değiştirilebilirliğine göre eşdizimleri farklı şekillerde kategorize etmişlerdir.

Lamiroy, anlamsal şeffaflık açısından eşdizimleri üç bölüme ayırmıştır (2016: 13):

1. Kolayca yorumlanabilen, bileşimsel özellik gösteren prototip eşdizimler. Karakteristik özelliklerinden dolayı bir lehçe veya tarihi dile hâkim olmayan kişilerce rahatlıkla çözümlenebilen bu eşdizimleri *peinture fraiche* ‘taze boya’ birleşimi ile açıklamaktadır.
2. Eşdizimleyicinin (collocative), tabanın anlamına yeni şeyler kattığı eşdizimler Bu eşdizim türüne, şekersiz ve süt kullanılmadan yapılan kahve anlamına gelen *café noir* ‘sade kahve’ örneğini verir.
3. Bünyesinde anlamsal açıdan donuk en az bir öge bulundurması gereken eşdizimler. Ağca (2020), bu tür eşdizimlere “parlak mum, ışıık” anlamına gelen *arığ yula* “arı, temiz mum” birleşimini örnek göstermiştir.

Nesselhauf, eşdizimleri ifade biçimleri ile tespit eder. Yani eşdizimliliği, dil bilgisel bir düzlemde bir tür kelime eşdizimi olarak görür. ‘Açık eşdizimler’ (open collocations) olarak adlandırılanlar için ‘serbest birleşimler’ (free combinations) terimini kullanarak sınıflandırmasını yalnızca sınırlı eşdizimler üzerine yapmıştır. Eşdizimi tanımlamadaki karmaşıklığı önlemek için birçok araştırmacı tarafından tercih edilen açıklık ve değiştirilebilirlik ölçütlerinden yalnızca değiştirilebilirlik ölçütünü tercih etmiştir. Bu ölçütün hem eşdizim ve serbest birleşmeleri hem de eşdizim ve deyimleri ayırt edebilmek için yeterli olduğu görüşünü savunmuştur. Sıklık kriterini de devre dışı bırakarak, oldukça seyrek kullanılan birleşimlerinde eşdizim olduğunu ortaya koymayı amaçlamıştır. Değiştirilebilirlik ölçütünün detaylı bir biçimde açıklanması gerektiğini belirterek isim + fiil birleşmelerinde isimlerin

değiştirilebilirliğinin araştırılması gerektiğine değinerek beş birleşimden bahsetmiştir:

1. Bütün isimlerle birlikte kullanılabilen fiiller: *Bir şeyi iste-* (silgi, motor, bebek, şarkı istemek)
2. Fazla sayıda isim setiyle kullanılabilen fiiller: *Somut bir şeye dokun-* (bardak, kapı, kitap, perdeye dokunmak)
3. İyi sınırlanmış küçük bir isim seti ile kullanılabilen fiiller: *Kansere yakalanmak*
4. İstisnalarının da mevcut olduğu büyük bir isim setiyle kullanılabilen fiiller: *doğru söylemek*
5. Küçük bir isim seti ile kullanılabilen fiiller: *Ağaç kesmek, hesabı ödemek* gibi örnekler (1996: 25-31).¹²

Yaptığı sınıflandırmanın eşdizimleri ayırt etmede yeterli olmadığını söyleyerek, tüm birleşmelerin anlamsal olarak motive edilmiş olduğu düşünülebilecek ayrımlar yapmanın gerekliliğinden bahsetmektedir. Örneğin, bir kişinin başını sallarken sallanma hissini “onaylamama sinyali vermek için başını iki yana çevirmek” gibi bir şey olduğu iddia edilmiş olsaydı, sallamada kişinin kafasını sallamanın anlamsal olarak motive olduğu düşünülmelidir. Öte yandan, bir dereceye kadar rastlantısal kısıtlama her birleşimde olabiliyor. Hatırlamak gibi yaygın olarak kullanılabilen bir fiil bile ismin değiştirilebilirliği üzerinde bazı kısıtlamalara ve oldukça açık bir şekilde kullanılabilen bir fiile sahip olabilir (Nesselhauf, 1996: 31). Bir fiil, çok küçük bir isim setiyle birleştiğinde, anlamsal olarak motive edilmiş ve rastlantısal olarak kısıtlanmış arasındaki ayrım tamamen bozular. *Köri aroması* gibi bir birliktelikte rastlantısal kısıtlama mevcuttur. *Omuz silkme* birleşmesi ise anlamsal olarak motive edilmiştir. Omuz silkmenin sadece omuzlarla birleşmesine izin veren bir his olduğu düşünülmektedir (Nesselhauf, 1996: 32).

Mel’çuk, eşdizimleri, *değişmez öbekler* (set phrases) ya da *öbekler* (phrasemes) denilen daha kapsamlı bir sınıfın parçası olarak görür. Öbekleri kendi içinde kullanımbilimsel (Pragmatic Phrasemes) ve anlambilimsel (Semantic Phrasemes) öbekler olarak iki başlıkta incelemiştir. Kullanımbilimsel kategoriye *pragmatemler*

¹²Bu sınıflamada, birden üçe kadar olan maddeler ‘serbest birleşim’, dördüncü ve beşinci maddeler ise ‘eşdizim’ olarak değerlendirilebilir.

(pragmatemes) i yerleştirir. Bu grup kalıplaşmış ifadeleri kapsar. Atasözleri, vecizeler, selamlaşmalar bu gruba dâhil edilebilir. Anlambilimsel öbekleri ise *deyimler* (idioms), *eşdizimler* (collocations) ve *yarı-deyimler* (quasi-idioms) olmak üzere üç gruba ayırmıştır (Mel'çuk, 1998: 5-7; Mel'çuk, 2012: 37-40).

Mel'çuk, eşdizimleri sözcük seçimine dayalı olarak dört başlıkta değerlendirmiştir:

1. *Rica etmek* gibi bir fiil ile desteklenen eşdizimler.
2. Bazı sözlükbirimler bazı sözlükbirimlerle kullanıldıklarında belirli bir anlamın ortaya çıktığı eşdizimler: *Kesme şeker* gibi. Bahsedilen eşdizimin bu anlamı karşılaması için şeker sözcüğünün kesme ile birlikte kullanılması icab eder.
3. Bir sözlükbirimin kullanıldığı bir sözlükbirimden dolayı yerine eş anlamlısını getiremediği eşdizimler: *Ağır bir uyku* örneğine bakılacak olursa ağır sözlükbiriminin yerine eş anlamlısını getirdiğimiz zaman eşdizim anlamsızlaşmaktadır.
4. Birleşimin ifade ettiği varlığın herhangi bir özelliğini belirten eşdizimler. Yani (B) (A) yı içermektedir. Dolayısıyla (B) (A) ya bağlıdır. Örneğin; köpek havlaması, at kişnemesi gibi (1998: 7).

Mel'çuk, eşdizimleri kendi içinde standart ve standart olmayan eşdizimler olarak iki ana türe ayırmıştır:

1.a) L dilinde birçok farklı tabana uygulanabilen anlamsal ilişki **r**, farklı birçok eşdizimi açıklar.

1.b) Eşdizimler, **r** (bileşenler arasındaki anlamsal ilişkiyi ifade eder) ile birlikte başka sözcüklerle ifade etmeye katılır. Bu gruba, *özür dilemek*, *destek vermek* birliktelikleri örnek gösterilebilir. 1.a ve 1.b durumlarında eşdizimler standart olma özelliğini karşılarken

2.a) L dilinde yalnızca birkaç tabana uygulanabilen anlamsal ilişki **r**, sınırlı sayıda (az sayıda) eşdizimi açıklar niteliktedir.

2.b) Eşdizimler, **r** (bileşenler arasındaki anlamsal ilişkiyi ifade eder) ile birlikte başka sözcüklerle ifade etmeye katılmazlar. *366 güne sahip olma* gibi bir örnek durumu açıklar nitelidir. 2.a ve 2.b durumlarında eşdizimler standart olma özelliklerini kaybederler (2012: 39-40).

Lewis, eşdizimleri saptamada sıklık kullanımının yeterli olmadığını söyleyerek nadiren bir araya gelen kelime birlikteliklerinin sıklıkla bir araya gelen kelime birlikteliklerinden daha kuvvetli olabileceğini savunarak bunu insan ilişkileriyle bağdaştırmıştır. Her gün iş yerine giden birisinin bir kişiyle günde iki kez karşılaşma

ihtimali yüksektir. Ancak aralarındaki bağ kuvvetli değildir. Diğer taraftan çok fazla görüşme sağlanmayan bir başka kişiyle ararındaki bağ oldukça kuvvetlidir (2008: 27). Sözcük birleşmeleri, insan ilişkilerine paralel olarak metin içerisinde veya derlemde çok sık şekilde birliktelik kursa dahi aralarında kuvvetli bir bağ bulunmaz ise bir eşdizimsel birliktelik oluşturmazlar. Bunun tam tersi bazı birleşmeler, incelenen metinlerde eya hazırlanan derlemlerde nadiren kullanılsa dahi aralarında eşdizimsel birlikteliği sağlayan bir bağ vardır. Bu sebeple sıklık ölçütü ön planda tutulmamıştır.

Eşdizimler üzerine, değiştirilebilirlik ölçütü temelinde en kapsamlı sınıflandırma Howarth tarafından yapılmıştır. Howarth, sınıflandırmayı isim + fiil birleşmeleri ile sınırlandırarak beş maddelik bir liste oluşturmuştur:

1. Değiştirimde isimlerin özgür davrandığı, fiillerin kısıtlandığı eşdizimler:
 - Az sayıda eşanlamlısı bulunan fiil
 - Açık isim seti
2. Her iki birimde de bazı değiştirmelerin mevcut olduğu eşdizimler:
 - Az sayıda eşanlamlısı bulunan fiil
 - Fiil ile söz konusu anlamda sınırlı sayıda isim seti birlikte kullanılabilir
3. İsmi değiştirimde tamamen kısıtlandığı, fiilin kısmen değiştirmeye izin verdiği eşdizimler:
 - Fiil ile söz konusu anlamda başka isim kullanılamaz
 - Az sayıda eşanlamlısı bulunan fiil
4. Fiilin değiştirimde tamamen kısıtlandığı, ismin kısmen değiştirmeye izin verdiği eşdizimler:
 - Eşanlamlısı olan fiil yok
 - Fiil ile söz konusu anlamda sınırlı sayıda isim seti birlikte kullanılabilir
5. Birimlerin her ikisinin de tamamen kısıtlandığı eşdizimler:
 - Fiil ile söz konusu anlamda başka isim kullanılamaz
 - Eşanlamlısı olan fiil yok (1998: 169-170).

Tutin, iki birimden oluşan eşdizimlerin yanı sıra ikiden fazla birimden oluşan eşdizimlerin varlığına da dikkat çekmektedir. Eşdizimlerin diğer araştırmacılar gibi temel birim ve eşdizimlenen birimden olan birleşmeler olduğunu dile getirir. Önemli

olduğunu dile getirdiği ikiden fazla birimden oluşan eşdizimleri ‘point de vue classique’ (klasik bakış açısı) birleşmesiyle örneklendirir. Birleşmede kullanılan *point de vue* birimini temel, *classique* birimini eşdizimlenen birim olarak nitelendirir. Bu eşdizim türü Hausman tarafından collocational chainsî (kollokasyon zincirleri), Spohr tarafından collocational clusterî (kollokasyonel küme) olarak adlandırılmıştır (2009: 2-3).

“Üçlü eşdizim olarak adlandırılan yapılar ya fiilunsuru ya isim unsuru ya da her ikisinin kendi içinde eşdizim olup iki eşdizimintekrar birleşmesinden oluşan eşdizim türüdür.”Yani iki sözlüksel eşdizimin birleşiminden oluşan eşdizimlerdir. Örneğin ‘doğum sancısı tutmak’örneğini inceleyecek olursak *doğum sancı* ve *sancısı tutmak*gibi iki farklı eşdizimsel yapı yeni bir eşdizimsel yapı oluşturmuştur (Yakasız, 2020: 11).

Karışık eşdizimler, sözlüksel ve dil bilgisel eşdizimlerin oluşturduğu eşdizim türüdür. Dil bilgisel eşdizimlilik bir gramatikal unsur ve sözlüksel unsur barındırır. Sözlüksel eşdizimlilik, iki sözlük birimden oluşmaktadır. ‘İnsanların şevki kırılmak’ örneğinde *şevk* unsurunun aldığı iyelik biçimi ve fiilden oluşan bir birliktelik oluşturmaktadır. Örnekte isim unsuru *insanların şevki* şeklinde yeni bir birleşme ortaya çıkarmaktadır (Yakasız, 2020: 11).

Doğan, (2016: 139) eşdizimi sınırlı ve bağlamsal olmak üzere iki başlıkta incelemiştir. Doğan’ın eşdizim ile diğer sözcük birleşmeleri arasında yaptığı kıyaslama aşağıda verimiştir:

	Dil bilgisel Biçimlenmişlik	Genelleşme	Değiştirim Sınırlılığı	Özelleşmiş Anlam	Anlamsal Birlik	Analiz Edilemezlik	Anlamsal Açıklık
Serbest Birleşmeler	+	-	-	-	-	-	Evet
Bağlamsal Eşdizimler	+	+	Durum Bağımlı	Durum Bağımlı	-	-	Evet
Sınırlı Eşdizimler	+	+	+	+	-	-	Evet
Değişmeceli Deyimler	+	+	+	+	+	-	Hayır
Yalın	+	+	+	+	+	+	Hayır

Deyimler							
----------	--	--	--	--	--	--	--

Şekil 10, Doğan'ın sözcük birleşmeleri ile eşdizimler arasında belirlediği farklılıklar

Doğan'ın tabloda yer alan bağlamsal eşdizimleri, “bağlam duyarlı olmasına karşın bağlamdan bağımsız okuma yapmanın da mümkün olduğu, bu durumda ön üretimli ve kullanıma hazır olmaktan uzaklaştığı, serbest birleşmelerle sınırlı eşdizimler arasında yer alan analiz edilebilir sözcük birleşmeleri” şeklinde tanımlamıştır (2016: 140).

2.9. Eşdizim Türleri

Eşdizimlilik üzerine yapılan çalışmalar ele alındığında konu üzerine birbirinden farklı tasnifler yapıldığı gözlemlenmiştir. İncelenen çalışmalarda eşdizimlilik açık veya serbest, deyimsel, sınırlı, bağlamsal eşdizim gibi farklı sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Konu üzerine yapılan sınıflandırmalarda türler, bazı araştırmacılar tarafından farklı başlıklar altında incelerken bazıları tarafından bir tür başka bir türün alt türü olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmada, bir iletişim ortamında yani bir bağlam doğrultusunda incelenmesi gereken bağlamsal eşdizim türü, çalışma metin odaklı bir çalışma olduğu için incelemeye tabi tutulmamıştır. Açık veya serbest eşdizim olarak adlandırılan türün sınırları tam olarak belirlenmediği için bu tür de incelemeye tabi tutulmamıştır. Bu çalışmada incelenen kategori sınırlı eşdizimlilik türüdür.

2.9.1. Sınırlı Eşdizimler

Birimlerinin yakın ya da eş anlamlı başka birimlerle değiştiriminin kısıtlandığı sınırlı eşdizimler genelleşme gösteren birleşmelerdir. Birimlerinden biri gerçek anlamıyla biri özelleşmiş anlamı ile kullanılmaktadır. *Zorluk/ güçlük + çekmek/ yaşamak* örnekleri incelendiğinde birleşmede fiil özelleşmiş anlamda kullanılırken isim gerçek anlamda kullanılmıştır. Sınırlı eşdizimin gerçekleşebilmesi için özelleşmiş anlam ve değiştirilebilirlikte sınırlılık olmalıdır. Sınırlı eşdizimler özelleşmiş anlam ve değiştirilebilirlikte birlikte sınırlılığa sahip olmalarına rağmen analiz edilebilen birleşmelerdir yani bütünün anlamına birimlerin anlamından yola çıkarak ulaşabilmek mümkündür (Doğan, 2016: 141). Buradan yola çıkarak sınırlı eşdizimler, değiştirimde tamamıyla özgür olan serbest birleşmelerden değiştirilebilirlik ölçütüyle ayırt edilebilmektedir. Anlamsal açıklık/kapalılık ölçütü ile deyimlerden ayırt edilebilen eşdizimler, Birimlerinden hepsinin özelleşmiş

anlamda kullanılmaması ve anlamsal olarak analiz edilebilen özellikleri göstermesi yönüyle durumun tam tersi bir özellik gösteren deyimlerden ayırt edilebilirler.

2.10. Eşdizimlilik Kavramının Tarihi Metinlerin Çözümlemesi Ve Anlamlandırılmasındaki Önemi

Son yıllarda çalışmaların hız kazandığı eşdizimlilik konusu özellikle çeviribilim çalışmaları ile yabancılara dil öğretimi sahasında önemli bir etkiye sahiptir. Çeviri yapılırken ortaya çıkan en büyük problemlerden biri kelimelerin birlikteliğinde tek tek madde başında bulunamayan anlamların ortaya çıkardığı manzaralardır. Kaynak dilden hedef dile yapılan çevirinin ifade edilmek istenen anlamın tam olarak verilemediği gözlemlenmektedir (Yazıcı Ersoy, 2018: 10). Bu noktada eşdizimsel birlikteliklerin açıklandığı sözlükler çeviri yanlışlıklarını en aza indirgeyecektir. Buna paralel olarak eşdizim sözlüklerinin hedef dilin öğretiminde de önemli rolü olacaktır. Dilin sözcüklerindeki birimlerin hangi birimlerle daha çok kullanıldığının bilinmesi hem tarihi metinlerin çözümlemesinde hem de dil öğretiminde iyi bir rehber olacaktır.

Türkçenin tarihî dönemleri üzerine yapılan çalışmaların bir kısmında, deyimse birlikteliklere hiç değinilmezken bir kısmında ise başka bölümlerin dizin kısmında düzensiz şekilde verilmiştir. Bu metin yayınlarında eşdizimlilik bilgisine yer verilmediği için dizinde verilen anlam ile metinde kullanılan anlamlar uyumsuzluk göstermemektedir. Her sözcük birimin başka birimlerle kurduğu birlikteliklerin bağlamda kullanılan bütün anlamlarının verilmesi bile eşdizim bilgisinin verilmemesi durumunda tarihi metinlerin anlaşılması ve aktarımı sırasında hep eksiklik oluşturacaktır (Ağca, 2020: 12).

Metinlerde eşdizimli yapılar, anlamlarıyla birlikte verilmediği zaman, dizin bölümünde verilen anlam ile metnin farklı bölümlerinde bağlamsal açıdan bakıldığında farklı anlamları ortaya çıkan gruplar vardır. Bu grupların verdiği anlam dizin bölümünde yer almadığı için karışıklığa sebep olmaktadır. Metnin çeşitli kısımlarındaki farklı kullanımlar dizin bölümüyle uyum sağlamadığı için birimler ve birimlerden meydana gelen birleşmeler tam olarak algılanamıyor. Eşdizimlilik bilgisinin verilmemesi metnin anlaşılmasını ve hedef dile aktarılmasını çok zorlaştırmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNCELEME

Anlam temelli yaklaşımın görüşleri temel alınarak yapılan bu çalışmada eşdizimleri diğer sözcük birleşmelerinden ayıran birtakım ölçütlere değinilerek bu ölçütler temelinde eşdizimin sınırlarından bahsedilmiştir. Taranan metinde bütün sözcük türlerinin eşdizimlerine değinilmemiş, çalışma yalnızca isim+fiil kalıbı ile sınırlandırılmıştır. Bu çalışmadan ortaya atılan kategorilerden yalnızca sınırlı eşdizim adı veriler tür ele alınmıştır. Fiillerin birleştikleri isimlerle meydana getirdikleri anlamlar doğrultusunda bir sınıflandırma yapılmıştır.

3.1. Anlambilimsel Özelliklerine Göre Eşdizimler

3.1.1. Mental Süreçleri İfade Eden Eşdizimler

3.1.1.1. Duyu İfade Eden Eşdizimler

(qulaqa) āvāz kel-: (kulağa) ses gelmek

Yā Serri, ol quvvat ki sēni bu yerke keltürdi, ol qayu ta ‘āmnunġ quvvatı erdi taqı ol ta ‘ām qayu yerdin hāşil bolmuş erdi? Tēp qulaqımġa āvāz keldi erse, nadāmat tēp qayıttım [296: 16] ‘Ey Seri! Seni buraya getiren yiyeceğin kuvveti acaba hangi yerden meydana gelmiştir?’ diye kulağıma bir ses geldi. Pişman olup düşüncemden vazgeçtim.

qulaq tut-: kulak vermek

Qulaqınıġ maġa tutġıl, saġa bir sözüim bar, aytayın [441: 5] ‘Bana kulağına ver; sana bir çift sözüm var.’

3.1.1.2. Bilişsel Süreçleri İfade Eden Eşdizimler

‘aqlı eksük bol-: akli gitmek

Bu rāy yahşı rāy turur, bu rāynı buzman; taqı seninġ ‘aqlınġ eksük bolup turur rāyninġ taqı za ‘if bolup turur [70: 9] ‘Bu görüş doğrudur, bunu değiştirmem. Senin aklın gitmiş, görüşün kısır.’

endişe qıl-: düşünceye kapılmak

Ol unnuġ hamiri keldi-mü erki? Tēp endişe qıldınġ [320: 6] ‘Acaba mayalandı mı? diye düşünceye kapılmışın.’

hātırqa söz tüş-: (akla) fikir gelmek

Barınġ, Abū Lehebni ündenġ benim hātırımqa bir söz tüşti [14: 4] ‘Varın Ebu Leheb’i çağırın benim aklıma bir fikir geldi.’

igi ‘illeti zāyıl bol-: hastalığı geçmek

Ayyüb peygāmbar taqı andaġ qıldı erse, cümle igi ‘illeti zāyıl boldı, tendurust boldı [333: 1] ‘Eyüp Peygamber söylendiği gibi yaptı ve bütün hastalığı geçti, eski sağlığına döndü.’

i‘tibār al-: ibret almak

Hāq te ‘ālānıġ qudratınġa baqıp i‘tibār almaq halāllıq birle bolsa, fāyida qılġay [205: 14] ‘Yüce Allah’ın kudretine bakıp ibret almak helal yolla olursa fayda verecektir.’

i‘tibār qıl-: ders almak

Helāk bolsun ol sonğraqı cüftleringē kim avvalqı cüftleringē baqıp i'tibār qılmadılar [398: 16-17] 'Senin önceki kocalarına bakıp da ders almayan kocaların gebersin.'

köngülge tüş-: akla gelmek

Qaçan kim Peyğāmbār 'as Zühre yıldızını körer bolsa, könglinge Hārāt Mārātını azdurğan Zühre tüşer erdi taqı Zühreke la 'nat qılır erdi [367: 13] 'Hz. Peygamber ne zaman Zühre yıldızını görse hemen Harut ve Marut'u sapıttıran Zühre aklına gelir, ona lanet eder.'

köngülge tüşür-: akla getirmek

Haq te'ālā hazratınga tikilesem taqı řā'at ve 'ibādat qılsam, ol yazuqını könglümke tüşürür-men [369: 14] 'Cenabıhakk'ın huzuruna dikilip zikir ve ibadet yapsam, hemen o günahı aklıma getiririm.'

ma'nī zabt qıl: mesaj almak

Peyğāmbār 'as qaçan kim anıñ bitigini oqıp ma'nīsini zabt qıldı erse, Ubayy İbnü Ka'bnı ündedi [32: 11] 'Hz. Peygamber onun mektubunu okuyup mesajını alınca, Ubey ibni Kab'ı çağırđı.'

nefisge uy-: nefse uymak

Taqı tamuğ qapsandı nefis tilekleri birle: nefis yemek, içmek, tena'um, qadğusuzluqını tiler; bu nefisge uysa, songı tamuğ turur [61: 1-2] 'Nefis; yemek, içmek, zevk sefa ile tasasız olmayı ister. Bir kişi bu şekilde nefesine uyarsa onun sonu cehennemdir.'

nefsingē sözinge ittibā' qıl-: nefsin sözüne uymak

Ėmdi bu sökel kim aħmaq turur, şeytānnıñ taqı nefsiningē sözinge ittibā' qılır [424: 3] 'Ahmak olan bu hasta, şimdi şeytanın ve nefsinin sözüne uymaktadır.'

havāsğa uy-: isteğe uymak

Bizni yād qılmaqđın ġāfil qıldıuq taqı anlar öz havāsıñğa uydılar taqı anlarnıñ işi ġaddın keçmek erdi [380: 10] 'Bizi anmaktan kalplerine gaflet verdiğimiz; kendi heveslerine ve isteklerine uymuş, haddi aşmış olan kimselere boyun eğme.'

şurat ay-: şekle dayandırmak

Anlar Haq te'ālāqa şurat ayturlar [60: 6] 'Onlar, Cenabıhakk' ı bir şekle dayandırır.'

şeytān sözinge ittibā' qıl-: şeytan sözüne uymak

Ēmdi bu sökel kim ahmaq turur, şeytānnıng taqı nefsiniñ sözinge ittibā' qılır [424: 3] 'Ahmak olan bu hasta, şimdi şeytanın ve nefsinin sözüne uymaktadır.'

yād tut-: akılda tutmak

Ey yārānlarım, bu 'ilm üküş rivāyatlar yād tutmaq ermes, ülüş Hadīşlar beklemek ermes velīkin bu 'ilm Haq te'ālānıñ nūrı turur [207: 9] 'Ey dostlarım! Yine biliniz ki, bu ilim pek çok rivayetleri akılda tutmak değil, çok hadisler ezberlemek değil; ancak bu ilim, yüce Allah'ın nurudur.'

yansı qıl-: uzlaşmaya varmak

Abū Cehl 'al aytur: Kerek kim emdidin song işni bir yansı qılsaq tédiler erse, cümlesi şacāb kördi [19: 6] 'Ebū Cehil şöyle der: "Şu andan itibaren bu iş hakkında uzlaşmaya varmamız gerekir." Herkes bu sözü onayladı.'

3.1.1.3. Duygu İfade Eden Eşdizimler

bağrı kebāb bol-: ciğeri yanmak

Bağrı kebāb bolğay taqı 'ayşı harāb bolğay [357: 9] 'Onun ciğeri yanacak, hayatı zindan olacak.'

bēzār bol-: rahatsızlık duymak

Eger sen bu sözlerdin bēzār ersenğ taqı inşā'a'llāh kim bēzār bolğaysen yā taqı Tanğrı te'ālā seni yamanlıqdın bēzār qılğay [416: 16] 'Sen bu söylentilerden daralıyorsan inşallah rahatsızlık duyuyorsundur, rahatsızlık duymasın bile yüce Tanrı seni günahattan rahatsız edecektir.'

hacālat müstevlī bol-: utanç kaplamak

Andağ hacālat müstevlī boldı üzemke kim 'ömrüm içinde andağ hacālat bolmuşım yoq erdi [29: 3] 'Utancım beni o kadar kapladı ki, hayatımda hiç öyle utanç duymamıştım.'

halāvāt bul-: zevk/keyif almak

Men ta'āmnı toya yemedim, Rebbümke 'ibādat qılmışta halāvāt bulmaq üçün [267: 5] 'Rabb'ime yaptığım ibadetten zevk almak için, doyasıya hiç yemedim.'

hātır iste-: gönül kazanmak

Qurayşīlernıñ hātırlarını muhāfizāt qılmaq yaşıraq turur bu garīblarınıñ taqı bu dervīşlernıñ hātırlarını istemekdin [379: 13] 'Bu zavallıların

gönüllerini almaktansa kendi kavmin olan Kureyşlilerin gönüllerini kazanmak daha iyidir.’

hātır muhāfizāt qıl-: gönül almak

Qurayşīlerniṅ hātırlarını muhāfizāt qılmaq yaḥşıraq turur bu ğarīblarınıṅ taqı bu dervişlerniṅ hātırlarını istemekdin [379: 12] ‘Bu zavallıların gönüllerini almaktansa kendi kavmin olan Kureyşlilerin gönüllerini kazanmak daha iyidir.’

hātırı hasta u bezmān bol-: gönlü kırılmak

Baqar, cümle necis bolmış. Hātırı hasta u bezmān boldı [12: 11] ‘Elbisesinin tamamen pislendiğini gördü ve gönlü kırıldı.’

hātırı inġen şikeste bol: morali bozulmak/gönlü incinmek

Ayyūb peygāmbār taqı erteke tegi yıġlayu ketçi taqı hātırı inġen şikeste boldı [333: 4] ‘Rahmet ve Eyüp Peygamber geceyi sabaha kadar ağlayarak geçirdiler. Eyüp Peygamberin morali bozuldu.’

hātırı munġiş bol-: gönlü incinmek

Mu’āvīya bir kün Yezīddin āzār boldı, hātırı munġiş boldı [291: 8] ‘Muaviye bir gün oğlu Yezid'den kötü muamele gördü ve gönlü incindi.’

hātırı munġiz bol-: içi burkulmak

Erte kēçe bu zālīmniṅ zulmını eşıtür-miz taqı hēç naşīhatımızın eşıtmez, hemīşe hātırımız mundın munġiz bolur [342: 16] ‘Sabah akşam bu zalimin zulmünü duyuyoruz. Sözümüzü hiç dinlemiyor; sürekli bundan içimiz burkuluyor?’

havf müstevlī bol-: korku kaplamak

Ol miqdār havf müstevlī boldı, bir sā’at içinde içinde helāk bolmaq qorquġı boldı, t̄aqatı qalmadı [224: 16] ‘Kendini o kadar çok korku kapladı ki, bir saat içinde yok olma korkusu ortaya çıkıp dermanı yok oldu.’

intiġām qıl-: intikam almak

Halīm ol kişi bolur kim, düşmanıdın intiġām qılmaqğa qutrātı yeter erken afv qılsa [148: 2-3] ‘Yumuşak huylu kişi, düşmandan intikam almaya gücü yeterken affedendir.’

kīnalig bol-: kin gütmek

Hāq tut revā körmedi kim mu’min kimerse taqı bir mu’minge kīnalig bolsa, hāşşa Abū Bekr meṅizlig mu’min bolsa [418: 16] ‘Cenabıhak bunu bir

mümin bir mümine kin güderse, özellikle bu Ebu Bekir olursa, diye hoş görmedi.’

k̄ine tut-: kin tutmak

Abū Bekr taqı k̄onġlidin Muştih̄ haqqınġa tutġan k̄inesini çıkardı taqı antqa kef̄arat b̄erdi [419: 1] ‘Ebu Bekir de Mustih hakkındaki kalbinde tuttuġu kini çıkardı, yemine kefarete verdi.’

k̄onġıldin çıq-: gönülden çıkmak

Ol miqdār ādem̄iniġ dünyāke qađġusı bar, ol miqdār dünya qađġusı k̄onġlindin çıqar [397: 9] ‘Bir insanın gönlünden dünyalık kaygısı ölçüsünde ahiret kaygısı çıkar; aynı şekilde ahiret kaygısı kadar bir dünyalık kaygı da gönlünden çıkıp gider.’

k̄onġülge gir-: gönüle/ kalbe girmek

Eger Şeytān k̄onġlinge kirip imāniġni taqı tevġidiniġni taqı ma’rifatiniġni alsā, ne qılġay erdiġ [325: 5-6] ‘Eğer hırsız, kalbine girip imanını, irfanını, birlik inancını alsaydı ne yapacaktın?’

k̄onġülge sewünç kir-: (gönle) sevinç dolmak

Abū Hanīfeniġ k̄onġlinge sewünç taqı şādīlıq kirdi [192: 6] ‘Ebu Hanife'nin gönlüne sevinç ve mutluluk doldu.’

k̄onġülge şādīlıq kir-: (gönle) mutluluk dolmak

Abū Hanīfeniġ k̄onġlinge sewünç taqı şādīlıq kirdi [192: 6] ‘Ebu Hanife'nin gönlüne sevinç ve mutluluk doldu.’

k̄onġlü meyl bol-: gönlü akmak

Hārūt taqı Mārūt taqı ekeġünü k̄onġülleri bu Zühreke meyl boldı [366: 8] ‘Zühre'ye Harut ve Marut'un ikisinin de gönlü aktı.’

k̄onġülde keç-: gönülden geçmek

Hemişe k̄onġlümdede keçer erdi kim Peyġāmbar ‘as ‘ayāh Fāṭımanı [maġa] cüftlendirse t̄ep [158: 7] ‘Hz. Peygamber, kızı Fatıma'yı benimle evlendirse, diye hep gönlümden geçerci.’

k̄onġıldin çıkar-: gönülden, kalpten çıkarmak

Ādamdın qıyāmatqa tegi dünyādā ne kim zāhidlar dünyaniġ muġabbatını k̄onġlündin çıkarıp dünyādın i’rāz qılġanlar bar, cümlesi kelip ‘İsapeyġāmbarnıġ ‘arşınġa ziyārat qılsunlar [394: 4] ‘Ādem' den itibaren

kıyamete kadar dünya sevgisini gönlünden çıkarmış ne kadar zahit varsa hepsi gelip İsa Peygamberin arşını ziyaret etsin.’

köngülge qorquğ kir-: gönüle korku girmek

Kördüm erse, könglümke yana qorquğ kirdi [9: 9] ‘Görünce içime yine korku düştü.’

köngülge tüş-: içe doğmak

Taŋgrı Te‘ālā saŋga tiriglik bërse, kişike muhtāc bolmağıl, tēp könglümke tüşti erse [435: 13] ‘Yüce Tanrısına ömür verirse, başkasına muhtaç olma!’ diye içime doğdu.

melül bol-: üzüntü duymak

*Eger bizler anlar haqqıŋa baħıllıq qılsaq taqı şefaqt qılmasaq, anlar bizlerke yawuq kelmekni yigrenürler taqı bizim tiriglikimizdin **melül bolurlar taqı bizim ölgenimizni tileyürler [291: 15] ‘Yine biz onlara karşı cimrilik yapıp şefkat göstermezsek, onlar da bize yaklaşımdan kaçacaklar, bizim yaşamamızdan üzüntü duyacak hatta ölmemizi isteyeceklerdir.’***

müşerref bol-: şeref bulmak

*Rebbüm liqāsı birle **müşerref bolsam, tēp ārzū qılır erdim [441: 8] ‘Rabb’imin cemali ile şeref bulurum, diye beklerdim.’***

öfke singür-: öfke bastırmak

*Quvvat ol turur kim ādemī öfkesin tutsa taqı ol **öfkesini singürse, quvvat ol turur [150: 17] ‘Bir kimse eğer öfkesini tutar ve bastırırsa gerçek kuvvet, odur.’***

öfke tut-: öfkesini tutmak

*Quvvat ol turur kim ādemī **öfkesin tutsa taqı ol öfkesini singürse, quvvat ol turur [150: 17] ‘Bir kimse eğer öfkesini tutar ve bastırırsa gerçek kuvvet, odur.’***

qaşd qıl-: kötü niyet beslemek

*Men muŋga **qaşd qılmadım, bu maŋga özini ‘arza qıldı. Ben kötü niyet beslemedim [361: 16] ‘Tam tersine o kendini bana sundu.’***

ṭā‘atnıŋ ḥalāvātını bul-: ibadetin tadını almak

*Men ol sübhethlig sütü içmişdin song **ṭā‘atnıŋ ḥalāvātını neteg bulğay-men [296: 11] ‘O şüpheli sütü içtikten sonra ben nasıl olur da ibadetin tadını alabilirim?’***

ta'ziyat tut-: yas tutmak

Ādam 'as ta'ziyat tuttu taqı yıǵladı taqı üküş qađǵurdı [338: 11] 'Ādem Peygamber çok üzöldü, ağladı ve yas tuttu.'

şama' kes-: ümit kesmek

Munçadın berü Barşışādın řama' kesip turur erdi kim üküş 'ibādat qıldı řa'at ve 'ibādat anđar ğidā boldı, rüñinga taqı nefsiñge řa'atnıñ lezzeti taqı 'ibādatnıñ mezesi ornadı [368: 17-369: 1] 'Onca zamanda beri pek çok ibadet yaptı, o ibadetler ona ğıda oldu, ruhuna ve nefesine ibadetin tadı, lezzeti yerleşti diye Barsisa'dan ümit kesmişti.'

tena "um qıl-: huzur bulmak

Yana yigirmi yıl tena "um qıldım ol lezzet birle, tēp aydı [315: 14] 'Yirmi yıl o lezzetle huzur buldum.'

vaqtı kēt-: huzuru kaçmak

Qaçan kim bu ħālnı kördüm erse, benim řefā'atım taqı ziyāda boldı, velikin anıñ üze kirsem anıñ vaqtı kētkey [176: 8] 'Bu durumu görünce benim de acıma duygum arttı. Ancak yanına varsam huzuru kaçacak.'

yigranüşür er-: düşmanlık beslemek

Dünyā sebebidin bizi biriñgizdin yigranüşür erdiñgiz taqı bu dünyāke mađrūr bolmuş erdiñgiz [399: 10] 'Dünya yüzünden birbirinize düşmanlık besler, dünyalıklarla gururlanırdınız.'

3.1.2. Etki İfade Eden Eşdizimler

(Köñgölge) arāmlıq endür-: (gönüle) rahatlık vermek

Haq te'ālā Abū Bekr köñginge arāmlıq endürdi [20: 13] 'Allah Ebubekir'in gönlüne rahatlık verdi.'

'uqūbat qıl-: cezaya çarptırmak

Ba'zıların 'uqūbat qılurlar [301: 8-9] 'Bazılarını cezaya çarptırırlar.'

'uqūbatqa sezā/mu'aqib bol-: cezaya çarptırılmak

İbādat birle meşğöl bolup aħiratqa tamuğdın qurtulsa, yaħşı ermez-mü kim dünyāda temettu' qılıp aħiratqa 'uqūbatqa sezā bolğınça [395: 16] 'Dünyada ibadetle meşğul olup ahiretten kurtulmak; dünyada kazanıp da ahirette cezaya çarptırılmaktan daha iyi değil midir?'

āsān qıl-: kolaylık göstermek

Miskīnlik qılğul, bolğay kim āsān qılsa [59: 7] ‘Acizlik göster. Belki kolaylık gösterir.’

aşkāra qıl-: açığa çıkarmak

Bolğay kim Haq te‘ālā aşkāra qılğay [153: 14] ‘İnşallah Cenabıhak açığa çıkarır.’

‘azāb qıl-: işkence uygulamak

Üküş ‘azāblar qıldı kim ĩmāndın qayıtğul tēp [96: 3-4] ‘İmandan dönmesi için çok işkence uyguladı.’

cefā qıl-: canını sıkmak

Ol kâfir Peyğāambar ‘as’qa üküş sökti, köp **cefālar qıldı** [11: 13] ‘O kâfir, Hz. Peygambere pek çok kötü sözler söyleyip canını sıktı.’

eşer qıl-: eser, iz bırakmak

Şahāba taqı yörür erken ol hatunqa ēkinç qata iltifāt qılmış erdi bir tam başınğa qaltandı taqı yüzinge eşer qıldı [326: 2] ‘Sahabe de ardından yürüyüp giderken kadınla ikinci kez ilgilendi. O sırada kadın sopayla esaslı bir şekilde başına vurdu ve yüzünde iz bıraktı.’

esīr qıl-: esir almak

Üküş kâfirlarnı mu‘minler öltürdiler, taqı qalğanını esīr qıldılar [114: 15] ‘Müminler pek çok kâfiri öldürüp geri kalanını da esir aldılar’

fāyida hāşil bol-: fayda sağlamak

Üç yerde Tā‘at ve ‘ibādat qılmaq üçün şafarğa çıqıp üküş zahmat ve meşaqatnı taħammul qılıp barmaq revā bolur, taqı üküş fāyidalar hāşil bolur āhīrat fāyidasıdın [274: 12-13] ‘Üç yerde ibadet etmek için çok eziyet ve zorluğa katlanıp yola çıkıp gitmek uygundur, ahiret için pek çok fayda sağlar.’

fāyida qıl-: fayda vermek

Haq te‘ālānıñ qudratınğa baqıp i‘tibār almaq halāllıq birle bolsa, fāyida qılğay [205: 14] ‘Yüce Allah'ın kudretine bakıp ibret almak helal yolla olursa fayda verecektir.’

fāyidası teg-: faydası değmek, dokunmak

Ey şeyh, ol ‘imler cümlesi hebā u menşūr boldı, āhīratıta mañğa hēç fāyidası tegmedi [231: 14] ‘Ey ulu kişi! O ilimlerin hepsi darmadağın oldu, yok oldu; ahirette bana onların hiç faydası değmedi.’

fitneke tüşür-: günaha, karışıklığa, belaya düşürmek

*Biri ol kim harām hatun birle halvat qılmaŋ kim üçünçi men bolur-men taqı ança vesvese qılır-men kim sizni anıŋ birle **fitneke tüşürmedin** qoymaz-men [350: 5]* ‘Biri, yabancı bir kadınla bir arada bulunmaktır. Orada kesinlikle üçüncü kişi olarak ben bulunurum ve sizi onunla günaha düşürmeden bırakmam.’

had ur-: had cezası uygulamak

*Peygāmbar ‘as su’āl qılsa kim zinā qıldıŋ? tēp eger qıldım tēsem, **had urğay** [381: 14-15]* ‘Peygamber bana: “Zina yaptın mı?” diye sorsa “Yaptım.” desem, bana had cezası uygulayacak.’

īmān al-: iman almak

*Eger Şeytān köŋliŋge kirip **īmānı**ŋni taqı tevhiđiŋni taqı ma’rifatiŋni **alsa**, ne qılğay erdiŋ [325: 5-6]* ‘Eğer hırsız, kalbine girip imanını, irfanını, birlik inancını alsaydı ne yapacaktın?’

menfa‘at tegür-: faydası dokunmak

*Velikin kimerse mālını cem‘ qılsa, halāyıqta **menfa‘at tegürmek** için taqı yaq yawuklarqa taqı miskīnlerke taqı dervişlerke ihsān ve in‘ām qılmaq için cem‘ qılsa taqı ihtiyāt birle halāldın cem‘ qılsa taqı halāl yönleringe şarf qılsa taqı zekātı hilesiz edā qılsa, anğar cem‘ qılmaq ziyān qılmağay [396: 10]* ‘Ancak bir kimse insanlara faydası dokunsun diye; yakınlara, yoksullara, dervişlere vermek ve onlara yardımda bulunmak için, tedbir ile helaldan kazansa ve sonra da helal, meşru yerlerde harcasa, hilesiz olarak zekātını verse, para kazanmak buna zarar vermez.’

meşaqat qıl-: zorluk, sıkıntı çıkarmak

*Ve eger munlar islām keltürmeseler, islām keltürgenlerke zaħmat ve **meşaqat qılmasalar** tēp sizlerni ağırlar erdi [110: 15]* ‘Müslüman olanlara acı vermesinler, zorluk çıkarmasınlar, diye size değer verirdi.’

meşgul bolma-: fırsat bulamamak

*Taqı ot atmaqqa, sünğü sançmaqqa **meşgul bolmadın** bir yolu qılıç birle hamle qıldılar erdi [71: 15]* ‘Daha ok atmaya ve süngü kullanmaya fırsat bulamadan, kılıçla bir anda yüklendiler.’

müşkil hal qıl-: sorun çözmek

*‘Avāmu’ n-nāsqa **müşkillerini hal qıldım** [407: 2]* ‘Halkın sorunlarını çözdüm.’

qan tök-: kan dökmek

Musulmänniñ qanını nāḥaq yerde tökmek ḥarām turur [385: 14]

‘Müslümanın haksız yere kanını dökmek haramdır.’

raḥmat yıǵ-: rahmet kesmek

Taqı qaçan kim mu'min gul ḥamrını içmek üçün elginge alur bolsa, Ḥaq te'ālā ol quldın raḥmatını yıǵar, hēç aṅgar raḥmat qılmaz [363: 6-7] ‘Bir mümin içmek için eline içkiyi alsın Cenabıhak o kulundan rahmetini keser, ona hiç merhamet etmez.’

rūḥ/cān gabz qıl-: can almak

Qaçan kim melekü'l-mevt ol kimersening rūḥını gabz qılır bolsa, aning ehl-i beyti saçlarını yaysalar taqı çağırışı yıǵlasalar taqı yüzlerine ursalar, melekü'i-mevt aytur... [442: 12] ‘Ölüm meleği, o kimsenin canını alınca, onun çoluğu çocuğu saçını başını yolsa, bağırıp çağırıp yüzlerini yırtsa...’

savāb bër-: sevap vermek

Ḥaq tut saṅga ekki qat savāb bergey [402: 3] ‘Cenabıhak sana iki kat sevap verecektir.’

söz qat-: konuşmasını bölmek, söz katmak

Ve eger sözler bolsa, cümlesi tek tururlar, hēç söz qatmaz erdi [44: 12] ‘Konuşacak olsa hepsi susar ve hiç konuşmasını bölmezlerdi.’

söz taşla-: konuşma taşlamak, söz taşlamak

Eger bu abuşqa sözini taşlar taqı kesekler eşitür bolsa, yıǵlaǵaylar [286: 9] ‘Eğer bu ihtiyarın konuşmasını taşlar ve taşlaşmış topraklar duymuş olsa kesinlikle ağlayacaklardır.’

şulḥni 'ehdni buz-: barış anlaşmasını bozmak

Bizim kişiler birle sizin yārānlar edepsüzlük qılmışlar, şulḥni 'ehdni buzmuşlar [47: 17] ‘Bizim adamlarla sizin dostlarınız terbiyesizlik yapmışlar, barış anlaşmasını bozmuşlar.’

tamuǵ 'uqūbatınga sezā bol-: cehennem azabına çarptırılmak

Dünyā muḥabbatı şūmluqıdın tamuǵ 'uqūbatınga sezā bolur [393: 3] ‘Dünya sevgisinin uğursuzluğu sebebiyle cehennem azabına çarptırıldılar.’

tamuǵqa sezā bol-: cehenneme çarptırılmak

Peygāmbarqa inanmadılar, şiqāvat[-i] ebedī birle tamuğqa sezā boldılar [419: 17] ‘Peygambere inanmadılar, sonsuza kadar süren talihsizlikle cehenneme çarptırıldılar.’

‘uqūbat qıl-: ceza vermek

Ol kāfırlar anlarnı ‘azāb ve ‘uqūbat qılır erdiler [97: 15] ‘Kâfirler onlara da ceza verip işkence ediyorlardı.’

yoldın azıt-: bozgunculuk çıkarmak, yoldan çıkarmak

Bilgil, āgāh bolğıl kim gūr ‘azābınıñ üç ülüşde biri gıybatdın bolğay taqı bir ülüşi gammāzlıqdın bolğay taqı bir ülüşi yoldın azıtmaqđın bolğay [387: 2] ‘Kabir azabının üçte biri gıybetten, üçte biri laf getirip laf götürmekten ve üçte biri de karışıklık, bozgunculuk çıkarmaktan olacaktır.’

zahmat artur-: zahmet vermek

Velīkin özleringe zahmat arturdular [340: 10] ‘Ne yazık ki kendilerine zahmet verdiler.’

zahmat tég-: kötülük dokunmak

Anlarqa zahmat tégmesün tēp ıdtım [48: 16] ‘Onlara bir kötülük dokunmasın, diye gönderdim.’

zahmat tegrü-: eziyet vermek

Musulmānlarnı süre zahmat tegrü, tekebbür birle yöriyürler [374: 2] ‘Müslümanları sıkıştırıp eziyet veriyorlar ve kibirlenerek yürüyorlar.’

zahmat tegür-: sıkıntı vermek

Munda turup munğar zahmat tegürmek hoş ermez [393: 14] ‘Burada kalıp ona sıkıntı vermek iyi bir şey değil.’

ziyān qıl-: zarar vermek

Velīkin kimerse mālını cem‘ qılsa, halāyıqta menfa‘at tegürmek için taqı yaq yawuklarqa taqı miskīnlerke taqı dervişlerke ihsān ve in‘ām qılmaq için cem‘ qılsa taqı ihtiyāt birle halāldın cem‘ qılsa taqı halālyönleringe şarf qılsa taqı zekātını hilesiz edā qılsa, anğar cem‘ qılmaq ziyān qılmaqay [396: 10] ‘Ancak bir kimse insanlara yarar sağlamak için; yakınlara, yoksullara, dervişlere vermek ve onlara yardımda bulunmak için, tedbir ile helaldan kazansa ve sonra da helal, meşru yerlerde harcasa, hilesiz olarak zekātını verse, para kazanmak buna zarar vermez.’

3.1.3. Hareket İfade Eden Eşdizimler

ġazāt qıl-: savaş açmak

Falān cezīre içinde kāfırlar bar, bizke inqiyād qılmazlar. Ėmdi ben anlarqa ġazāt qılır-men [404: 16] ‘Falan adada kâfirler var, bize boyun eğmiyorlar. Şu anda onlara savaş açıyorum.’

ġazāt qılmaqğa çıq/ġazāt qıl-: sefere çıkmak/savaşa çıkmak

Qaçan kim çerig ġazāt qılu Şāmqa bardılar erse, özi taqı ‘Ömerdin destur tilep çerig birle bardı, bolġay-mu kim Haq te ‘ālā şehīdlik ruzı qılġay, tēp [128: 1] ‘Ordu sefere çıkmak üzere Şam'a yönelince: “Acaba bana şehitlik nasip olur mu?” diye Ömer'den izin isteyip orduyla birlikte Şam'a gitti’

ġazātga bar-: cihada çıkmak

Könglüm, andaġ tileyür kim sizing birle ġazātqa barsam, kāfırlar birle uruşsam, ġazīlar şavābını hāşil qılsam ve eger taqı ölsem, şehīdler savābını hāşil qılsam, tedi erse [289: 17] ‘Gönlüm, sizinle birlikte cihada çıkıp kâfilerle vuruşmayı, gaziler sevabını almayı, eğer ölecek olursam şehitler sevabını almayı diliyor dedi.’

ġul ur-: kelepçe vurmak

Tutuñg bu İbrāhīmni, elgin adaqın bağlañg taqı boynıñga ġul uruñg taqı zindānqa kemişing [217: 3] ‘İbrahim'i tutun, eliniyağını bağlayın, boynuna kelepçe vurup zindana atın.’

ġabar bër-: haber götürmek

Ol yöndin hemişe kirür erdi, Peyġāambar ‘as’nuñg ahvālıdın (Umm-i) Ĥabibeke sorar erdi, taqı barıp kāfırlarqa ġammāzlıq qılıp ġabar bërür erdi [17: 14] ‘O yüzden Hz. Peygamberin durumundan Ümmü Habibe'ye sorar, kovuculuk yapıp kâfirlere haber götürürdü’

ġamle qıl-: saldırıya geçmek

Ėmdi eşāblarıñgı yıġġıl taqı ġamle qılıñg [73: 13] ‘Şimdi sahabeleri topla ve saldırıya geçin.’

kişilerke qarış-: (insanların) arasına karışmak

Erte çıkar, şahrāda yöriyür, hēç kişiler birle sözleşmez, hēç kişilerke qarışmaz [400: 6] ‘Sabah çıkar, çöllerde gezer, hiç kimseyle konuşmaz ve insanlar arasına karışmaz.’

mühür bas-: mühür basmak

Haq bitidi mihür bastı taqı Abū Bekr oğlını Mısırqa béglikke ıda bérdi [133: 5] ‘Mektup yazıp mühür bastı ve Ebu Bekir’ in oğlunu Mısır’a valiliğe gönderdi.’

ornunda oltur-: yerine geçmek, makamına oturmak

Men dünyādın naql qılsam, üküş kimerse bolğay kim benim ornunda olturup halīfaliq qılmaq tilese taqı benim mihrābumda imāmatlıq qılmaq tilese taqı minberimke minip va ‘z u naşīhat qılmaq tilese [92: 7-8] ‘Ben dünyadan göçecek olursam, pek çok kimse benim yerime geçip halifelik, mihrabıma geçip imamlık yapmak, minberime çıkıp vaaz ve öğüt vermek ister.’

peydā/zāhir bol-: ortaya çıkmak

Bir kün ol gār içinde oturur erken bir kimerse peydā boldı [7: 14] ‘Bir gün mağara içinde otururken bir kimse ortaya çıktı.’

qadam atla-: ayak atmak, adım atmak

Taqı bir qadamumnı atlasam, andağ sézer-men kim taqı bir qadamumnı atlamazdın burunraq Haq te ‘ālā cānımnı qabz qılğay tēp [434: 1] ‘Yine bir ayağımı atsam, öteki ayağımı atmadan önce Cenabıhakk’ in benim canımı alacağını düşünüyorum.’

qur‘a kemiş-: kura çekmek

Haatunlarıdın birini iħtiyar qılıp çıqarmaz erdi kim köngüleri ħasta bolmasun tēp, velīkin cüme haatunlarını bir yerke cem‘ qılır erdi taqı qur‘a kemişür erdi [414: 7] ‘Gönülleri kırılmasın diyehanımlarından birini seçmez, fakat bir araya toplar, aralarında kura çekerdi.’

şafarğa çıq-: yolculuğa çıkmak

‘Abdullāh bin ‘Abbās razhumā bir ħādimi birle şafarğa çıqtılar [253: 11] ‘Abdullah bin Abbas hizmetçisi ile birlikte yolculuğa çıktı.’

şahrāqa çıq-: ava/avlanmaya çıkmak/şehir dışına çıkmak

Qaçan kim Harūne‘r-Reşid atlığ ħalīfa nevbeti keldi erse, özi şahrāqa çıqtı [155: 11] ‘Harun Reşid adlı halife, halifelik döneminde avlanmaya çıktı’

satğın al-: satın almak

Ėkki tēwe satğın alıp turur-men sekkiz yük yarmaqqa [23: 10] ‘Sekiz yüz yarmağa iki deve satın aldı.’

sawuq yél qop-: soğuk rüzgar, fırtına çıkmak

Handaq taquşında bir kēçe qatıg sawuq yēl qoptı [31: 6] ‘Hendek savaşında çok korkunç bir soğuk rüzgar çıktı.’

selām tegür-: selam götürmek, selam ulaştırmak

Yā Ca’fer, bir qaç kimerseler birle kerek kim Yemenke barsaṅg taqı Yemen pādşāhı Necāşī melikke biziṅ selāmumızni tegürsēṅ taqı anı İslāmqa da’vat qılsaṅg [78: 11] ‘Ey Cafer! Birkaç kimseyle birlikte gidip Yemen padişahı Necaşi'ye bizim selamımızı götür ve onu İslam'a çağır.’

suw al-: su basmak

Kesrī ēlini suw aldı, ḥarāb qıldı erse, Kesrī ēli içinde nē kim mūneccim, taqı kāhin taqı sāhir bar erdi, cümlesi yığıldı [83: 5-6] ‘Kisra 'nın ülkesini su basıp tahrip edince ülkesinde ne kadar münecim, kâhin ve büyücü varsa hepsi toplandı.’

suwı suğal-: suyu çekilmek

Bu Selmān eger toluğ suwluğ quyuğqa barur bolsa, ol quyuğnuṅ suwı suğalgay [385: 7] ‘Bu Selman (var ya)! Suyla dolu kuyuya gitse kuyunun suyu çekilir.’

tabānça ur-: tokat atmak

Yūsuf taqı Şem’un qatıṅa bardı erse, Şem’un taqı bir tabānça urdı [354: 16] ‘Yusuf Şemun'un yanına varınca Şemun da bir tokat attı.’

tamuğqa sür-: cehenneme sürmek

Boynuṅa zencir bağlağaylar taqı tamuğ içinde süregeyler [18: 2] ‘Boynuna zincir bağlayıp cehenneme sürecekler.’

tamuğqa at-: cehenneme atmak

Qiyāmatda ēlgimke gul qoyğaylar taqı tamuğqa atğaylar tēp qorqar-men [361: 6] ‘Kıyamette elime kor koyacaklar ve cehenneme atacaklar diye korkuyorum.’

yolğa kir-: yola düşmek

Taqı ittifāq andağ tüşti kim atası abuşqa bire yana yolğa kirdiler [287: 16-17] ‘Bir zaman sonra bu çocuk büyüdü, koca adam oldu. Bir gün yaşlı babasıyla yola düştüler.’

zencir ur-: zincir vurmak

Ey zabāniyyeler, tutuṅ taqı bu 'Āmirni tamuḡqa eletiṅ, boynıḡa zenciṛ uruṅ taqı sūriṅ [147: 13] 'Ey zebaniler! Amir'i tutup ceheneme götürün, boynuna zincir vurup atın.'

zindānqa kemiş-/qat-: hapse/zindana atmak, koymak

Tutuṅ bu İbrāhimi, elgin adaqın baḡlaṅ taqı boynıḡa ḡul uruṅ taqı zindānqa kemişinḡ [217: 3] 'İbrahim'i tutun, elini ayaḡını baḡlayın, boynuna kelepçe vurup zindana atın.'

3.1.4. Bir Durum veya Olayı İfade Eden Eşdizimler

āzār bol-: kötülük görmek, zulüm görmek

Mu'āviya bir kün Yeziddin āzār boldı, hāṭırı muniş boldı [292: 8] 'Muaviye bir gün oḡlu Yezid'den kötü muamele gördü ve gönlü incindi.'

belā kel-: bela gelmek

Sizlerinḡ İslāmlarinḡız taqı imānlarinḡız könglünḡüzde ornap turur, andaḡ muhkem bolup turur kim neçeme uluḡ belā u miḡnet kelse, sizler şabur qılu bilür-siz taqı imānnı içginmaz-siz [76: 7-8] 'İmanınız gönlünüze o kadar sağlam yerleşmiş durumdadır ki, size ne kadar büyük bela ve sıkıntı da gelse sizler sabredebilir ve imanınızı bırakmazsınız.'

bişārat ber-: müjde vermek

Muḡammedke bişārat bereyin [170: 12] 'Muhammed'e müjde vereyim.'

dīni yülügen tur-: dinini törpülemek

Uşbu 'illet mu'min dīnini yülügen turur, ya'nı hēç dīni içinde şavābı qalmaz [412: 4] 'Bu hastalık, müminin dinini törpüler, yani dini hakkında hiç sevabı kalmaz.'

eḡgülik tēg-: iyilik gelmek

Ma'lūm bolur kim mu'minlarḡa eḡgülik tēgmişde qaḡurmaq taqı yamanlık tegmişte sewünmek munāfiqlar şifati boldı erse, mu'min kerek kim özidin bu şifatnı iraq qıls, andın sonḡ mu'min bolsa, yoḡ erse, işi ḡaṭarlıḡ turur [412: 14] 'Buradan da anlaşılıyor ki, müminlere iyilik geldiğinde kayırmak ve kötülük geldiğinde sevinmek münafıklık özelliḡi sayılıyorsa, mümine, bu özelliḡi kendinden uzaklaştırmak gerekir. Ancak uzaklaştırdıktan sonra mümin olur, yoksa işi tehlikelidir.'

menfa'at teg-: fayda gelmek

Neteg kim ādem oğlıqa tendürüstlükdin üküş fāyida teger, İmām Şāfi'īdin taqı ḥalāyıqqa üküş menfa'at teger [202: 9] 'İnsana sağlık ve esenlikten nasıl fayda gelirse İmam-ı Şafii' den de halka o şekilde fayda gelir.'

ğurbat ihtiyār qıl-: gurbete düşmek

Bunça üküş ḥalāyıq evleridin adrılıp ğurbat ihtiyār qılıp munça emgek taqı meşaqqatnı taḥammul qılıp Haq te'ālānıng raḥmatıdın maḥrūm bolup qaytsalar, uluğ ḥusrān taqı nuqşān turur bizlerke, tēp qađǵu ḥasrat birle yana ımızgandım [271: 8] 'Bunca insan evlerinden ayrılıp, gurbete düşüp bunca eziyete, çileyekatlamp da yüce Allah'ın rahmetinden mahrum olup dönerse bizim için büyük bir zarar ve yıkımdır, diyerek kaygıyla yine uyukladım.'

ḥalāl yē-: helal yemek

Qayu mu'min ve muvahḥid qırq kün ḥalāl yēse, ol qulnuṅ könglini Haq tut münevver qılır [294: 9] 'Hangi mümin ve Allah'ı bir bilen biri kırk gün süreyle helal yerse Cenabıhak o kulun kalbini nurlandırır.'

ḥarām nazār qıl-: harama bakmak

Ḥarām nazār qılmaq köngüllerde şehvet urluqın kemişür taqı ol fitne anğar tap bolur [350: 13] 'Harama bakmak, gönüllere şehvet tohumunu atar ve o günahı yaptırır.'

ḥarām yē-: haram yemek

Haq tut ol ḥarām yēgen qulnuṅ farīza namazlarını taqı qabūl qılmaz [294: 12] 'Cenabıhak o haram yiyen kulunun farz namazlarını da nafile namazlarını da kabul etmez.'

hezīmet bol-: bozguna uğramak

Eger musulmān çerigi hezīmet bolsa, artıdın düşmanlar qawar erken namaz vaqtı bolsa, kölük üze yügrür erken işārat birle namaz qılğay [240: 16] 'Eğer Müslüman askeri bozguna uğrar, ardından düşmanlar kovalarken namaz vakti girerse binek hayvanı üzerinde koştururken işaretle namaz kılacaktır.'

ḥuşūmat tüş-: anlaşmazlık çıkmak, anlaşmazlığa düşmek

Bir kün ḥalīfa İbnü Ca'fer taqı ḥatunı arasında ḥuşūmat tüşti [192: 7] 'Bir gün Halife ibni Cafer ile hanımı arasında anlaşmazlık çıktı.'

işini kifāyat kıl-: işini görmek

Eger özinde dünyāvī bolsa 'iṣār qılır erdi. Eger bolmasa, öz muhibleridin cem' qılır erdi taqı ol derviṣning işini kifāyat kılır erdi [251: 11] ‘Eğer kendinde dünyalık bir şey varsabağışlar, yoksa sevdiklerinden toplar o yoksulun işini görürdü.’

ittifāq qıl-: anlaşmaya varmak

Taqı yalınḡ qılıç birle kelip öltürmekke ittifāq qıldılar erse, Cebre'il 'as keldi [19: 17] ‘Gidip kılıçla öldürmekte anlaşmaya varılınca Cebrail geldi.’

kerem tur-: bağışta bulunmak

Hēç peygāmbarlar haqqınga ol miqdār luṭf u kerem qılmadı [10: 6] ‘Hiçbir peygamber hakkında bu kadar iyilik ve bağışta bulunmamıştır.’

kerem qıl-: cömertlikte bulunmak

Haq Te'ālā kerem ve luṭf qıldı taqı on namāz bağışladı [59: 2] ‘Cenabıhak iyilik yapıp cömertlikte bulundu ve on namazı bağışladı.’

luṭf qıl-: iyilikte bulunmak

Hēç peygāmbarlar haqqınga ol miqdār luṭf u kerem qılmadı [10: 6] ‘Hiçbir peygamber hakkında bu kadar iyilik ve bağışta bulunmamıştır.’

ma'siyatqa tüş-: günaha saplanmak, günaha düşmek

Ol hamr içmek sebebidin munça ma'siyatqa tüştiler [367: 4] ‘İçki içmeleri yüzünden bunca günaha saplandılar.’

maqşūda teg-: amaca ulaşmak

Öçekke minip tüşerinde taqı töpen yıqıldı taqı helāk boldı, maqşūdinga tegmedin öldi [365: 6] ‘Dama çıkıp tekrar aşağı inerken tepesi üstü düştü ve geberdi gitti; amacına da ulaşmadan öldü.’

ma'siyat tuğ-: kötülük doğmak

Ne kim ma'siyat bar erse, cümlesi mundın tuğar [364: 6] ‘Bütün kötülükler bundan doğar.’

mekri hīlesi bāṭil bol-: planı bozulmak

Ol kāfirlarınḡ mekri hīlesi bāṭil boldı [40: 14] ‘Kafirlerin planı bozuldu.’

meşaqqat tēg-: dert gelmek

Ey Perverdigārim, emdi maṅga zarar ve meşaqqat tēgdi [333: 5] ‘Ya Rabbi! Şimdi bana dert gelip çattı.’

mihnet kel-: sıkıntı, üzüntü gelmek

*Sizlarning İslamlaringiz taqi imānlaringiz könglüngüzde ornap turur, andağ muhkem bolup turur kim neçeme uluğ belā u **mihnet kelse**, sizler şabur qılu bilür-siz taqi imānnı uçınmaz-siz [76: 7-8] ‘İmanınız gönlünüze o kadar sağlam yerleşmiş durumdadır ki, size ne kadar büyük bela ve sıkıntı da gelse sizler sabredebilir ve imanınızı bırakmazsınız.’*

muşibat teg-: musibet gelmek

*Kim **muşibat tegmişte** qul şabur qılsa, ceza ‘ ve feza ‘ qılmadin tilinde yawuz kelimeler sözlemedin taqi könglinde yawuz eşdişeler keçürmedin şabur qılıp tursa [325: 1] ‘Bir musibet geldiğinde kul sabrederek sızlanıp yakınmadan, kötü bir söz söylemeden, içinden kötü düşünceler geçirmeden sabreder.’*

ni‘ matlığ bol-: nimete boğulmak

*Tegme biringiz üküş **ni‘ matlığ bolğaysiz** taqi biringizni yigrengey-siz taqi sizlerni ferışteler yegrengey [324: 2-3] “Her biriniz pek çok nimete boğulacak ve birbirinize karşı kibirlenecek, melekler de sizden nefret edecek.”*

osal qıl-: gaflete gelmek

*Emr-i ma‘rūf taqi nehy-i münker qılğuçılar **osal qılıp** fāsiqlar birle yaraşmaqlarınıñ mişālī aᅇgar oᅇşar kim, bir qavm kemike kirdi taqi ba‘zıları kemi üzesinde olturdılar taqi ba‘zıları kemi asrasında olturdılar [303: 11] ‘Emr-i bi‘l ma‘rūf ve nehy-i anil münker yapanların gaflete gelip de günahkârlarla, asi olanların anlaşmalarının durumu; gemiye girip de bazısı geminin üstüne, bazısı da geminin alt tarafına oturan bir topluluğun durumuna benzer.’*

revā er-: ihtiyaç duymak

*Taqi sēni ol Tanğrınıñ dīni üze ünder-men kim bir u bar turur, taqi aᅇgar şerīk ortağ yoq turur taqi vezīr **revā ermez** [78: 17] ‘Seni; var ve bir olan, kendine ortak olmayan, yardımcıya ihtiyaç duymayan o yüce Tanrı 'nın dinine çağırıyorum.’*

ribā ye-: faiz yemek

*Andın song te‘ālā tamuğnuñ tört yanını nefş ārzūları birle, ten tilekleri birle, ᅇamr içmek, zinā qılmaq birle, **ribā yemek**, zulm qılmaq, tena‘um qılmaq kim nefske ᅇoş kelür, munuñ tēg neerseler birle qapsadı [61: 15-16] ‘Cenabıhak daha sonra cehennemın dört bir yanını, nefsin ve bedenın*

istekleri ile içki içmek, zina yapmak, faiz yemek, zulüm yapmak ve bolluk içinde yaşamak gibi nefse hoş gelen şeyler ile kuşattı.’

tedārük hāşil qıl-: çare bulmak

Bir kün tabībqa taqı ahvālını beyān qıldı, taqı meblağ māl va ‘da qıldı, eger bu işke tedārük hāşil qılsaŋg, tēdi erse [233: 8-9] ‘Bir gün hekime durumunu açıkladı: “Eğer bu işe çare bulursan, sana mal ve para vereceğim.” dedi.’

yamanlık teg-: kötülük gelmek

Ma ‘lūm bolur kim mu ‘minlarğa edgülik tēgmişde qadğurmaq taqı yamanlık tegmişte sewünmek munāfiqlar şifatı boldı erse, mu ‘min kerek kim özidin bu şifatnı iraq qılsa, andın song mu ‘min bolsa, yoq erse, işi haşarlığ turur [412: 14] ‘Buradan da anlaşılıyor ki, müminlere iyilik geldiğinde kayırmak ve kötülük geldiğinde sevinmek münafıklık özelliği sayılıyorsa, mümine, bu özelliği kendinden uzaklaştırmak gerekir. Ancak uzaklaştırdıktan sonra mümin olur, yoksa işi tehlikelidir.’

yazuq örtgen tur-: günah örtmek

Haq te ‘ālā hazratında yawuqluq turur taqı yazuqlarını örtgen turur [313: 8-9] ‘Bu durum günahları örter, mümini gūnahtan alıkoyar, bedenden hastalığı giderir.’

zahmat tēg-: zarar, sıkıntı gelmek

Bolmasun kim saŋga bir zahmat tegse [289: 9] ‘Sakın sana bir zarar gelmesin!’

zāyi ‘ bol-: boşa gitmek

Taŋrı için bolmasa, emgekiŋg zāyi ‘ bolur taqı saŋga āhiratta hēç savāb bolmaz [408: 9] ‘Allah rızası için yapılmadıkça emeğin boşa giderve ahirette de sana hiç sevap olmaz.’

ziyāfat qıl-: ziyafet vermek

Taqı tört miŋg yılda tegi ol ziyārat qılguçı zāhidlarqa ziyāfat qılğaymen hem taqı saŋga ziyāfat qılğaymen [394: 6] ‘Ziyaret edenlere de sana da dört bin yıl kadar ziyafet vereceğim.’

3.1.5. Durağanlık İfade Eşdizimler

‘ahd qıl-: söz vermek

Ādam oğlınğa mundın uluğ ziyān bolmağay kim eğisi birle ‘ahd qılsa taqı ol ‘ahdnı buzsa [350: 7] ‘Bir kişi Rabbine yemin ederek söz verip daha sonra buna uymazsa bundan daha büyük günah yoktur.’

amānat qoy-: emanet bırakmak, emanet koymak

*İşni tamām qıldı taqı sekiz batman tuturğannı qabūl qılmaşdın soñğ menim qatımda **amānat goydı** [292: 14] ‘İşini bitirdi fakat sekiz batman pirinci bende emanet bıraktı.’*

destūr bér-: izin vermek

*Anlar sanga ğazāt qılmağğa **destūr bér**diler-mü? [290: 3] ‘Onlar sana cihada gitmeye izin verdiler mi?’*

destūr bol-: izin almak

*Cümle řahābalar rūza tutsunlar taqı eřtār vaqtı bolsa, mēndin destūr bolmadın eřtār qılmasunlar [388: 11] ‘Bütün sahabeler oruç tutsun ve iftar vakti gelince benden **izin almaksızın** oruç açmasın.’*

haq bér-: hak vermek

*Ēmdi kim yollarda olturmaqdın çārañız bolmasa, yolğa **haqqın bér**ip olturūñg, tēdi erse [305: 2] ‘Yollarda hiç oturmamaya çareniz yoksa o zaman yola hakkını vererek oturun.’ buyurdu.’*

hüküm qıl-: hüküm vermek, hükümde bulunmak

*Ey qāzī, sen bu ğalāyıq arasında kim **hüküm qılur**-sen, hēç dūnyāvī neerse alur-mu-sen? [246: 3] ‘Ey kadı! İnsanlar arasında hüküm veren kiři olarak sen dūnyalık herhangi bir řey alıyor musun?’*

mühlet bér-: süre vermek, süre tanımak

*Manga bir sā‘at **mühlet bér**gil [442: 2] ‘Bana bir saat süre tanı’*

öre tur-: ayakta tutmak

*Kim tilese, tamuğluğ kişike baqayın, tēp ol kişike baqsun kim özi olturmuş bolğay taqı ileğinde kişiler qol qawuşurup hıdmatda **öre turmuş** bolğay [373: 6] ‘Kim cehennemlik birine bakmak isterse kendisi otururken başkalarını önünde el bağlatıp ayakta tutan kimseye baksın.’*

qabūl qıl-: kabul buyurmak

*Eger cümle mālımnnı **qabūl qıl**sañız, red qılmaz-men [125: 15] ‘Eđer bütün malımı kabul buyurursanız, bunu geri çevirmem, buna razıyım’*

rāz ay-: sır açmak

Yūsufnı ündegeyin taqı üzenġizke qapuġnı baġlayın taqı rāzıngnı ayġıl [360: 7] ‘Yusuflu oraya çağırayım, üstünüzden kapıyı baġlayayım; o zaman sırrını aç.’

rūzgār keçür-: vakit, zaman geçirmek

Ĥaq te ‘ālā mēni i ‘zāz ve ikrām qıldı taqı māl ve ni‘met bērdi, dünyāda neteg kim aġırladı āhiratta taqı andaġ aġırlaġay, tēp maġrur bolup rūzgār keçürse [426: 2-3] ‘Cenabıhak beni yüceltti, mal ve nimet verdi, dünyada yücelttiġi gibi ahirette de yüceltir, deyip gururlanarak vakit geçirir.’

yol bēr-: öncelik tanımak

Bizing tēg eşreflerni qapuġda tutar taqı bu kimerselerke qatında yol bērür [110: 7] ‘Bizim gibi soyluları kapıdatutuyor, fakat böyle kişilere huzurunda öncelik tanıyor.’

zindānda yat-: hapiste yatmak

Ebū Ĥanīfeni zindānqa kemiştiler. Birkaç eyyām zindānda yattı [196: 9] ‘Ebu Hanife'yi hapse koydular, birkaç gün hapiste yattı.’

3.1.6. Fiziksel ve Biyolojik Durumları İfade Eden Eşdizimler

‘azāb içinde tur-: azap görmek

Ėkki elgi zincīr birle boynıġa baġlanmış ‘azāb ve ‘uqūbat içinde turur [345: 17] ‘İki eli zincir ile boynuna baġlanmış; azap görür ve ceza çeker durumdadır.

‘uqūbat içinde tur-: ceza çekmek

Ėkki elgi zincīr birle boynıġa baġlanmış ‘azāb ve ‘uqūbat içinde turur [345: 17] ‘İki eli zincir ile boynuna baġlanmış; azap görür ve ceza çeker durumdadır.’

açlıq tart-: açlık çekmek

Nē emgek kim bizler bu isig havāda körer-miz taqı bu açlıqlar zahmatını taqı meşaqqatını tartar-miz, cümlesiniġ savābı içinde bizler birle berābe tururlar [408: 12-13] ‘Sıcak havada gördüğümüz her tür eziyetin, çektiğimiz açlıkların zorluklarının ve sıkıntılarının hepsinin sevabı konusunda bize korkaktırlar, buyurdu.’

āhir nefesi çıq-: son nefesi çıkmak

Āhir nefesim imān birle çıqğay, andın sonğ sening vesvesengdin halāş bolğay-men [227: 10] ‘Son nefesim imanla çıkar, ancak ondan sonra senin vesvesesenden kurtulurum.’

āhıratqa ulan-/bar-: ahirete geçmek

Rebī’ü’-avval aynıng on birinç kün yekşenbe kün erdi kim āhıratqa ulandı [6: 16] ‘Rebiyül-evvel ayının on birinci günü yani Pazar günü ahirete göçdü.’

‘azāb ve ‘uqūbat kör-: azap ve ceza görmek

Bir kimerse tamuğda ming yıl qalğay, ‘azāb ve ‘uqūbat körgey üküş ma ‘şiyat sebebidin [236: 17-238: 1] ‘Bir kimse bin yıl cehennemde kalacak; çok günah ve isyankârlık sebebiyle azap ve ceza görecektir.’

‘azāba taḥammul qıl-: azaba dayanmak

Velikin miskin za ‘if qulung ‘azāb ve ‘uqūbatqa taḥammul qılu bilmez-men [321: 11] ‘Ancak aciz ve zavallı ben kulun azaba ve cezaya dayanamaz.’

bāqı qay-: sağ kalmak

Yā Şaqıq, sening i ‘tiqāding bu mu turur kim sen aḥşamqa tegi bāqı qayğay-sen [434: 11] ‘Ey Şakik! Akşama kadar herhalde sağ kalacaksın (!) Senin inancın bu mudur?’

bēhüş bol-: kendinden geçmek

İbrāhīm peygāambar anıng tēg heybetlig şūrat körmişi yoq erdi, erse, ṭakatı qalmadı, bēhüş bolup tüşti [439: 6] ‘İbrahim Peygamber onun gibi korkunç bir surat görmüş değildi. Görünce dermanı kalmadı ve kendinden geçip yere düştü.’

cān bēr-: can vermek

Mēni falān öltürdi, tēdi taqı yıqıldı, cān bērdi [342: 11] ‘Beni falan kişi öldürdü.’ diyerek yıkıldı ve tekrar can verdi.

cānı çıq-: canı çıkmak

Barmaqını ağızınga qattı taqı ol içgen sütüni qusmaq için ol miqdār emgendi kim cānı çıqmaqğa tegdi [235: 1] ‘İçtiği sütü çıkarmak için o kadar çok zorladı ki, neredeyse canı çıkayazdı.’

dāru baqāğa rıḥlat qıl-: sonsuzluk âlemine geçmek

Bildiler kim anaları dāru fenādın dāru baqāğa rihlat qılmış [167: 14-15]
'Anladılar kianneleri ölümlü dünyadan, sonsuzluk âlemine göçmüş.'

dünyādın köç-: dünyadan göçmek

Andın sonġ bir qaç eyyām keçti, Varqa i-inbü Nevfel taqi dünyādın köçti [9:
5] 'Bunun üzerinden birkaç güngeçti ve Varka ibni Nevfel vefat etti.'

dünyāke kel-: dünyaya gelmek

Altı yüz yigirmi yıl keçmiş erdi kim Muḥammed Resūlullāh dünyāke keldi
[4: 12] 'Altı yüz yirmi yıl geçmişti ki Muhammed resulullah dünyaya geldi.'

ecel yet-: ecel gelmek

*Oaçan kim bir kimseni bulsa, anıġ rızqı tükenmiş bolsa taqi eceli yetmiş
bolsa, ol kimerse üze ölüm qađġusını kemişür* [442: 9] 'Rızkı tükenmiş ve
eceli gelmiş bir kimseyi bulduğu anda, o kimsenin üzerine ölüm kaygısı
serper.'

elgi tutma-: eli tutmamak

*Bu cān sizdin çıqġay taqo körer közüġ körmez boyġay, tutar elġiġ tutmaz
bolġay* [280: 16] 'Bu can sizden çıkacak ve görür gözünüz görmez, tutar
eliniz tutmaz olacak.'

emgek qıl-: acı, çile, sıkıntı çekmek

Munça emgek taqi meşaqqat ne üçün qılır-siz [314: 15] 'Niçin bunca acı ve
çile çekiyorsunuz?'

emgek taqi meşaqqatnı taḥammul qıl-: eziyete ve çileye katlanmak, güçlük ve
zorluġa katlanmak

*Bunça üküş ḥalāyiq evleridin adrılıp ġurbat ihtiyār qılıp munça emgek taqi
meşaqqatnı taḥammul qılıp Haq te'ālāniġ raḥmatıdın maḥrūm bolup
qaytsalar, uluġ ḥusrān taqi nuqşān turur bizlerke, tēp qađġu ḥasrat birle
yana ımızgandım* [271: 8] 'Bunca insan evlerinden ayrılıp, gurbete düşüp
bunca eziyete, çileyekatlanıp da yüce Allah'ın rahmetinden mahrum olup
dönerse bizim için büyük bir zarar ve yıkımdır, diyerek kaygıyla yine
uyukladım.'

emgek tart-: emek çekmek

*Yā Resūlallāhi, bizler bu isigde munça emgek tartıp oġul qızdın adrılıp
cāndın keçip tenimizni kāfirlarnıġ qılıçinga qarşu qoğup turur-miz* [408:
14] 'Ey 'Allah'ın elçisi! Bizler şu sıcaktabunca emek çekip, oġul kızdın

ayrılıp, kelle koltukta vücudumuzu kâfirlerinkılıçlarına karşı koyup duruyoruz.’

guvvat gıl-: güç bulmak

Tegme bir belāağa anlar birle guvvat gılur-miz [291: 12] ‘Her bir belaya karşı onlar sayesinde güç buluruz.’

kiçik tut-: kaşıntı tutmak

Cümle teninge illet münteşir boldı taqı teni cümlesi şıştı taqı kiçik tuttu [330: 17] ‘Bütün bedenine hastalık yayıldı, her yanı şıştı ve kaşıntı tuttu.’

meşaqqat kör-: zorluk çekmek, zorluk, sıkıntı görmek

Beni İsrā’ıl birle üküş zaḥmat ve meşaqqat körüp turur-men [58: 14] ‘İsrailoğulları ile çok acı ve zorluk çektim.’

meşaqqat qıl-: sıkıntı çekmek

Munça emgek taqı meşaqqat ne üçün qılur-siz [314: 15] ‘Niçin bunca acı ve çile çekiyorsunuz?’

meşaqqatga taḥammul qıl-: güçlülere katlanmak

Peygāambar ‘as’ nunġ yārānları kâfirler zaḥmatına taqı meşaqqatına taḥammul qılu bilmedin Peygāambar ‘as’ qa şikāyat qıldılar [323: 13] ‘Hz. Peygamberin ashabı, kâfirlerin verdikleri zorluklara ve güçlülere katlanamayıp Hz. Peygambere şikâyet ettiler.’

miḥnet bër-/ zaḥmat qıl-/meşaqqat tegür: acı, sıkıntı, üzüntü, güçlük vermek

Qayu qulnı Haq tut sewer bolsa, anġar üküş belālar taqı miḥnetler bërür. Āhiratta derecesi taqı ḥurmeti taqı ‘izzeti artuq bolsun tēp [327: 5] ‘Cenabıhak hangi kulunu severse ahirette derecesi, kıymeti ve şanı yüce olsun diye o kuluna çok belalar ve acılar verir.’

ölüm kel-: ölüm gelmek

Şerī‘atta oġluġa ölüm kelür [347: 6] ‘İslam'a göre oğluna ölüm geliyor.’

qanı tökül-: kanı dökülmek

Haq tut aval ḥükm kim ḥalāyıqlar üze qılġay, mazlūmlarınġ nāġaq qanı kim tökülmiş bolġay, anıġ içinde ḥükm qılġay, andın soġ öġin ḥükmler qılġay [336: 16] ‘Cenabıhak, en önce, haksız yere kanı dökülen mazlumların kanını dökenleri yargılayacak, ondan sonra da başkalarını yargılayacaktır.’

quvvat bol-: kuvvet bulmak

Bu yıgaç zahmatını tahammül qılıp ol rast sözün rucū qılmasaŋız sizke şavab taqı derece ermez-mü? tedi erse, İmāmğa quvvat boldı [226: 3-4] ‘Bu sopaların acısına tamamül edip o doğru sözden dönmezseniz size sevap ve derece olmaz mı?’ diye konuşunca imam kendinde kuvvet buldu.’

quvvatı zāyil bol-: dermanı kesilmek

Bu melik bu sözni eşitti erse, quvvatı zāyil boldı [442: 1] ‘Bu sözü duyar duymaz hükümdarın dermanı kesildi.’

soŋsuz ol-: soyu kesilmek

Haqıqatta seni yigrengen soŋsuz ol turur, sen ermes-sen [62: 12] ‘Gerçekte, sana düşmanlık besleyenin kendisinin soyu kesilmiştir.’

sökel bol-: yatağa düşmek

Bu arada men sökel boldum, bir ayqa tegi töşekke yatıp şāhib-firāş boldum [415: 12] ‘Bu arada hasta oldum, yatağa düşüp bir ay kadar yatakta kaldım.’

sökellik birle mubtalā bol-: hastalıkla boğuşmak

Mālī, tawarı zāyi‘ bolmuşta hēç qadğurmadi, oğlı qızı vefāti bolmuşta hēç qadğurmadi, yeti yıl taqı yeti ay taqı yeti kün tqı yeti sā‘at sökellik birle mubtalā bolmuşta hēç gadğurmadi, velīkin hatunı bu fāhişa işni qıldı tēp eşitti erse, bu işke qatıg qadğurdı [332: 13] ‘Malı, hayvanları kayb olduğunda; oğlu kızı öldüğünde; yedi yıl yedi ay yedi gün ve yedi saatten beri hastalıkla boğuşurken hiç kayırmadı, fakat hanımın ‘Bu kötü işi yaptı.’ diye duyunca çok kayırdı.’

sökellik/ ig teg-: hastalık gelmek

Bu ékkidin biringe sökellik tegdi taqı sökelliki qatıg boldı erse, iginge şabur qılu bilmedin [326: 8] ‘Bunlardan birine hastalık geldi. Hastalığı ilerleyince sabredemedi.’

sökelliki qatıg bol-: hastalığı ilerlemek

Bu ékkidin biringe sökellik tegdi taqı sökelliki qatıg boldı erse, iginge şabur qılu bilmedin [326: 8] ‘Bunlardan birine hastalık geldi. Hastalığı ilerleyince sabredemedi.’

şūratqa bol-: görünümüne girmek, şekle bürünmek

Abū Bekr şūratıŋa bolup keldim [101: 5] ‘Ebu Bekir’in görünümüne girerek geldim.’

şehvetni qaṭ‘ qıl-: şehvetten kesilmek, cinsel istekleri köreltmek

Bir kimerse bir şeyvetni qaṭ' qılmaq birle ḥalīfa ewinge maḥram bolur ermiş. Erte kēçe hicābsuz ḥalīfa ḥazratınga kirür ermiş [302: 15] ‘Bir kimse şeyvetten kesilmekle halifenin evine mahrem olur, gece gündüz onun huzuruna girermiş.’

şeyh şūratinğa bol-: (Ādem, şeyh) kılığına / kılığa girmek

Yolda İblīs ‘al bir şeyh şūratinğa bolup keldi [410: 2] ‘Yolda, İblis bir şeyh kılığına girmiş olarak geldi.’

şifa bër-: şifa vermek

Yā Resūlallāh, bu nevbette sökellikiñizni qatıgraq körer-men, inşā'a'llāhu te'ālā şifā bergey [34: 11] ‘Ey Allah’ın elçisi! Bu sefer hastalığımızı daha ağır görüyorum. Cenabıhak inşallah şifa verir.’

tendürstlük bër-: sağlık/ esenlik vermek

Qayu mu'min ve muvaḥḥidke Ḥaq tut tendürstlük bërse taqı andağ quvvat ve yarağ bërse kim barıp kelginçe mine kölüki bolsa taqı azıqı bolsa taqı ewinde ḥalālinga taqı oğlı qızınga kelginçe nafaqası bolsa, taqı ol kimerse ḥecke barmadın öler bols, ‘āsī bolur [273: 14-15] ‘Hangi mümin ve Allah’ ı bir bilen kişiye Cenabıhak sağlık ve esenlik verir; aynı şekilde güç, kuvvet verip de gidip gelinceye kadar binek hayvanı ve yiyeceğe sahip olur; dönünceye kadar hanımının, oğlunun, kızının geçimi sağlanabilir, fakat hacca gitmeden ölürse o kişi günahkâr olur.’

tirig qal-: hayatta kalmak

Yamanlıqıñ için tirig qaldıñ, tedi taqı namāzqa şurū' qıldı [32: 16] ‘Kötü biri olduğun için hayatta kaldın.’

tiriglik bër-: ömür vermek

Taṅrı Te'ālā sañga tiriglik bërse, kişike muḥtāc bolmağıl, tēp köñglümke tüşti erse [435: 13] ‘Yüce Tanrısına ömür verirse, başkasına muhtaç olma!’ diye içime doğdu.

‘uqūbatqa taḥammul qıl-: işkenceye dayanmak

Velikin miskīn za'if qulıñg ‘azāb ve ‘uqūbatqa taḥammul qılu bilmez-men [321: 11] ‘Ancak aciz ve zavallı ben kulun azaba ve cezaya dayanamaz.’

uyqu ğalaba qıl-: uyku bastırmak

Bir kēçe tā'at ve ‘ibādat qılu erken uyqu ğalaba qıldı [320: 9] ‘Bir gece ibadet yaparken uyku bastırdı.’

uyquğa bar-: uykuya varmak, uykuya dalmak

Ol küngüreni Haq Te'ālā āmāda qılıp turur ol mu'minlar üçün kim sözlerini halklarğa tatlıq qılğaylar, taqı miskīnlerke ta'ām yedürgeyler taqı üküş rūza tutğaylar taqı halāyıqlar uyquğa barmışda anlar namāz qıyğaylar, tēp aydı [314: 9] 'Cenabıhak o kubbeyi; insanlara tatlı sözle konuşan, yoksulları doyuran, çok oruç tutan, herkes uykuya varmışken gece namaz kılan müminler için hazırlamıştır.'

yarağı bol-: derman bulmak

Peyğāmbar 'as namāzqa çıqmaqqa yarağı bolmadı [85: 7] 'Hz. Peygamber namaza çıkmaya derman bulamadı.'

yaşqa tēg-: yaşa girmek

Yana on ēkki yaşınqa teğmiş erdi taqı babası Ya'qūb peyğāmbar 'as qatında yatur erdi [353: 1] 'Yusuf on iki yaşına girmişti. Babası Yakup Peygamberin yanında kalıyordu.'

zahmat kör-: eziyet çekmek, eziyet, sıkıntı görmek

Nēceke teği bu kāfırlar zahmatını körer-biz [11: 5] 'Ne zamana kadar kāfirlerin bu eziyetlerini çekeceğiz?'

zahmatga taḥammul kıl-: zorluklara katlanmak

Peyğāmbar 'as'nunḡ yārānları kāfırlar zahmatınga taqı meşaqqatınga taḥammul qılı bilmedin Peyğāmbar 'as' qa şikāyat qıldılar [323: 13] 'Hz. Peygamberin ashabı, kāfirlerin verdikleri zorluklara ve işkencelere katlanamayıp Hz. Peygambere şikāyet ettiler.'

3.1.7. Söylem İfade Eden Eşdizimler

'özür qıl-: özür dilemek

Men taqı ol yazuqdın tevbe qılayın taqı sizlerke 'özür qılayın [355: 1] 'Ben de o günahdan tövbe edip sizden özür dileyeyim!'

atını ayt-: adını anmak

Haq te'ālānıḡ atını aytıp aşar erdiler [367: 5] 'Cenabıhakk'ın adını anarak yükselirdi.'

derḥōst qıl-: istekte bulunmak, ricada bulunmak

Dimişqınḡ uluḡlarıdın derḥōst qıldı kim oḡlum Yezīdke bey'et bērsenḡiz, tēp [183: 5-6] 'Şam'ın ileri gelenlerinden: "Oḡlum Yezid'e bağlılığınızı bildiriniz!" diye istekte bulundu.'

du‘ā aytu-: dua söylemek

Taqı men saṅga bir du‘ā ögreteyin, ol du‘āni aytu turgıl [356: 16] ‘Sana bir de dua ögreteyim; o duayı söyleyip dur.’

ḥadīṣ ay-: hadis aktarmak

Menim üze yalğan çatar, men aymamış ḥadīṣni bilür erken peygāmbar aydı, tēyür [381: 7] ‘Hz. Peygamber şöyle buyuruyor.’ diyerek benim hakkımda yalan uydurup hadis aktarmasıdır.’

ḥayr-bād qıl-: dilekte bulunmak

Qaçan kim âdemīning āḥir ḥalı bolsa, ‘azrā’ıl cānını qabz qılu ağāz qılsa, eḡnindeki êkki ferīşte kelürler taqı bu kimerseke ḥayr-bād qılurlar [439: 13] ‘Veheb ibni Münebbih: ‘İnsanın ölüm vakti olup da Azrail canını almaya başlayınca, omzundaki iki melek gelir ve bu kimseye iyi dilekte bulunur’

istiğfar qıl-: af dilemek

Ol sözni ayḡanınga tevbe qıldı taqı istiğfar qıldı [45: 17] ‘O sözü söylediğine tövbe etti, af diledi.’

la‘nat qıl-: lanet okumak

Anıḡ ḥabarını maṅga Cebre’ıl bildürüp turur, tēdi taqı Qābılğa la‘nat qıldı [339: 5] ‘Onun haberini Cebrail bana bildirdi.’ deyip Kabil'e lanet okudu.’

özr ay-: özür sunmak

Nē kim qılsaḡ, biz rāzī biz tēp cümle yıḡlaşu Peygāmbarqa ‘özrler aydılar [77: 3] ‘Ne yaparsan yap, biz razıyız, deyip hepsi ağlaşarak Hz. Peygambere özürlerini sundular.’

söz ay-: söz aktarmak

Qaçan kim Abū Hureyre razhu Umm-i Übeyhā qatıḡa kirdi erse, avval Mu‘āvīya sözini aydı [181: 7] ‘Ebu Hüreyre Ümmü Übeyha'nın yanına varınca önce Muaviye'nin sözünü, ondan sonra da Hüseyin'in sözünü aktardı.’

ta‘ziyat tegür-: başsaḡlığı dilemek

‘Aş atlıḡ kimerse Peygāmbar ‘as’qa keldi, ta‘ziyat tegürdi [62: 13] ‘As adlı kişi Hz. Peygambere gelip baş saḡlığı diledi.’

tesbīḥ ay-: tesbih söylemek

Qaçan kim bu sūra endi erse, Peygāmbār ‘as hemīše bu tesbīhni aytur erdi [83: 11] ‘Bu sure indikten sonra Hz. Peygamber sürekli şu tespihi söylerdi.’

va‘z qıl-: vaaz vermek

Erte namāzıdın soᅅᅅ qamumğa va‘z ve naᅅīhat qılsam taqı Peygāmbār ‘as’dın eᅅitgen ᅅadīᅅlerni aysam [372: 6] ‘Sabah namazından sonra kavmime, yakınlarıma vaaz ve öğüt versem ve Hz. Peygamberden duyduğum hadisleri söylesem.’

vaᅅiyyat qıl-: öğütte bulunmak, öğüt vermek

Namāz qılmıᅅdın soᅅᅅ qapuğqa keldiler erse, Peygāmbār ‘as tiledi kim ᅅahābalarqa vaᅅiyyatlar qılsa [85: 8] ‘Namaz kıldıktan sonra kapıya gelip Hz. Peygamberin kendilerine vasiyetlerde bulunmasını arzu ettiler.’

vesvese qıl-: vesvese vermek

Sen fāriğ bolğıl ᅅaqqā sıᅅınmaqdın, men saᅅᅅa vesvese qılu bilmez-men [227: 12] ‘Senin Hakk'a sığınmana gerek yok; ben sana vesvese veremem.’

3.1.8. Din ve İnanç İfade Eden Eᅅdizimler

‘amal-ı ᅅāliᅅ qıl -: ibadette bulunmak

Ve eger īmān keltürse taqı ‘amal-ı ᅅāliᅅ qılmadın raᅅmat ᅅalab qılsa, hem taqı aᅅmaq bolğay [427: 8] ‘Eğer iman edip de samimi ibadette bulunmadan rahmet isterse o da ahmaktır.’

‘amal saqla-: amel tutmak

Ey ferīᅅteler, sizler bu qulumnuᅅᅅ ‘amalıᅅı saqlaᅅuᅅılar turur-siz velīkin men bu kulumnuᅅᅅ köᅅᅅᅅᅅᅅᅅ naᅅar qıldım [402: 14] ‘Ey melekler! Siz bu kulumun amelini tutuyorsunuz, ben onun gönlüne baktım.’

dīne kir-: dine girmek

Seniᅅᅅ dīniᅅᅅᅅke kirmek muᅅāl bolğay, taqı toᅅᅅᅅᅅᅅᅅᅅ etini yemek hem iᅅᅅen yaman iᅅ turur, velīkin ᅅamr iᅅeyin [364: 17] ‘Senin dinine girmem imkânsızdır. Domuz eti yemek kötü bir iş, fakat içkiyi içeyim.’

eftār qıl-: iftar açmak, oruç açmak

Kündüz rūza tutar erdi taqı eftār vaᅅtı bolsa, ᅅaᅅrāqa ᅅıqar erdi, bāᅅ ᅅaraᅅıarında tökülen ᅅurmā saᅅraqlarını yıᅅıp anı töᅅüp anıᅅᅅᅅᅅᅅᅅᅅ birle eftār qılu erdi [310: 12-13] ‘Gündüzleri oruçlu olmak o ihtiyarın âdetiydi. İftar vakti olunca araziye çıkıp bahçe kenarlarında dökülen hurma kabuklarını toplayıp sonra da ufalayıp onlarla iftar açardı.’

enşārīlar yolınğa kir-/yola kir-: Ensarilerin yoluna girme

Cümle ḥalāyıq bir yolğa kirseler, men ol ḥalāyıqı qoğup enşārīlar yolınğa kirgey-men [76: 10] Bütün insanlar bir yola girse ben o yolu bırakıp ensarın gittiği yola girerim.'

ġāzī sevāb bul-: gazi sevabı almak

Eger kāfirlarnı öltürsenġiz, ġāzīlar sevābı[nı]bulğay-siz [111: 4] 'Kâfirleri öldürürseniz gazilerin sevabını alırsınız.'

ḥaq yolınğa ünde-: doğru yola çağırma

Bir kāfir qarşu keldi. Ol kāfirni ḥoş söz birle, açuq yüz birle Ḥaq yolınğa ündeyü başladı [11: 12] 'Bir kâfirle karşılaştı, tatlı söz ve güler yüzle onu Hak yoluna çağırmaya başladı.'

ḥisāb kör-: hesap görmek

Hēç su'āl ḥisāb körmedin Ka'be birle cümle ḥācīlar uçmaḥqa kirgeyler [272: 11] 'Hiç sorgu, hesap görmeden Kâbe ile birlikte hacılar cennete girecekler.'

ḥisāb qıl-: hesaba çekmek

Öñinlerniñ 'amallarınıñ dīvānını yaymağaymen taqı oqutmağaymen taqı hēç su'āl ve ḥisāb qılmadin uçmaḥqa kigürgeymen [323: 12] 'Başkalarının amel defterleri okunurken o kulunun amel defterini ortaya koymadan, hiç sorguya ve hesaba çekmeden cennete koyacağım.'

īmān 'arza qıl-: imana getirmek

Yā Şeyḥ, mañğa īmān 'arza qılınġ [253: 2] 'Ya şeyh! Beni imana getirin.'

īmān keltür-: imana gelmek, iman getirmek

Munla īmān ve İslām keltürseler, munlarğa köre öñin ḥalāyıqlar taqı İslām keltürse tep tama'ı bar erdi [110: 13-14] 'Bunlar imana gelip İslam'a girerler de acaba bunlara bakıp başka insanlarda İslam'a girer mi?'

İslāmqa ünde-: İslama çağırma

'Anlarnı İslāmqa ündegil [335: 13] 'Onları İslam'a çağır.'

i'tiqād qıl-: inanç beslemek

Kim qıyāmatta tenimke tamuġ otı tegmese tep i'tiqād qıldım [86: 17] 'Belki kıyamet günü bedenime cehennem ateşi değmez, diye inanç besledim.'

Kelime-i şehādat ayt-: şehadet kelimesi getirmek

*Yâ Resûlallâhi, eger bir kâfirğa satğaşsam taqı êkegü uruşsaq taqı ol benim êlgimni qılıç birle urup kesse, andın soñ men taqı añgar qılıç birle hamle qılsam, ol mëndin qorqup bir daraht quytusıñğa sığınıp **kelime-i şehâdat** aytıp musumân bolsa, êmdi men anı öltüreyin-mü yâ taqı yoq mu [335: 6]* ‘Ey Allah'ın elçisi! Bir kâfirle karşılaşsam, sonra ikimiz savaşsak, o da kılıçla vurup benim elimi kesse, daha sonra kılıçla ona saldırsam, o da benden korkup bir ağacın arkasına sığınarak şehâdet kelimesi getirip Müslüman olsa, böyle bir durumda onu öldüreyim mi yoksa öldürmeyeyim mi?’

Muhammed dîninge kir-: (Muhammed) dinine girmek

***Muhammed dîninge kirmiş-sen** [13: 16] ‘Muhammed'in dinine girmişsin.’*

namaz vaqtı bol-: namaz vakti girmek, namaz vakti gelmek

*Eger musulmân çerigi hezîmet bolsa, artıdın düşmanlar qawar erken **namaz vaqtı bolsa**, kölük üze yügrür erken işârat birle namaz qılğay [240: 16]* ‘Eğer Müslüman askeri bozguna uğrar, ardından düşmanlar kovalarken namaz vakti girerse binek hayvanı üzerinde koştururken işaretle namaz kılacaktır.’

rûza bozul-: oruç bozulmak

*Şeri'at êdileri qatında ğaybat birle taqı öñgin yazuqlar birle **rûzası bozulmaz** [265: 3] ‘Şeriat mensuplarına göre ise dedikodu ve başka günahlar ile oruç bozulmaz.’*

rûza tut-: oruç tutmak

*Ey yârânlarım, eger namâz qılsañgız, ançaqa tegi kim ya menğizlig bolsañgız taqı **rûza tutsañgız**, ançaqa tegi kim kiriş mengizlig bolsañgız hêç qabûl bolmağay [195: 5] ‘Ey dostlarım! Eğer yay gibi olana kadar çokça namaz kılınsanız veya kiriş gibi olana kadar oruç tutsanız, hiç kabul olmayacaktır.’*

şaf tut-: saf tutmak

*Bolmasa, mihrâbğa keçti taqı halâyıqğa aydı kim: **Şaflarınğızni râst tutunğ**, têp [249: 8] ‘Bu durumda mihraba geçti ve halka: “Saflarınızı düz tutun” dedi.’*

şalavât ay-: salavat getirmek, salavat söylemek

Ol Muḥammedke on gata şalavāt aygıl [280: 3] ‘O Muhammed'e on kere salavat getir.’

şavāb ḥaşil bol-: sevap kazanmak

Anıñ arıǵ i ‘tiqādı taqı aşlı niyyeti berekātında ol un bolup şadaqa qılsa, ne şavāb kim ḥaşil bolǵay erdi, ol şavābnı men anıñ dīvānında bitiyü bérdim [409: 12] ‘Onun samimi inancı ve temiz niyeti bereketiyle un olsaydı ve sadaka verdiğinde ne kadar sevap kazanacakidiyse o sevabı onun defterine ben yazdım.’

su’āl kōr-: sorgu görmek

Hēç su’āl ḥisāb kōrmedin Ka’be birle cümle ḥacılar uçmaḥqa kirgeyler [272: 11] ‘Hiç sorgu, hesap görmeden Kâbe ile birlikte hacılar cennete girecekler.’

su’āl qıl-: sorguya çekmek

Öñinlerniñ ‘amallarınıñ dīvānını yaymaǵaymen taqı oqutmaǵaymen taqı hēç su’āl ve ḥisāb qılmadın uçmaḥqa kiǵürgeymen [323: 12] ‘Başkalarının amel defterleri okunurken o kulumun amel defterini ortaya koymadan, hiç sorguya ve hesaba çekmeden cennete koyacağım.’

şehidler şavābı ḥaşil qıl-: şehit sevabını almak

Könglüm, andaǵ tileyür kim sizing birle ğazātqa barsam, kâfırlar birle uruşsam, ğazılar şavābını ḥaşil qılsam ve eger taqı ölsem, şehidler şavābını ḥaşil qılsam, tedi erse [290: 1] ‘Gönlüm, sizinle birlikte cihada çıkıp kâfırlarla vuruşmayı, gaziler sevabını almayı, eğer ölecek olursam şehitler sevabını almayı diliyor dedi.’

tekbir ay-/ tekbir qıl-: tekbir getirmek, tekbir almak

Peyğambar ‘as keldi taqı mübarek elginge bir uluǵ balta aldı, taqı Bismillāhi’r-Raḥmāni’r-Raḥīm tedi taqı tekbir aydı erse, cümle şaḥābalar taqı tekbir aydılar [30: 3-4] ‘Hz. Peygamber geldi ve uğurlu eline büyük bir balyoz aldı ve bismillahirrahmanirrahim deyip tekbir getirince bütün sahabeler de tekbir getirdiler.’

vahiy kel-: vahiy gelmek

Taqı qırq yaşında vahiy keldi [6: 14] ‘Kırk yaşında vahiy geldi.’

vahy ıda bér-: vahiy göndermek

Haq tut ol ‘ābiding ol qılğan işini tilemedi taqı ol zamanāning peygāmbarınga vahy ıda bērdi [372: 17] ‘Cenabıhak, o abidin yaptığı ibadeti kabul etmedi, o zamanın peygamberine vahiy gönderdi.’

3.1.9. Yönetim/Yönetme İfade Eden Eşdizimler

ma‘zül qıl-: görevden almak

Andağ erse, Başradın sēni ma‘zül qılğay-men [180: 9] ‘Öyleyse seni görevden alırım.’

öz taşarrufqa kigrü-: hâkimiyet altına almak

Anı men öz taşarrufumqa kigrür-men [350: 3] ‘Onu hâkimiyetim altına alırım.’

tahtdın tüş-: tahttan inmek

Özi tahtdın tüşti taqı İmām Şāfi‘ini tahtqa aşurdı [204: 11] ‘Kendisi tahttan indi ve İmam-ı Şafii' yi tahta çıkardı.’

tahtqa aşur-: tahta çıkarmak

Özi tahtdın tüşti taqı İmām Şāfi‘ini tahtqa aşurdı [204: 11] ‘Kendisi tahttan indi ve İmam-ı Şafii' yi tahta çıkardı.’

vilāyat aç-: ülke almak

Bu Tariq birle üküş vilāyatlarnı açtılar [112: 2] ‘Bu şekilde birçok ülkeyi aldılar.’

3.1.10. Davranış İfade Eden Eşdizimler

‘ahd buz-: sözünü/ yeminini bozmak

Ādam oğlınga mundın uluğ ziyān bolmağay kim ēdisi birle ‘ahd qılsa taqı ol ‘ahdnı buzsa [350: 7] ‘Bir kişi Rabbine yemin ederek söz verip daha sonra buna uymazsa bundan daha büyük günah yoktur.’

‘ahdke vefā qıl-: sözü/isteğini/adağı yerine getirmek

Tanğrı te‘ālā birle ‘ahd qılsañg bir iş içinde, zīnhār ol ‘ahdke vefā qılñg [350: 6] ‘Tanrı adına yemin ederken kesinlikle o sözü yerine getiriniz.’

alçaqlıq qıl-: alçak gönüllülük göstermek

Yā Muhammed, yaq yawuqlarınğnı tamuğdın qurtğargıl taqı mu‘minlarqa alçaqlıq qılğıl [16: 13] ‘Ey Muhammed! Yakınlarını, akrabalarını cehennem ile korkut, müminlere alçak gönüllülük göster!’

āşkārā qıl-: açığa vurmak

İslâm'dın qayıtıp düşmanlığını āşkārā qılıp mu'minlerke ziyān tegürmesünler [75: 10] 'İslam'dan dönüp, düşmanlıklarını açığa vurarak müminlere zarar vermesinler.'

eḍgü 'amallar qıl-: iyi ameller işlemek

Ey mu'minlar, ḥalāl ta'āmlar tenāvul qılıng taqı eḍgü 'amallar qılıng, teb emr qılıp turur [294: 1-2] 'Ey müminler! Helal, temiz yiyeceklerden yiyin ve iyi ameller işleyin.'

eḍgülük qıl-: iyilik işlemek

Qayu bir mu'min ve muvaḥḥid bir eḍgülükke qaşd qılsa, ol eḍgülükni qılmazdın aşnu ferīştelerke buyurur-men kim bu qulum dīvānında bir sevāb bitingiz tep [59: 17- 61: 1] 'Hangi mümin ve Allah'ı bir bilen biri bir iyiliğe niyetlenirse, iyiliği işlemeyen önce meleklerle, o kulumun defterine bir sevap yazmalarını buyururum.'

endamları yazuqđın saqla-: (organları) günahlardan saklamak

...aḍaqını ḥarābatqa barmaqđın saqlasa taqı cümle endāmlarını yazuqđın saklasa [264: 10] '...ayaklarını meyhaneye gitmekten vücudunun bütün organlarını günahlardan saklamaktır.'

fecri zinādın saqla-: (avrat yerini) zinadan saklamak

Qayu mu'min ve muvaḥḥid maṅga oğ bolsa ki ekki aḍaqı arasındaki fecrini zinādın saklasa taqı ekki engeki arasındaki ağzını ḥarām yemekdin saqlasa taqı tilini gıybatdın taqı yalgandın saqlasa taqı men ol kişike oğ turur-men uçtmaḥ birle [346: 7] 'Hangi mümin ve Allah'ı bir bilen kimse, iki bacağı arasındaki avrat yerini zinadan saklamaya; iki dudağı arasındaki ağzını haram yemekten, dilini gıybet etmekten, yalandan saklamaya kefil olursa, ben de bu iki kişiye cennetle kefil olurum.'

fermāningđın çıq-: isteğiden/buyruğundan çıkmak

Bu ḥōca sizni qatıg sewgey erdi taqı hēç sizin fermāningızdın çıqmağay [383: 2] 'Bey sizi çok sevecek ve hiç sizin isteğinizden dışa çıkmayacaktır.'

fermāningqa kir-: emrine girmek

Eger fermāningqa kirmese, qoğmağıl [360: 8] 'Emrine eğer girmeyecek olursa o zaman da bırakma.'

fesād qıl-: kötülük işlemek

Neteg kim Benū'l-cānnı yarattıng taqı yer yüzini anlardın toldurdıng anlar fısq ve fesād qıldılar [277: 3] ‘Nitekim cinleri yaratmıştın; onlar yeryüzünü doldurmuştu. Kötülük işleyip doğru yoldan çıkmışlardı.’

feza‘ qıl-: hazımsızlık göstermek

Yā Ayyūb, ew yıqıldı taqı cümle oğlanlarıng helāk boldı, tedi erse, hēç ceza‘ taqı feza‘ qılmadı [330: 8]‘Ev yıkıldı, bütün çocukların öldü.’ deyince hiç sızlanmadı, hazımsızlık göstermedi.’

ğavğā qıl-: kavga koparmak

Eger men imān keltürsem, cümle halāyıq ğavğā qılıp meni helāk qılğaylar [81: 6] ‘İman etseydim bütün halk kavga gürültü koparıp beni öldürecekti.’

hurmet qıl-: saygı göstermek, saygıda bulunmak

Sizke hurmet qılıp tururlar taqı maŋga bërmezler [339: 12] ‘Size saygı gösterip verirler ama bana vermezler.’

ihsān qıl-: yardımda bulunmak

Kimke Haq tut cemāl bërse taqı māl bërse taqı hurmet bërse taqı ol kimerse cemālı içinde perhiz qılsa taqı ol mālı içinde ihsān qılsa taqı hurmet içinde tevāzu‘ qılsa ol qul Haq te‘ālā hazratında muhlişlardın bolur [378: 3] ‘Cenabıhak bir kimseye güzellik, zenginlik ve büyüklük verse, o kimse de o güzellik içinde yasaklardan uzak kalsa zenginlik içinde iken iyilikte, yardımda bulunsa; yüksek seviyelerde iken alçak gönüllük yapsa Cenabıhak katında o kimse sevilen ve temiz kimselerden olur.’

ikrām qıl-: ikramda bulunmak

Anlarning dōstlarına ikrām qilmaqing kerek [290: 13] ‘Onların dostlarına ikramda bulunmalısın.’

iqrār qıl-: itirafta bulunmak

Zinā qilganlar özleri tört qata iqrār qılsalar, anlarğa yüz qamçı urmak kerek [347: 12] ‘Zina yapan kişilerin kendileri dört kere itirafta bulunursa onlara yüz kamçı vurmak gerekir.’

medh/şenā qıl-: övgüde bulunmak

Yā Muhammed, başıng qaldurğıl taqı maŋga şenā qilğıl [57: 17] ‘Ey Muhammed! Başını kaldır ve bana övgüde bulun.’

miskīnlik qıl-: acizlik göstermek

Miskīnlik qilğıl [59: 7] ‘Acizlik göster.’

rağbet bol-: eğilim göstermek

Ol kim pādšāh turur, ilmni Haq rizāsı üçün oqıdı, taqı Haq rizāsı üçün öğretti, taqı dünyāke rağbetsiz boldı [231: 7] ‘İlmi, Hakk'ın hoşnutluğu için öğrenip de Hakk'ın hoşnutluğu için öğreten ve dünyaya eğilim göstermeyen âlim, padişahdır.’

şabur qıl-: sabır göstermek

Ol vaqtın anlarqa benim sünnetim üze şabur qılmaq ayalarınqa yanar köz qısmış menğizlig küçey bolğay [304: 15] ‘Öyle zamanda benim sünnetime tabi olma konusunda sabır göstermek, avuçta yanan köz tutmak gibi zor olacaktır.’

salām qıl-: selam durmak

Mu ‘āviyaqa barıp salām qılmaq bolur-mu? [258: 3] ‘Gidip Muaviye'ye selam durmak olur mu?’

sözindin çıq-: sözünden çıkmak

Hergul taqı nē kim Rūm şehrinde bar, cümle anıñ sözindin çıqmaz [80: 13] ‘Herkül dâhil, Bizans 'ta bulunan herkes onun sözünden çıkmazdı.’

şefaqt qıl-: şefkat göstermek

Eğer biz mundağ şefaqt qılmaq, anlar taqı bizlerdin maħabbatını dariğ qılmazlar, emgeklerini taqı hıdmatlarını taqşır qılmazlar [291: 13] ‘Biz bu şekilde şefkat gösterirsek onlar da bizden sevgilerini esirgemez, hizmette kusur etmezler.’

şikāyat qıl-: şikâyette bulunmak

Ey Bār Hudāyā, sıgıngumuz turur-sen, şikāyat qılğı yerimiz sen turur-sen [72: 13] ‘Ey Allah'ım Kendine sığınılacak, şikâyette bulunulacak ve yardım istenecek, ancak sensin.’

ta ‘aşşub qıl-: aşırıya kaçmak

Andağ erse, bu tört imāmnu kerek kim i‘tiqād birle söwsenğ taqı atı çıqmışda rahmat ıda bērsenğ taqı ta ‘aşşub qılmasanğ [229: 1] ‘Öyleyse bu dört imama sövmemelisin. Adı söylendiğinde onlara Allah'tan rahmet dilemeli, aşırıya kaçmamalı ve bağnazlık yapmamalısın.’

taqşır qıl-: kusur işlemek

Men taqı hıdmatları içinde hēç taqşır qılmadım [283: 15] ‘Ben de onlara hizmette hiç kusur işlemedim.’

ta 'zīm qıl-: sevgi göstermek

Şeyh anı ta 'zīm qılır erdi [428: 5] 'Şeyh büyük sevgi gösterir.'

tili gıybatdın saqla-: dili gıybetten saklamak

Tilini gıybatdın taqı yalğandın saqlasa taqı men ol kişike oğ turur-men uçtmağ birle [346: 8] 'Dilini gıybet etmekten, yalandan saklamaya kefil olursa, ben de bu iki kişiye cennetle kefil olurum.'

tili yalğandın saqla-: dili yalandan saklamak

Tilini gıybatdın taqı yalğandın saqlasa taqı men ol kişike oğ turur-men uçtmağ birle [346: 8] 'Dilini gıybet etmekten, yalandan saklamaya kefil olursa, ben de bu iki kişiye cennetle kefil olurum.'

yağşı hıdmat qıl-: güzel hizmette bulunmak

Velikin sen neçeme kim yağşı hıdmat qılsağ, könglüngde keçürür-sen, kâşki munlar ölseler taqı men bu zağmatdın qurtulsam, tēp [284: 2-3] 'Oysa sen, ne kadar da güzel hizmette bulunsan, gönlünden: "Keşke bunlar ölseler de zahmetten kurtulsam." diye geçirirsin.'

yazuq qıl-: suç işlemek

Revā bolmas, yazuq qılğan men turur-men, sizlerni yazuqsuz urmaq neteg bolur [86: 11] 'Olmaz! Suç işleyen benim; suçsuz yere size vurmak nasıl olur?'

yeriinge keltür-: yerine getirmek

Bir şaburbar Haq tut farīza qılmışlarını edā qılmaq içinde taqı anlarını kerekinçe yeriinge keltürmek içinde şşabur qılsa, ol qulğa Haq tut uçtmağ içinde üç yüz derece yüksek qılu bergey [324: 15] 'Cenabıhakk'ın farz kıldığı şeyleri yapma ve gereği gibi yerine getirme konusunda kulun sabredip Cenabıhakk'ın da o kulun derecesini üç yüz kat yükselttiği sabırdır.'

3.1.11. Terketme Durumu İfade Eden Eşdizimler

cāndın keç-: candan geçmek

Haq rizāsı üçün cāndın keçmiş kişiler turur-miz [112: 1] 'Cenabıhakk'ın hoşnutluğu için canlarından geçmiş kişileriz.'

dünyanı terk qıl-: dünyayı bırakmak

Yā Resūlallāhi, neḥsūm yana aytur kim bu dūnyanı terk qılğıl [262: 11] ‘Ey Allah'ın elçisi! Yine nefsim: ‘Bu dünyayı bırak.’

īmānı ıçğın-: imanı bırakmak

Sizlerniḡ İslāmlariniḡız taqı īmānlariniḡız könglünḡüzde ornap turur, andaḡ muhkem bolup turur kim neçeme uluḡ belā u miḥnet kelse, sizler şabur qılu bilür-siz taqı īmānnı ıçğınmaz-siz [76: 7-8] ‘İmanınız gönlünüze o kadar sağlam yerleşmiş durumdadır ki, size ne kadar büyük bela ve sıkıntı da gelse sizler sabredebilir ve imanınızı bırakmazsınız.’

işni terk qıl-: işi bırakmak

Neçeme kim mühim işi bolsa ol işni terk qılmaq kerek, taqı namāznı mühim tutmaq kerek [241: 2] ‘Ne kadar da önemli işi olsa o işi bırakması ve namazına önem vermesi gerekir.’

namāznı fevt qıl-: namazı bırakmak

‘Abdullāh bin ‘Ömer razhumā Peyḡāmbardın bu sözni eşitgendin sonḡ āḥir ‘ömringe tegi hēç tün namāznı fevt qılmadı [315: 6] ‘Abdullah bin Ömer, Peygamberden bu konuşmayı dinledikten sonra ömrünün sonuna kadar gece namazını bırakmadı.’

rāynı buz-: görüşü bırakmak

Yaman qıldıḡ bu rāy eḡḡü rāy ermes, bu rāynı buzḡıl [70: 8] ‘Kötü yapmışsın. Bu görüş iyi bir görüş değil, bu görüşü bırak.’

3.1.13. Aile Kurumunu İfade Eden Eşdizimler

at qoy-: ad koymak

Atam anam qoyḡan at Sa‘īd turur [344: 16] ‘Anamın babamın koyduğu ad, Said'dir.’

érke bar-: kocaya varmak

Munça sansız saqışsız érke bardım teyür-sen [399: 2] ‘Bunca sayısız kocaya vardım, diyorsun.’

ḥatun al-: hanım almak

‘Ālam içinde ḥatunlar üküş turur; ḥātıriniḡızqa teşviş kirmiş bolsa, anḡar talāq bering taqı öḡin ḥatun alıḡ [416: 3] ‘Dünyada kadın çok; içinize eğer kuşku girdiyse boşayın, başka bir hanım alın.’

murād tile-: murad almak

Öz 'ışqınıñ ıŝsasını beyân qıldı taqı bu za'ıfadın **murādını tiledi** [431: 9]
'Kıza aşk hikâyesini anlatıp muradını almak istedi.'

nikâh qıl-: nikâh kıymak

*Eger mēni qabūl qılsa, **nikâh qılğay-siz*** [181: 6] 'Eğer beni kabul ederse bananikâh kıyarsın.'

qız al-: kız almak

*Ol kâfir bolğan miñg altun çıqardı taqı ma'mūr būstân satğın akdı taqı miñg altun harc qıldı bir körklüg **qız aldı*** [424: 8] 'Kâfir olan bin altın çıkarıp bakımlı bir bağ ile bin altın harcayıp güzel bir kız aldı.'

qız bër-: kız vermek

*Ėmdi eger benim dīnimke kirmesēng, sañga bu **qızımı bërmez-men*** [365: 3] 'Şimdi eğer benim dinime girmezsen sana bu kızımı vermem.'

3.1.14. İletişim İfade Eden Eşdizimler

cevâb ay-/bër-: cevap vermek

*Sa'īd ibnü Cebīr üçün mēni yetmiş qata öldürdiler, tēp **cevâb aydı*** [346: 3]
'Said ibni Cebir, "içim burada beni yetmiş kez öldürdüler." diye cevap verdi.'

cevâb qaytar-: cevap vermek

*Peyğāmbar 'as **cevâb qaytardı*** [436: 11] 'Hz. Peygamber de cevap verdi.'

icâbat qıl-: karşılık vermek

*Hēç kimerse **icâbat qılmadı** ol ma'nīdin ötrü kim açlıq qatıg erdi, hem taqı kâfirlarınıñ havfı qatıg erdi, hem sawuq qatıg erdi* [31: 11] 'İleri derecede açlık, kâfir korkusu ve dehşetli fırtına sebebiyle hiç kimse karşılık vermedi.'

selâm bër-: selam vermek

*Avvalqı tāyifa kelsün, anlar taqı bir rek'at namāz qırā'atsız qılsunlar, taqı **selâm bërünler*** [40: 12] 'Önceki bölük gelsin, hiçbir şey okumaksızın onlar da bir rekât namaz kılıp selam versinler.'

selâm qıl-: selam söylemek

*Peyğāmbar 'as'qa **selâm qılğıl*** [25: 2] 'Hz. Peygambere selam söyle.'

SONUÇ

Eşdizimleri anlamak ve açıklayabilmek için tarihî metinleri özümsemek oldukça önemli bir yere sahiptir. Tarihi metinleri anlamak ve anlamlandırabilmek için ise o metnin yazıldığı dönemin dilini iyi bir şekilde bilmek gereklidir. Tarihi metinlerde farklı dilsel yapılar gözlemlenebilmektedir. Metni doğru anlayabilmek açısından o dönemin diline, dil bilgisi özelliklerine hâkim olmak gerekir. Dolayısıyla dilin söz varlığına hâkim olunmalıdır. Sözcüklere, sözcüklerin bir araya gelerek oluşturdukları sözcük birleşmelerine ve bu birleşmelerin anlamsal birliğine hâkim olmak gerekir. Tarihi dönemlerde kullanılan söz varlığı öğeleri günümüze ulaşınca kadar farklı evrelerden geçerek değişikliklere uğrayabilir ya da tamamıyla unutulabilir. Dolayısıyla tarihi bir döneme ait bir metin incelenirken o dönemin özellikleri dikkate alınmalıdır. Eşdizimlilik çalışmaları, sözlükçülük, metin dilbilim, dil

öğretimi/öğrenimi, çeviribilim alanlardaki dilbilim çalışmaları açısından önem taşımaktadır. Bunların yanında, tarihi metinlerin anlamlandırılması ve yorumlanmasında kayda değer bir öneme sahiptir. Bir sözcük, eşdizimsel birliktelik içerisinde farklı anlamlara bürünebilmektedir. Yalnızca gerçek anlamıyla kullanılmayıp birlikteliğin anlamına hizmet eden bambaşka bir anlama bürünür. Aynı sözcük bir deyimde başka bir anlam ifade ederken eşdizimsel birliktelik kurduğunda bambaşka bir anlamı ifade edebilmektedir. İçinde bulunduğu her birliktelikte farklı bir anlamı karşılayabilir yahut tamamıyla anlamını kaybedip bütünün anlamına hizmet eder. Bu yüzden tarihi metinler aydınlatılırken yalnızca sözcüklerin değil sözcük birleşmelerinin de incelenmesi şarttır. Tarihî metinler incelendikten sonra mutlaka dizin kısmında eşdizimsel kullanımlarında madde başı olarak bildirilmesi gerekmektedir.

Anlam temelli yaklaşımın eşdizim ve diğer sözcük birleşmelerini tespit etmek ve birbirinden ayırt etmek için ortaya attığı *değiştirilebilirlik/yerine konabilirlik*, *anlamsal açıklık/kapalılık*, *genelleşme*, *dil bilgisel biçimlenmişlik*, *anlamsal birlik* ve *güdülenme* ölçütleri kullanılarak eşdizimler tespit edilmiş, *anlamsal açıklık/ kapalılık* ve *değiştirilebilirlik/yerine konabilirlik* ölçütleri ise eşdizimleri diğer sözcük birleşmelerinden ayırt etmek için kullanılmıştır.

Bu çalışma, deyim bilimin etkisinde ortaya çıkan anlam temelli yaklaşım çerçevesinde şekillenmiştir. Yapılan incelemede, anlam temelli yaklaşımın araştırma yönteminin eşdizimlerin tespitinde büyük kolay sağladığı gözlemlenmiştir. Veri elde etmenin yanında eşdizimi diğer sözcük birleşmelerinden ayırmak için önerilen açıklık/kapalılık ve değiştirilebilirlik/yerine konabilirlik ölçütleri birleşmelerin sınırlarını net olarak çizmektedir. Bu çalışmada yaklaşımın yöntemleri doğrultusunda sözcük birleşmeleri *eşdizimler*, *deyimler*, *serbest sözcük birleşmeleri* ve *birleşik sözcükler* olmak üzere dört başlıkta ele alınmıştır. Atasözleri, sloganlar ve kalıp sözler gibi sözcük birleşmeleri, eşdizimlerden net bir şekilde ayırt edilebildiği için çalışmaya dâhil edilmemiştir. Eşdizimleri diğer birleşme türlerinde ayırt etmek için anlam özelleşmesi ve değiştirilebilirlik ölçütleri esas alınmıştır. İsimleri gerçek anlamıyla kullanılan sınırlı eşdizimlerde fiiller özelleşmiş bir anlama sahip olmalıdır. Yani sözlük anlamının dışına çıkarak başka bir sözlük birim ile kurduğu birleşmenin anlamına hizmet eder. *Açlık çekmek* eşdizimine bakılacak olursa ‘herhangi bir nesneyi tutarak kendine veya başka bir tarafa doğru sürüklemek’ anlamına gelen

çekmek fiili bu anlamının dışına çıkararak açlık hissini yaşamak anlamında kullanılmıştır. Bunun yanında sınırlı eşdizimler, değiştirilebilirlik/yerine konulabilirlik açısından da sınırlandırılmıştır. *Öfkesini bastırmak* eşdizimi ele alınacak olursa *öfke* sözcüğünün yerine *sinir* sözcüğü getirilememektedir. Dolayısıyla sınırlı eşdizimler hem değiştirilebilirlik hem de anlamsal açıklık ölçütleri temel alınarak tespit edilmiştir.

İnceleme kısmında eşdizimler kullanıldıkları isimlerle birlikte ortaya çıkardıkları anlam alanına göre kategorilere ayrılmıştır. Sınırlı eşdizimlerde fiilin anlamı tamamıyla kaybolup eşdizime hizmet eden bir anlama büründüğü için yapılan sınıflandırma doğrudan bir fiil sınıflandırması değildir. Fiil kullanıldığı her isimle farklı bir anlam alanına işaret edebilmektedir. Örneğin, *duymak* fiili bir duyu fiilidir. Ancak *utanç duymak* eşdiziminde fiil kullanıldığı *utanç* ismi duyu ifade eden bir birleşme göstermektedir. Bir başka örnek verilecek olursa *gelmek* fiili hareket bildiren bir fiil iken *fikir gelmek* eşdizimi bilişsel bir sürece işaret etmektedir. Fiillerin, isimlerle birleşmeleri sonucunda ortaya çıkabilecek anlam değişikliklerinden ötürü birleşmenin bütününden yola çıkarak anlambilimsel bir sınıflandırma yapılmıştır.

İncelenen eserde tespit edilen eşdizimler 13 ana başlık 3 alt başlıkta incelenmiştir. Ortaya konan anlambilimsel kategoriler aşağıda birkaç örneği ile listelenmiştir:

Mental Süreçleri İfade Eden Eşdizimler

- **Duyu İfade Eden Eşdizimler:** *āvāz kel-*(ses gelmek), *qulaq tut-* (kulak verme).
- **Bilişsel Süreçleri İfade Eden Eşdizimler:** *endişe qıl-* (düşünceye kapılmak), *hātırqa söz tüş-* (akla fikir gelmek), *i'tibār al-*(ibret almak), *könglinge tüş-*(aklına gelmek).
- **Duygu İfade Eden Eşdizimler:** *bağrı kebāb bol-* (ciğeri yanmak), *hacālat bol-*(utanç duymak), *halāvāt bul-*(tat/zevk/keyif almak),

Etki İfade Eden Eşdizimler: *āsān qıl-*(kolaylık göstermek), *aşkāra qıl-*(açığa çıkarmak), *cefā qıl-*(canını sıkmak), *eşer/zaḥm qıl-*(yara açmak).

Hareket İfade Eden Eşdizimler: *bitiyür er-*(yazıya geçirmek), *ékegü çıq-*(yola çıkmak), *gazāt qıl-*(savaş açmak), *gul ur-*(kelepçe vurmak).

Bir Durum ve Olayı İfade Eden Eşdizimler: *belā kel-*(bela gelmek), *āzār bol-*(kötü muamele görmek), *gurbat ihtiyār qıl-*(gurbete düşmek).

Durağanlık İfade Eden Eşdizimler: *destūr bol*-(izin almak), *hüküm qıl*-(hüküm vermek), *örü tur*-(ayakta kalmak), *rāziṅni ay*-(sırrını açmak), *yol bër*-(öncelik tanımak).

Fiziksel ve Biyolojik Durumları İfade Eden Eşdizimler: *quvvatı zāyil bol*-(dermanı kesilmek), *kiçik tut*-(kaşıntı tutmak), *cāni çıq*-(canı çıkmak).

Söylem İfade Eden Eşdizimler: *atını ayt*-(adını anmak), *du‘ā aytu*-(dua söylemek), *la‘nat qıl*-(lanet okumak), *va‘z qıl*-(vaaz vermek).

Din ve İnanç İfade Eden Eşdizimler: *‘amal kıl*-(ibadette bulunmak), *dīninke kir*-(dinine girmek), *efṭār qıl*-(oruç açmak).

Yönetim/Yönetme İfade Eden Eşdizimler: *ma‘zül qıl*-(görevden almak), *tahtqa aşur*-(tahta çıkarmak), *vilāyat aç*-(ülke almak).

Davranış İfade Eden Eşdizimler: *alçaqlıq qıl*-(alçak gönüllülük göstermek), *ma‘şiyat bol*-(günah işlemek), *şikāyat qıl*-(şikâyette bulunmak).

Terketme Durumu İfade Eden Eşdizimler: *cāndın keç*-(canından geçmek), *īmāni içgin*-(imanı bırakmak)

Aile Kurumunu İfade Eden Eşdizimler: *érke bar*-(kocaya varmak), *hatun al*-(hanım almak).

İletişim İfade Eden Eşdizimler: *cevāb ay-/bër*-(cevap vermek), *icābat qıl*-(karşılık vermek)

İSİM+ FİİL EŞDİZİMLERİ	
Mental Süreçleri İfade Eden Eşdizimler	52
• Duyu İfade Eden Eşdizimler	2
• Bilişsel Süreçleri İfade Eden Eşdizimler	16
• Duygu İfade Eden Eşdizimler	34
Etki İfade Eden Eşdizimler	35
Hareket İfade Eden Eşdizimler	25
Bir Durum ve Olayı İfade Eden Eşdizimler	34
Durağanlık İfade Eşdizimler	13
Fiziksel ve Biyolojik Durumları İfade Eden Eşdizimler	48
Söylem İfade Eden Eşdizimler	15
Din ve İnanç İfade Eden Eşdizimler	27
Yönetim/Yönetme İfade Eden Eşdizimler	5
Davranış İfade Eden Eşdizimler	33
Terketme Durumu İfade Eden Eşdizimler	6
Aile Kurumunu İfade Eden Eşdizimler	7
İletişim İfade Eden Eşdizimler	5

Yukarıda verilen anlambilimsel eşdizim kategorilerine dâhil edilmiş olan eşdizimler sabit değildir. Bir kategoride değerlendirilebilen eşdizimler, başka bir kategoride de yer alabilme potansiyeline sahiptir. Aynı örneği farklı başlıklar altında değerlendirmemek için eşdizimler, öncelikle ilk duyulduğunda ifade ettiği anlam doğrultusunda incelenmiş daha sonra net bir yerleştirme yapılabilmesi için eşdizimin kullanıldığı bağlamdan yola çıkılarak belirlenen kategorilere yerleştirilmiştir. Çünkü bir eşdizim kullanıldığı bağlamlara göre de farklılık göstermektedir. Örneğin *halāvāt bul* (tat almak)eşdizimi yemek masasında kullanıldığında duyu fiili olma özelliği gösterirken bir aktiviteden veya eylemden keyf alma anlamında kullanıldığında duyu bildiren bir eşdizim olma özelliği gösterir. İncelenen metinde *namaz kılmaktan tat almak* cümlesi buna örnek olarak gösterilebilir. Aynı şekilde durmak fiili durağanlık ifade eden bir fiil iken *ahd* isminyle birleşmesinden meydana gelen *'ahdke vefā qıl* (sözünde durmak) eşdizimi kişini sözüne olan sadakatini ifade etmektedir. Bu örneklerin dışından hem fiil tek başına kullanıldığında hem de eşdizimsel bir birleşme gösterdiğinde verilen anlamın değişmediği örnekler de mevcuttur. Örneğin, *vurmak* fiili hareket ifade eden bir fiil olma özelliği gösterirken

ğul(kelepçe) ismi ile birleşiminden oluşan *ğul ur* (kelepçe vurmak) eşdiziminin anlamına bakıldığında hareket bildirme özelliğinin devam ettiği gözlemlenmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağca M (2018) *Tarihî Türk Dili Alanlarında 'Gülmek' Fiili ve Eşdizimlileri*. (Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul).
- Ağca M (2019a) Tarihî Metinlerin Anlaşılması Ve Aktarımında Eşdizimlilik Bilgisinin Önemi. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu. Eskişehir, Ekim 17-19.
- Ağca M (2020) Eski Türkçe Metinlerde Sıfatların Eşdizimliliği. Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Denizli.
- Aksan D (2006) *Türkçenin Söz Varlığı* (Engin Yayınevi, Ankara).
- Aksoy Ö.A (1988) *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü: II Deyimler Sözlüğü*. (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara)
- Aksu Kurtoğlu Ö (2015) Türkçede Ad-Eylem Eşdizimliliği İçin İstatistiksel Ve Anlamsal Ölçütler Temelinde Derlem-Çıkışlı Bir Ulamlama. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dilbilim Anabilim Dalı, Ankara.
- Aksu Kurtoğlu Ö (2016) Öğretim Düzleminde Bütünleyici Bir Yaklaşım Savunusuyla Eşdizimliliğe Kuramsal Bir Bakış. *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi MEUDED*, 13 (1): 39-70.
- Albayrak N (2009) *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*. (Kapı Yayınları, İstanbul)
- Altıkulaçoğlu S (2010) Yabancı Dil Sınıflarında Eşdizimli Sözcük Öğretimi Ve Anadilinin Rolü. *Dil Dergisi* (148): 37-52.
- Ata A (2002) *Harezmi-Altın Ordu Türkçesi* (Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 36, İstanbul)
- Ayabakan M (2015) Türkçe Sözlük'te Eşdizimli Ögelerin Sunumu Ve Görünümleri. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dilbilim Anabilim Dalı, Ankara.
- Ayabakan M ve Tan Elmas N (2017) Yabancı Dil Öğretimi Kitaplarında Eşdizimli Sözcüklerin Sunumu. *30. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri*. Ankara, Mayıs 13-14.
- Balı E (2020) Medya Arapçasında Siyaset Konulu Eşdizimler (Örnek Ve Çözümlemeleri). Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yabancı Diller Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara.

- Baydar T (2013) İsim+Yardımcı Fiil Şeklinde Oluşan Birleşik Fiiller Üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* (49): 55-66.
- Benson M ve Benson E ve Ilson, R (1990) *The Bbi Combinatory Dictionary Of English* (John Benjamins Publishing Company Amsterdam).
- Benson M ve Benson, E ve Ilson, R (2010) *The Bbi Combinatory Dictionary Of English: Your Guide To Collocations And Grammar*. (John Benjamins Publishing, Amsterdam).
- Canan S (2016) Kıyasü'l-Enbiya (Rabguzî) Üzerine Bir Dil İncelemesi. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kayseri.
- Cengiz Arslan Ş (2019) Arap Basınında Eşdizimsel İfadeler. Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Entitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Kırıkkale.
- Cowie A.P (1990) Language as Words: Lexicography, in N. E. Collinge (ed.), *An Encyclopaedia of Language*. (London, Routledge).
- Cowie A.P (1998b) Introduction. In Cowie, A.P. (ed.), *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications*, 1-20, Oxford: Oxford University Press.
- Cuci H (2020) Maytrisimit Eşdizim Sözlüğü. Yüksek Lisans Tezi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara.
- Çalışkan N (2019) Yüklem Konumundaki Sıfatlar İle Fiilimsi Tamlayıcıları Arasındaki Eşdizimlilik İlişkileri. *Dil Araştırmaları* 24: 75-88.
- Çıkrıkçı S-Arıca, E (2014) Yazınsal Metinlerde Boyut Sıfatlarının Eşdizimsel Görünümleri. *Dil Ve Edebiyat Dergisi* 11(2): 1-20.
- Çiçek S (2012) İlköğretim 7. Sınıf Öğrencilerinin Anlatısal Metin Yazma Becerilerinde Eşdizimsel Örüntüleme Görünümleri. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Samsun.
- Demir T (2012). İlköğretim Sekizinci Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Hikâye Metinlerinde Yer Alan Değer Unsurlarının Eşdizimsel Örüntülemeler Açısından Görünümleri. *Turkish Studies* 7 (2): 1063-1078.

- Demirel E ve Nalbant M.V (2015) Nehcü'l-Feradis'teki Ayet Tercümelere ve Bunların Harezmi Türkçesi Kur'an Tercümeleriyle Karşılaştırılması Üzerine. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 12 (1): 131-173.
- Denk S (2018) Eşdizimlilik Ve Kürtçe Sözlükte Eşdizimli Ögelerin Görünümleri. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dilbilim Anabilim Dalı, Ankara.
- Doğan N (2014). Bir Kültür Unsuru Olarak Eşdizimsel Yapılar. *Gençlik Ve Kültürel Mirasımız Uluslararası Kongre*. Türkiye, Samsun, Mayıs 16-17.
- Doğan N (2015) Türkçe Sözlükte Fiil Eşdizimlilik. *Gazi Türkiyat* (17): 67-84.
- Doğan N (2016) Türkçe Sözlükte Sıfatların Eşdizimliliği Bilgisi. *XI. Uluslararası Büyük Türk Kurultayı*, Macaristan, Budapeşte, Eylül 26-27.
- Doğan, N (2017) Türkçe Fiillerin Anlam Bilimsel Sınıfları. *I.Uluslararası Dil Ve Edebiyatta Modernleşme Ve Gelenek Sempozyumu*. Karabük, Ekim 4-6.
- Eken N. T (2016) Eşdizimlerin Saptanmasına ve Betimlenmesine Yönelik Kuram ve Yaklaşımlar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13 (33): 28-47.
- Eker Süer (2006) Özbekistan'da Oğuzca Bir Dialekt Güney Harezmi-Oğuzcası. *Türkiyat Araştırmaları* (Sayı 5): 113-128
- Elyıldırım S (2017). Eşdizimliliklerde Seçim Sınırlamaları. *30. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri*. Ankara, Mayıs 13-14.
- Ercilasun A. B (2004) Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi. (Akçağ Yayınları, Ankara.
- Erdem, M (2021) Türkçede Fiiller Ve Sınıflandırma Sorunları. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 11 (20): 185-200.
- Erdin C (2020) Mariya Mercanka'nın 'Kadem Kaynaa' Adlı Romanının Söz Varlığı Bakımından İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balkan Çalışmaları Anabilim Dalı, Trakya.
- Evert S (2005). The Statistics of Word Cooccurrences Word Pairs and Collocations. Doktorarbeit, Universität Stuttgart, Von der Philosophisch-Historischen Fakultät, Institut für maschinelle Sprachverarbeitung, Germany.

- Evert S (2007) *Corpora and collocations*. University of Osnabrück, Institute of Cognitive Science, Germany.
- Fontenelle T (1994) What on Earth are Collocations? *English Today* 10 (4): 1-10.
- Göçen G (2016) Yabancılar İçin Hazırlanan Türkçe Ders Kitaplarındaki Söz Varlığı İle Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenenlerin Yazılı Anlatımlarındaki Söz Varlığı. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Sakarya.
- Halliday M. A. K (1961) Categories of the Theory of Grammar. *Word* 17 (2): 241-292.
- Halliday M. A. K- Teubert, W-Yallop, C- Cermakova, A (2004) *Lexicology and Corpus Linguistics* (Continuum, New York).
- Halliday M.A.K (1976) *Cohesion in English* (Longman Group Limited, London).
- Hausmann, F. J ve Blumenthal, P (2006) Présentation: Collocations, Corpus, Dictionnaires. *Langue Française* 2 (150): 3-13.
- Herbst T (1996) What are collocations: Sandy beaches or false teeth? *English Studies*, 77 (4): 379-393.
- Hirik E (2018) *Türkiye Türkçesinde Mental Fiiller* (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara).
- Hirik S (2018) Rol Kuramı İle Fiillerin Anlambilimsel Kategorilerinin İlişkisi: İyi Ve Kötü Prens Öyküsü Örneği. *Türkbilig* 35: 125-142.
- Hirik, S. (2017) İstemsel Eşdizimlilik ve Kiplik İlişkisi: Tahmin Kiplikleri Örneği. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 6(2): 719-733.
- Hori M (2004) *Investigating Dickens' Style A Collocational Analysis* (Palgrave Macmillan, New York).
- Howarth P (1998b). The Phraseology of Learners Academic Writing. A.P. Cowie (Der), *Phraseology, Theory, Analysis, and Applications* içinde (160-187). Oxford: Clarendon Press.
- Howarth P. (1996). *Phraseology in English Academic Writing: Some Implications for Language Learning and Dictionary Making* (Tübingen, Niemeyer).
- İmer K, Kocaman, A, Özsoy, A. Sumru (2011) *Dilbilim Sözlüğü* (Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul).
- Jackson H (2013) *Words and Their Meaning* (Routledge, New York).

- Kalaçay Ş. B (2020) Aka Gündüz'ün Türk Kalbi Adlı Eserinin Harf Aktarımı Ve Söz Varlığı İncelemesi. Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara.
- Karaağaç G (2013) *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü* (Türk Dil Kurumu Yay, Ankara).
- Karadağ B. M (2018) Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Eşdizimlilik. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Anabilim Dalı, İstanbul.
- Kaya, B (2012) Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiil Yapım Ekleri, Bunlarla Türemiş Fiiller, Bu Fiillerin Anlam Özellikleri Ve Bunların İlköğretim Dil Bilgisi Öğretimine Yansımaları. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, İzmir.
- Kocaman A (1992) Anlambilimin Sorunları. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi* 3 (0): 87-92.
- Koparıcı I. F (2019) Yabancı Dil Olarak Türkçe B1 Seviyesinde Deyim Öğretimi/Öğrenimi. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, Ankara.
- Korkmaz, Z (2009) *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*. (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara).
- Köprülü M. F. (1980) *Türk Edebiyatı Tarihi* (Ötüken Yayınları, İstanbul)
- Köprülü M.F (1980) *Türk Edebiyatı Tarihi* (Ötüken Yayınları, İstanbul).
- Kumanlı M.S (2016) Türkçe Sözlük'te Eşdizimliliklerin Gösterilişi. *Gazi Türkiyat* (18): 195-204.
- Kumova Metin S ve Karaoğlan B (2016) Türkiye Türkçesinde Eşdizimlerin İstatistiksel Yöntemlerle Belirlenmesi. *Bilig* (78): 253-286.
- Kurt Muhammet (2016) Arapça Yazılı Basında Yer Alan Spor Metinlerindeki Eşdizimsel İfadelerin Sınıflandırılması. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yabancı Diller Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Kuyumcu E (2015) Harezmi Dönemi Türkçesi ve Eserlerine Genel Bir Bakış. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8 (1): 367-383.
- Ladislav Z (1971) *Manual of Lexicography* (Mouton, Paris)

- Levin, B (1993) *English Verb Classes and Alternations a Preliminary Investigation*, (The University of Chicago Press, Chicago and London).
- Lewis Michael (1997) Pedagogical implications of the lexical approach. James Coady & Thomas Huckins (Der), *Second Language Vocabulary Acquisition* içinde (255-270) Cambridge University Press.
- Lewis Michael (2008) *Implementing The Lexical Approach: Putting Theory into Practice* (Language Teaching Publications, Hove).
- Mel'çuk I (2012) Phraseology in the language, in the dictionary, and in the computer. *YoP* 3: 31–56.
- Mel'çuk Igor A. (1998) Collocations and Lexical Functions, Mel'çuk, I. (1998). 'Collocations and Lexical Functions'. In A. P. Cowie (ed.), *Phraseology. Theory, Analysis and Applications*. Oxford: Clarendon Press, s. 23-53.
- Nadjib E (2012) Nehcü'l-Feradis ve Dili Üzerine. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi* 22 (0): 29-44.
- Nesselhauf N (1996) *Collocations in a Learner Corpus* (John Benjamins Publishing Company, Amsterdam).
- Nesselhauf N (2005) *Collocations in a Learner Corpus* (John Benjamins Publishing Company, Amsterdam)
- Önder Ş. G (2014) Arap Dilinde Eşdizim. Yüksek Lisans Tezi, Marmara üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul.
- Özkan B (2007) Türkiye Türkçesinde Belirteçlerin Fiillerle Birliktelik Kullanımları Ve Eşdizimliliği. Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Adana.
- Özkan B (2011) Türkiye Türkçesinin Eşdizim Sözlüğü. *IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*. Muğla, Aralık 22-24.
- Öztuna T (2014) Katılım Yükü Varsayımının Yabancı Dilde Eşdizimli Sözcük Öğretimindeki Rolü: İngilizceyi Yabancı Dil Olarak Öğrenen Üniversite Hazırlık Öğrencileri Üzerine Bir Çalışma. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dilbilim Anabilim Dalı, Ankara.

- Poulsen S (2005) *Collocations as a language resource A functional and cognitive study in English phraseology*, University of Southern Denmark, Institute of Language and Communication, ...
- Sagol G (2004) Nehcü'l-Ferâdis Üzerine, *Zeynep Korkmaz Armaganı*, Ankara, ss. 314-332.
- Sağol G (2002) *Harezm Türkçesi Ve Harezm Türkçesi İle Yazılan Eserler*. Türkler Ansiklopedisi. C. 5. (Ed.) Güzel, Hasan Celal-Çiçek, Kemal-Koca, Salim (Yeni Türkiye Yayınları, Ankara).
- Sarı İ (2015) Türkçede Ekleme Dışı Sözcük Yapımı Ve Sözlükselleşme. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Sarı İ (2016) Türkiye Türkçesindeki Birleşik Sözcüklerin Merkezlilik Odağında Sınıflandırılması. *Dil Araştırmaları* (18): 199-217.
- Saygı B (2004) Nehcü'l-Feradis'te Fiiller. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kayseri.
- Sekman A (2020) Orhan Veli Kanık'ın Öykülerinin Söz Varlığı Açısından İncelenmesi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul.
- Sel P (2020) Runik Harfli Metinlerde Eşdizimlilik. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Sert G (2017) Türkçe Eşdizimlilik Çalışmalarında Terminoloji Sorunu. *III. Uluslar Arası Sözlükbilimi Sempozyumu*. Eskişehir, Kasım 3-4.
- Shafiq Shafi A (2016) Mukaddimetü'l-Edeb'in Moğolca-Çağatayca Kısımının Dil İncelemesi. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Sinclair J (1991) *Corpus, Concordance, Collocation* (Oxford University Press, Oxford).
- Sinclair J (1999) The computer, the corpus and the theory of Language. *Transiti letterari e culturali* (2): 1-15.
- Sinclair John McH. & Renouf, Antoinette (1998). A lexical syllabus for Language Learning. 1-11.

- Toprak F (2005) Harezmi Türkçesinde İkilemeler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 5 (2): 277-292.
- Turan S- Çubukçu, F (2019) Dil Öğretiminde Sözcüksel Yaklaşım ve Türkçede Eşdizimli Sözcüklere Altulamsal Bir Bakış. *Ana Dili Eğitimi Dergisi* 7(3): 486-507.
- Uz M (2019) Behiç Ak'ın 'Gülümseten Öyküler' Dizinindeki Hikâye Kitaplarının Kalıplaşmış Söz Varlığı Açısından İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, Ağrı.
- Uzun N.E (2006) *Biçimbilim: Temel Kavramlar*. (Papatya Eğitim Yayıncılık, İstanbul).
- Van Der Meer G (1998) Collocations as one particular type of conventional word combinations Their definition and character. *Proceedings of the 8th EURALEX International Congress*. Belgium, Liège, August 4-8.
- Van der Wouden T (1994) Negative Contexts. Proefschrift, Groningen Üniversitesi, Dutch Department, Holland.
- Vardar B (2002) *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. (Multilingual, İstanbul).
- Yağcıoğlu S (1999) Gazete Köşe Yazılarında Eşdizimsel örüntüleme ve İdeoloji. *Dilbilim Araştırmaları*, 10: 55-64.
- Yahşi Ö (2020) Yabancılara Türkçe Öğretiminde Temel Düzey Söz Varlığını Belirleme: Yabancılar İçin Hazırlanan Türkçe Ders Kitapları İle Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenenlerin Yazılı Ve Sözlü Anlatım Uygulamalarına Dayalı Söz Varlığı. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Sakarya.
- Yakasız S (2019) Türkiye Türkçesinde İsimlerin Fiillerle Kurduğu Eşdizimler (Türkçe Sözlük'teki P-Z Madde Başları). Yüksek Lisans Tezi, On dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Samsun.
- Yazıcı Ersoy H (2018) Orhun Yazıtlarında Eşdizimlilik. *Orhundan Anadoluya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu*. Ulanbator, Moğolistan, Haziran 1-7.
- Yıldıran M (2020) H. Nihal Atsız'ın Sözlüğü Ve Söz Varlığı. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Sakarya.

Yıldız, H (2017) Türk Dilinde Fiillerin Semantik Sınıflandırılması Problemi. *Journal of Turkish Language and Literature*3 (1): 337-362.

Yücel B (2015) Nehcü'l-Ferâdis'te Uzun-Kapalı e (ê) Ünlüsünün Yazımı. 2009-2018.

<https://sozluk.gov.tr/>

